

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KORUMACI İKTİSAT POLİTİKALARININ
KALKINMA SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ VE
TÜRKİYE ÇÖZÜMLEMESİ**

COŞKUN BEYLAN
2501070227

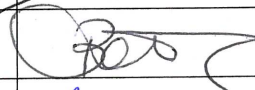
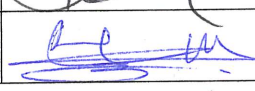
TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. CEM SAATÇIOĞLU

(DÜZELTİLMİŞ TEZ)

İSTANBUL 2011

TEZ ONAYI

Enstitümüz İKTİSAT POLİTİKASI Bilim Dalında 2501070227 numaralı COŞKUN BEYLAN'IN hazırladığı "KORUMACI İKTİSAT POLİTİKALARININ KALKINMA SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ VE TÜRKİYE ÇÖZÜMLEMESİ" konulu YÜKSEK LİSANS/ ~~DOKTORA TEZİ~~ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 21/03/2011 PAZARTESİ günü Saat:11:30'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezininKabulü.....'ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.AHMET İNCEKARA	Kabulü	
DOÇ.DR.CEM SAATÇIOĞLU	Kabul	
DOÇ.DR.MURAT ÇAK	KABUL	
YRD.DOÇ.DR.BAHAR ŞANLI	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.HALİL TUNALI	Kabul	

DÜZELTMELER

“Kalkınma” kavramı “sanayileşme” ile birlikte sosyal, kültürel ve yapısal gelişmişliği de içine aldığından, konunun özüne daha uygun olacağı düşünülerek, birinci bölümün başlığı “Kalkınma Stratejileri” iken, “Sanayileşme Stratejileri” olarak değiştirilmiştir. Birinci bölüm bu doğrultuda yeniden düzenlenmiştir. Bu çerçevede kalkınma kavramının tarihsel gelişimi, büyüme, yapısal değişme, modernleşme tartışmaları bölümden çıkarılmıştır. Bu bölümde başlıca sanayileşme stratejileri “İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi”, “İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi” ve “Karma Strateji” başlıkları altında teorik temelde ele alınmıştır. Söz konusu sanayileşme stratejilerinin tanımı, amaçları, aşamaları, araçları, kalkınmadaki rolleri ve yöneltilen eleştiriler bağlamında yeniden düzenlenmiştir. Yine bu bölümden korunan yerli piyasa yaklaşımına dair tartışmalar çıkarılmıştır. Ayrıca ilave kaynaklardan da yararlanılmıştır.

İkinci bölümde yararlanılan kaynakların sınırlı olduğu göz önüne alınarak, ilave kaynaklardan yararlanılmış, savunulan düşünce desteklenmeye çalışılmıştır. “Japonya ve Doğu Asya’nın Yeni Sanayileşen Ülkeleri” başlığı “Japonya” olarak değiştirilmiş, Japonya dışındaki Doğu Asya ülkelerine ilişkin bölümler çıkarılmıştır. Yine bu bölümde “Genel Değerlendirme” başlığı ilave edilerek, 2008 yılında yaşanan küresel kriz sonrasında değerlendirmeye tabi tutulan ülkelerin yoğun olarak uyguladığı korumacı ve müdahaleci iktisat politikalarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümün başlığında “Kalkınma” ibaresi yerine “Sanayileşme” ibaresi kullanılmıştır. Bu bölümde, Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları planlı dönem öncesi, planlı dönem ve dışa açık büyüme dönemi olmak üzere üç bölüm şeklinde yeniden düzenlenmiştir. “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları” başlığı, “Planlı Dönem Öncesi İktisat Politikaları:1923-1960” olarak değiştirilmiş, “Devralınan Miras” ve “Savaş Yılları:1940-1945” başlıkları çıkarılmıştır. Yine “Yeni Dünya Düzeni(Serbest Dış Ticaret):1946-1960” başlığı “Serbest Dış Ticaret Dönemi: 1950-1960” olarak, “1960-1980 Dönemi: İthal İkameci Sanayileşme Dönemi” başlığı

ise “Planlı Dönem:1960-1980” olarak değiştirilmiştir. “Türkiye’de İhracata Dönük Büyüme Dönemi:1980-1988” başlığı “Türkiye’de Dışa Açık Büyüme Dönemi: 1980 Sonrası” olarak değiştirilmiştir. “Türkiye’de Dışa Açık Ekonomiye Geçiş” ve “1980-1988 Döneminin Sonu” başlıkları çıkarılmıştır. Üçüncü bölümün ikinci kısmında yer alan “Kısa Vadeli Sermaye Girişi” başlığı “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Etkileri” şeklinde değiştirilmiş, “Uygulanan Popülist Politikalar”, “Değişimin Toplumsal Yönleri”, “Kamu Açığı Krizi ve Etkileri” ve “1989-1993 Döneminin Sonu” başlıkları çıkarılmıştır. Üçüncü Bölümde “Türkiye’de Kamu Açıkları, Yabancı Sermaye Girişi ve Krizlerle İşleyen Dönem: 1994-2006” başlığı 2010 yılına kadar yaşanan gelişmeleri de kapsayacak şekilde düzeltilmiştir. Bu kısımda “Dönemin Önemli Gelişmeleri”, “Krizlerin Bölüşüm İlişkileri Etkileri” başlıkları çıkarılmış, “Türkiye’de 2002 Sonrası Uygulanan Ekonomi Politikaları” başlığı 2001 Krizi’nden günümüze kadar yaşanan gelişmeleri ve uygulanan iktisat politikalarını kapsayacak şekilde düzeltilmiştir. Konuların içeriği de başlıklara uygun olarak düzeltilmiş ve ilaveler yapılmıştır. Ayrıca 1980 öncesi iktisat politikaları ortaya konurken daha çok makalelerden yararlanıldığı göz önüne alınarak, ilave kaynaklarla anlatım zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde detay sayılabilecek bilgiler çıkarılmış, önerilere yer verilmiştir. Kaynakça kısmında da, düzeltmeler yapılırken yararlanılan yeni kaynaklar ilave edilmiştir. Tezin genelinde imla ve noktalama hataları ile dipnot hataları da düzeltilmiştir.

KORUMACI İKTİSAT POLİTİKALARININ KALKINMA SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ VE TÜRKİYE ÇÖZÜMLEMESİ

COŞKUN BEYLAN

ÖZ

Bu çalışmanın amacı bugünün kalkınmış ülkelerinin azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere sunduğu kalkınma reçetelerinin geçerliliğinin sorgulanmasıdır. Çalışmada günümüzün kalkınmış ülkelerinin azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere sundukları kalkınma reçetelerinin aksine, kalkınma süreçlerinin başlangıcında ve sonraki aşamalarında uyguladıkları korumacı ve müdahaleci iktisat politikaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde başlıca sanayileşme stratejilerinin teorik çerçevesi genel olarak ortaya konulmuştur. İkinci bölümde, bugünün kalkınmış ülkelerinin kalkınma sürecinin ilk ve sonraki aşamalarında uyguladıkları korumacı iktisat politikaları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde günümüzün kalkınmış ülkelerinden sanayileşmenin öncüsü veya günümüzde önde gelen ülkeler olarak nitelendirilebilecek 5 örnek ülke üzerinde durulmuştur: İngiltere, ABD, Almanya, Fransa ve Japonya.

Üçüncü Bölümde ise 1923'ten itibaren Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları, uygulamaya konulan sanayileşme stratejileri bağlamında ele alınmıştır. Türkiye'de uygulanan sanayileşme stratejileri temel olarak üç dönemde incelenmiştir: Esas itibarıyla ikameci sanayileşme stratejisi olarak nitelendirilebileceğimiz iktisat politikalarının uygulandığı, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960 yılına kadar olan dönem, gerçek anlamda ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1960-1980 dönemi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1980 sonrası dönem.

EFFECTS OF PROTECTIONIST ECONOMY POLICIES DURING DEVELOPMENT PROCESS AND ANALYSIS OF TURKEY

COŞKUN BEYLAN

ABSTRACT

Aim of this study is to examine the validity of development prescriptions that been offered to underdeveloped or developing countries by the developed countries. On the contrary to development prescriptions offered to underdeveloped and developing countries, the protectionist and interventionist economy policies that they applied in the beginning and subsequent stages are theorised in this study.

In the first part of study, theoretical frameworks of main industrial strategies are set forth. In the second part, the protectionist economy policies that developed countries applied in the beginning and subsequent stages are emphasized. In this section 5 major countries which could be characterised as frontiers of industrialization or leading developed countries of our modern day: England, U.S.A, France, Germany and Japan.

In third part, economy policies that have been applied in Turkey since 1923 are discussed in the context of industrialization strategies that are implemented. Industrialization strategies applied in Turkey are examined in three main periods. The period from establishment of Republic till 1960 in which economy polices that mainly can be identified as substitution industrialization strategy, the period between 1960 to 1980 which import substitution for industrialization is applied in real terms and the period after 1980 which industrialization strategy for export substitution is applied.

ÖNSÖZ

Bugünün kalkınmış ülkelerinin, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere sundukları kalkınma reçetelerinin uygulanabilir alternatifleri vardır. Bu seçenekler adil, istikrarlı ve sürdürülebilir bir kalkınmayı sağlayabilir. Öyle ki günümüzün kalkınmış ülkeleri kalkınma sürecinde korumacı iktisat politikalarını yoğun biçimde uygulamışlardır. Uyguladıkları bu politikalar kalkınma çabalarına önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu kapsamda bu çalışmada başlıca sanayileşme stratejileri, genel olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca bugünün kalkınmış ülkelerinin kalkınmalarının ilk aşamalarında ve sonraki süreçte uyguladıkları korumacı iktisat politikaları incelenerek, az gelişmiş ülkelere sundukları kalkınma reçetelerinin tam tersi politikalar uyguladıkları üzerinde durulmuştur. Ayrıca 1923'ten itibaren Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları kalkınma stratejileri bağlamında ele alınmıştır.

Tez çalışması sürecinde danışmanlığımı üstlenerek, her türlü desteği gösteren değerli hocam Sayın Doç. Dr. Cem SAATÇİOĞLU'na, yine çalışma süresince yardımlarını ve desteğini esirgemeyen değerli dostum Eylem ÇAKMAZ'a ve aileme sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

1.1. İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME STRATEJİSİ.....	4
1.1.1. Tanımı.....	6
1.1.2. Amaçları.....	8
1.1.3. Aşamaları.....	10
1.1.3.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin Birinci Aşaması.....	11
1.1.3.2. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin İkinci Aşaması.....	12
1.1.4. Araçları.....	13
1.1.4.1. Gümrük Vergileri.....	14
1.1.4.2. İthalat Kotaları.....	14
1.1.4.3. İthalat Yasakları.....	15
1.1.4.4. Kambiyo Denetimi.....	15
1.1.4.5. Sübvansiyonlar.....	16
1.1.5. Kalkınmadaki Rolü.....	18
1.1.6. Eleştiriler.....	22

1.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ.....	24
1.2.1. Tanımı.....	25
1.2.2. Amaçları.....	26
1.2.3. Araçları.....	27
1.2.3.1. Döviz Kuru Politikası.....	28
1.2.3.2. İhracata Vergi İadesi.....	29
1.2.3.3. İhracat Kredileri ve Faiz İndirimleri.....	29
1.2.3.4. Diğer Araçlar.....	30
1.2.4. Kalkınmadaki Rolü.....	31
1.2.5. Eleştiriler.....	32
1.3. KARMA STRATEJİ.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

BAZI KALKINMIŞ ÜLKELERİN KALKINMA SÜRECİNDE UYGULADIKLARI KORUMACI İKTİSAT POLİTİKALARI

2.1. İNGİLTERE	36
2.2. A.B.D.....	43
2.3. ALMANYA.....	53
2.4. FRANSA.....	57
2.5. JAPONYA	60
2.6. GENEL DEĞERLENDİRME.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ AÇISINDAN TÜRKİYE İNCELEMESİ

3.1. PLANLI DÖNEM ÖNCESİ İKTİSAT POLİTİKALARI: 1923-1960	
DÖNEMİ.....	82
3.1.1. Dışa Açık Ekonomi:1923-1929.....	83
3.1.2. Devletçilik: 1930-1938.....	88
3.1.3. Serbest Dış Ticaret Dönemi: 1950-1960.....	93
3.2. PLANLI DÖNEM : 1960-1980.....	98
3.3. TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIK BÜYÜME DÖNEMİ: 1980 SONRASI.....	106
3.3.1. 1980-1988 Dönemi.....	106
3.3.1.1. 24 Ocak Kararlarının Gerekçesini Oluşturan Unsurlar.....	106
3.3.1.2. 24 Ocak Kararları’nın İçeriği ve Yansımaları.....	108
3.3.1.3. Dışa Açılmanın İtici Gücü.....	111
3.3.2. Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerine Dayalı Büyüme Dönemi: 1989-1993.....	116
3.3.2.1. Finansal Serbestleşme ve Yansımaları.....	117
3.3.2.2. Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Etkileri.....	118
3.3.2.3. Yatırım Gelişmeleri.....	123
3.3.2.4. Teşvik Politikalarının Etkisi.....	124
3.3.3. Türkiye’de Kamu Açıkları, Yabancı Sermaye Girişi ve Krizlerle İşleyen Dönem: 1994–2010.....	128
3.3.3.1. 1994 Krizi ve Yeniden Yapılanma.....	128
3.3.3.2. 5 Nisan 1994 Kararları.....	131
3.3.3.4. Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Etkileri.....	132
3.3.3.5. 2001 Krizi’nden Günümüze.....	135

SONUÇ.....	140
KAYNAKÇA.....	147

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
a.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BKÜ	: Bugünün Kalkınmış Ülkeleri
BRIC	: Brezilya Rusya Hindistan Çin
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FED	: Amerikan Merkez Bankası
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
MG	: Milli Gelir
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
STT	: Sanayi Teknoloji Ticaret
TL	: Türk Lirası
ÜFE	: Üretici Fiyatları Endeksi

GİRİŞ

Günümüzün kalkınmış ülkeleri kalkınma süreçlerinin başlangıcında, günümüzde gelişmekte olan ülkelere sundukları serbest ticaret yanlısı reçetelerin aksine birçok alanda korumacı ve müdahaleci ekonomi politikalarını uygulamışlardır. En başta ABD ve İngiltere olmak üzere pek çok ülke, özellikle dış ticaret alanında bu politikaları yoğun olarak uygulamıştır. Aynı şekilde 2. Dünya Savaşı sonrası Japonya ve diğer bazı ülkeler de bu politikaları uygulamışlardır. Bu ülkeler dış ticaretin serbestleştirildiği 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomilerini yeniden inşa etmek için müdahaleci sanayi politikalarını kullanmışlardır. Bu politikalar, Japonya, Fransa, Norveç, Avusturya gibi ülkelerin, savaş sonrasında ekonomik anlamda toparlanmasına ciddi katkılarda bulunmuştur.

Türkiye açısından bakıldığında, Atatürk Dönemi'nde uygulanan iktisat politikalarının da devlet güdümlü bir kalkınma politikasının esas alındığını göstermektedir. 1950 yılından itibaren Türkiye yeni bir kalkınma hamlesine girmiş ve dışa açık sanayileşme stratejisi izlemeye başlamıştır. 1960-1980 döneminde ekonomik gelişme süreci ithalata ve iç piyasaya aşırı bağımlı bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yapı Türkiye'nin dışarıya açılan, ihracata yönelik bir ekonomik strateji uygulamasını geciktirmiştir. Modern teknolojinin sağlanmasında zorluklar söz konusu olmuş; bazı sektörlerde ise rekabet amacıyla küçük ölçekli verimsiz tesisler kurulmuş, teşvik politikaları seçici olamamıştır.

1960-1980 döneminde Türkiye'de ülkenin ekonomik kalkınması için özel sektörün bütün yatırımları tek başına yürütemeyeceği ve bu nedenle devletin ekonomik alanda daha etkin bir rol oynaması gerektiği düşüncesi kabul görmekteydi. Ancak, devletin bunu yaparken, özel sektörü engellemeyecek şekilde belirli alanlarda yatırım yaparak gerçekleştirmesi gerekiyordu. Bu dönem, bir anlamda yerli sanayicinin korunmasına ve iç pazarın genişletilmesine dayalı ithal ikameci sanayileşme politikasının uygulanması anlamına geliyordu.

Türkiye, 1980 yılında 24 Ocak Kararları ile, ithal ikameci sanayileşme stratejisini terk ederek, ihracata dayalı sanayileşme stratejisini uygulamaya koymuştur. Strateji değişikliği, temel noktalarda ülkenin kalkınması için çok faydalı olabilecek bir değişikliktir. Ancak uygulamada yanlışlıklar yapıldığından ve yapısal anlamda köklü değişiklikler gerçekleştirilmeden, kısa vadeli önlemlerle program sürdürüldüğünden, beklenen sonuca ulaşamamıştır.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde sanayileşme stratejilerinin teorik temelleri genel olarak ortaya konulacaktır. İkinci bölümde ise, günümüzün bazı kalkınmış ülkelerinin kalkınma süreçlerinin ilk aşamalarında uyguladıkları korumacı iktisat politikaları üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde de 1923'ten itibaren Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları sanayileşme stratejileri bağlamında ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarının gündeme geldiği II. Dünya Savaşı sonrasında bu yana, başlıca üç kalkınma stratejisi söz konusu olmuştur. Bunlardan ikisi iç pazara dayalı büyümeyi temel alırken, üçüncüsü dünya pazarıyla bütünleşmeyi temel almaktadır. İç pazarın genişlemesini esas alan büyüme stratejileri kapitalizmin genişleme dönemine, dışadönük model de kapitalizmin yapısal kriz dönemine denk düşen stratejilerdir.¹ Her iki stratejiyi de incelerken, bunları kapitalist dünya sisteminin içinde bulunduğu konjonktürle bağlantılı olarak ele almak gerekmektedir.

Söz konusu kalkınma stratejilerinin ortaya çıkış döneminde sanayileşmiş ülkeler referans olarak alınmaktaydı. Hangi politikaların uygulanması, hangi hedeflere ulaşılması gerektiği de sanayileşmiş ülkelerle ilgili gözlemlere dayanıyordu. Bu tür karşılaştırmalar ve gözlemler yapılırken, tarihsel farklılıklar, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler, bir dünya sistemi olarak kapitalizmin temel işleyiş yasaları ve nitelikleri çok fazla dikkate alınmıyordu. Az gelişmişlik, sanayinin yetersizliğiyle özdeş sayılıyordu. Bütün sorun, temel mallar üreten bir ekonomik yapıdan sanayi malları üreten bir yapıya geçebilmektir. Ayrıca sanayileşme de kalkınmayla özdeş sayılıyordu ve sanayileşmeye büyük önem verilmesinin nedeni de buydu. Kalkınma sanayileşmeyle, sanayileşme büyümeyle, büyüme de kişi başına GSMH artışıyla özdeş sayılıyordu.²

Bu bakımdan kalkınma stratejilerinden söz etmek, bir anlamda sanayileşme stratejilerinden söz etmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu bölümün esas

¹ Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 5. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s.99.

² A.e. s.99-100.

konusu sanayileşme stratejileri olacaktır. Esas olarak genel kabul görmüş iki sanayileşme stratejisi üzerinde durulacaktır: İthal ikameci sanayileşme stratejisi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi.

1.1. İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Geleneksel iktisadın temel tezlerinden biri de otomatik mekanizmaların, pazarın kendiliğinden işleyişinin kaynak dağılımını etkin bir biçimde gerçekleştireceği biçimindeydi. Bu kabul 1929 krizi sonrası dönemde gözden düşmüştü. Öte yandan Keynes'in pazarın kendiliğinden işleyişine, otomatik mekanizmalara yönelik eleştirisi de uygulamaya konulacak yeni politikalarda belirleyici oluyordu. Bu eleştiriler, devlet müdahalesinin gerekliliğinin kanıtı sayılıyordu. Öte yandan merkezi planlamanın uygulandığı Sovyetler Birliği, önemli başarılar elde etmişti. Dolayısıyla, bilinçli müdahalelerle sürecin etkili ve kalıcı bir biçimde değiştirilebileceğine dair beklentiler yaygındı.³ İthal ikameci sanayileşme stratejisi işte bu düşünsel temele dayanmaktadır.

Schimitz'e göre bu stratejinin ortaya çıkmasında önemli iki düşünce etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, bu stratejinin çevreden merkeze artık transferini durdurmanın önkoşulu olarak görülüyordu. Merkez ve çevre ülkeler arasındaki işbölümü dikkate alınarak uluslararası ticaret ve teknolojiden elde edilen kazancın eşit olmadığı düşünülüyordu. Dolayısıyla geçici korumacı koşullarda hızlı sanayileşme bir çözüm yolu olarak ortaya çıkıyordu. İkinci düşünce ise, yaparak öğrenme ve dışsallıklar gibi içsel dinamiklere odaklanmıştı. Bunun tanınmış tarihsel örnekleri vardı: Özellikle Friedrich List (1841), üretici güçler kuramını mukayeseli avantaj kuramına karşı bir cephe oluşturmak için ileri sürmüştü. List'e göre, gelişen üretici güçler demek, içeride tutarlı ekonomik devreleri inşa etmek demektir; bunu yapmak için henüz bebek sayılabilecek ekonominin dünya ekonomisinden korunması gerekiyordu; bu geçici içe kapanışı sağlamak için güçlü bir ulus devletinin varlığı

³ A.e. s. 103.

gerekli sayılıyordu. İthal ikamesine dayalı strateji için siyasi argüman, daha çok kendine yeterlilik ve bağımsızlık isteği olarak özetleniyordu.⁴

Bu dönemde Üçüncü Dünya'nın yeni kurulan devletleri kalkınmanın önkoşulunun dünya pazarıyla daha fazla bütünleşmekten değil, bağımlılık ilişkilerinin aşılmasından geçtiğini düşünüyor; geri kalmışlığın asıl nedeni olarak, dışa bağımlılığı görüyorlardı. Dolayısıyla, siyasi bağımsızlığın elde edilmiş olması, önemli bir önkoşulun gerçekleşmesi demektir. O halde, kalkınma stratejisi de daha çok ulusal özerkliği amaçlayan, ulusal üretim sürecinin özerklik katsayısını yükselten bir süreç olabilirdi.⁵

İçedönük stratejinin dayandığı bir başka teorik temel, kalkınma sürecinde pazarın yetersiz kalması, dolayısıyla devlet müdahalesinin gerekliliği konusundaydı. Devlet sadece pazarın etkin olmayan işleyişini düzenlemek, açığı kapatmakla kalmamalı, aynı zamanda kalkınma için gerekli reformları da yapmalıdır. Ayrıca pazarın kıt kaynaklarının, kalkınmanın öncelikli kıldığı alanlara yöneltilmesinde yetersiz kalması da, devlet müdahalesini gerektirmektedir. Kıt kaynakların özellikle spekülasyon alanlarına ve ticarete yöneldiği bir ekonomide, devlet müdahalesi bu kıt kaynakların büyüme, kalkınma önceliklerine uygun olarak kullanılmasına olanak verebilirdi. Bu yüzden ithal ikameci stratejide devlet müdahalesi, ekonomik etkinliği sağlamanın önemli bir aracı olarak görülüyordu. Öte yandan bu strateji sanayileşmeyi kalkınmanın motoru ve asıl itici gücü olarak ele almaktadır. Bu da, klasik iktisadi düşüncenin iki temel tezine dayanıyordu: Birincisi, sanayi sektöründe verimlilik artışı daha yüksektir. İkincisi, yüksek katma değer içeren sanayi ürünleriyle temel mallar değiştirildiğinde, değişim hadlerinin sanayi malları lehine bir seyir izlediği düşüncesidir.⁶

⁴ Hubert Schimitz, "Azgelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri: Tarihsel Deneyimden Çıkarılabilecek Bazı Dersler" Çev. Sedef ÖZTÜRK, **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, Yay. Haz. Fikret ŞENSES, 4. Bs., İstanbul, İletişim Yay., 2007, s.255-256.

⁵Başkaya, **a.g.e.**, s. 103.

⁶ **A.e.**, s. 104.

1.1.1. Tanımı

İthal ikamesi en basit şekliyle, daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın, yurt içinde üretilmesidir.⁷ Genel olarak ithal kamesi, bir ülkenin kendisi üretmeyip ithal ettiği bir ürünü ülke içinde üretmesidir. Ülkedeki üretimin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi amacıyla ithalatın kısılması veya tamamen ortadan kaldırılmasıdır.⁸

İthal ikamesi, literatürde ithal edilen malların yurt içinde üretilmesiyle ithalatın azalmasını, dolayısıyla dış ödemeler dengesinde döviz tasarrufu sağlanmasını hedefleyen strateji olarak da tanımlanmaktadır. Böylece, bir ülkenin ithal ikamesi stratejisi izlemesi, bazı ithal mallarının yerli üretimini veya montajını destekleyen önlemler bütününe uygulamaya geçirmesi anlamını taşımaktadır.⁹ Özetle bu stratejinin amacı daha önce dışarıdan alınan malların ülke içinde üretilmesine olanak sağlayacak şekilde yerli sanayileşmeyi sağlamaktır.¹⁰

Bir ülke az gelişmiş bir ülke niteliğinde ise ve sınai ürün ithal ediyorsa döviz temin etmede zorlandığında ithalatı ikame etmek zorunda kalabilir. Ancak bu, ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulamak anlamına gelmeyebilir. İthal ikameci sanayileşme stratejisi, gelişmekte olan bir ülkenin sanayileşmesini gerçekleştirebilmek amacıyla, yurt dışından ithal ettiği ürünleri çeşitli politika tedbirleri ve iç talebin de desteğiyle yurt içinde üretebilir hale gelmesi ve sanayileşmeyi sağlayabilmesidir. Bu strateji dayanağını ‘dengeli kalkınma’ yaklaşımından almaktadır.¹¹

⁷ Bahar Şanlı, **Sanayileşme Stratejileri Ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, Işık Yayın-Tanıtım, 1997, s. 6.

⁸ Yusuf Tuna, **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye**, T.C. Dz.K.K. Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul, 1990, s. 28.

⁹ Şanlı, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk: **Türkiye Ekonomisi**, 23. Bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010. s. 414.

¹¹ Ali Osman Balkanlı, **Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz: Gelişmekte Olan Ekonomi Örneği Olarak Türkiye’de Ekonomik Gelişme Sorunu(1838-1979)**, 2.Bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2004, s. 302.

Dengeli kalkınmada genişleyen bir iç pazar ağırlık taşır. İthal edilen yabancı sermaye mallarına rakip olabilecek yerli sanayi mallarının üretilmesi ve geliştirilmesi amacıyla, iç pazar tamamen yerli üreticilere bırakılır.¹² İthal ikamesinde, önce ithal edilen malların yurt içi talebini karşılamak üzere, bunların yerli üretiminin gerçekleştirilmesi amaçlanır.

Genel olarak ithalatın yapısını değiştirerek sanayi çıkışlı ithal mallarının GSYİH'ye oranının düşürülmesidir. Özetle, ithal ikamesinden genel olarak anlaşılan, temel mallar ihraç eden (bağımlı) bir ülkede sanayi malları üreten bir ekonomik yapıya geçmektir.¹³

Bu stratejide hem mevcut yapıyı değiştirmek hem de yatırımlar için teşvik yaratmak amaçlanmaktadır.¹⁴ Yapısal değişim isteğinin bir diğer nedeni de dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılması, ekonominin kendi kendine yeterlilik amacının gerçekleştirilmesidir.¹⁵

Gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret yoluyla geleneksel ürünlerini satıp, yatırım ve ara malı gibi yüksek üretim tekniği gerektiren ürünleri ithal edebileceklerdir. Ayrıca yabancı sermaye girişi, yoğun olan işgücünün daha verimli kullanılabilmesi açısından gelişmekte olan ülkelere karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı serbest dış ticaretin büyük yararları olacağı görüşü savunulmaktadır.¹⁶ Ancak bu teorik varsayımların her ülkede gerçekleşeceğini beklemek, mantıklı değildir. Bunda ülkelerin gelişmişlik seviyesi ve iktisadi yapıları etkili olacaktır.

¹² Tuna, **a.g.e.**, s. 28.

¹³ Başkaya, **a.g.e.**, s. 108.

¹⁴ Ahmet İncekara, “Türkiye’de Sanayileşme Politikaları ve İhracata Yönelik Stratejiye Geçiş”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1985, s.25.

¹⁵ Bülent Samanlı, “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Sanayileşme Politikası: İthal İkamesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul, 1985, s. 9.

¹⁶ Tuna, **a.g.e.**, s.123.

1.1.2. Amaçları

İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin temel amacı; daha önce dışarıdan alınan malların çeşitli koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini sağlayacak yerli sanayileşmeyi gerçekleştirmek ve kalkınma sürecine dinamizm kazandırmaktır.¹⁷

İthal ikamesinde başlıca iki amaç esas alınır. Bunlardan ilki, iktisadi kalkınmanın bu yolla daha kolay sağlanması. İkincisi ise, dış ödeme güçlüklerinin giderilmesidir.¹⁸ Gelişmekte olan ülkeleri ithal ikamesine yönelten iktisadi kalkınma amacı "Bağımlılık Teorisine" dayandırılmaktadır. Teoriye göre, dış ekonomik ilişkiler sanayileşmenin başlangıcındaki ülkelere tek yönlü bir bağımlılık getirmekte ve kalkınmalarını önlemektedir. Bu nedenle ülkeler ulusal kaynaklarını etkin kullanamadıkları gibi, ihracata dayalı bir büyümeyi de gerçekleştirememektedirler.¹⁹

Dış ödeme güçlüklerinin giderilmesi amacı açısından değerlendirildiğinde ise, gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerini arttıramamalarına karşılık, ithalat için yaptıkları döviz ödemelerinin hızla artması ve ödemeler dengesi güçlükleri ile karşı karşıya kalınması ithal ikamesini, döviz tasarrufu sağlayıcı bir strateji olarak gündeme getirmiştir. Bu ülkelerin ihraç ettikleri malların (hammadde, tarımsal ürünler) dünya piyasalarındaki fiyatlarının çok küçük artışlar göstermesi dikkate alındığında, kaynakların ithal ikamesine yönelmesi döviz tasarrufu yanında, gelir arttırıcı bir sonuca da yol açacaktır.²⁰

Bu yaklaşıma göre, azgelişmişlik değişim karşısındaki bir dizi engelin aşılmasını gerektirir. Bu engeller kurumsal nitelikte olabilir, üretim faktörlerinin

¹⁷ Şanlı, a.g.e., s.8.

¹⁸ Tuna, a.g.e., s. 31.

¹⁹ Şanlı, a.g.e., s. 8-9.

²⁰ A.e., s. 8.

yetersizliğinden veya bunların harekete geçirilememesinden kaynaklanabilir. Bu durumu aşmak için, ekonomiye bilinçli bir müdahale gereklidir.²¹

İthal ikamesi birçok ülkede, ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelere benzer bir sanayi yapısı oluşturmanın etkili bir aracı olarak görülmüştür. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bu strateji, aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme politikası olarak da kabul edilmektedir. Daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan ithal ikamesinde, kurulan sanayiler dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu amaçla alınan önlemlerin başlıcaları ithalata konan gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı kotalar ve bazı mallara konan ithal yasaklarıdır.²²

İthal ikamesi ile varılmak istenen amaçları kısaca toparlayarak şu şekilde ifade edebiliriz:²³

- Gelişmekte olan ekonomiler genellikle tarımın hakim olduğu bir yapıya sahiptir. Bu ülkeler sanayilerini geliştirerek kalkınmak istemekte, bunun için de bir kısım sanayi ürünlerinin ithalatından vazgeçip, bunları iç piyasada üreterek sanayileşmeyi arzulamaktadır.
- İthal ikameci politikalar, ekonominin dışa bağımlılığını azaltacak ve dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin zararlarını kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır.
- Ödemeler dengesi güçlükleri önemli ölçüde aşılacak ve döviz tasarrufu sağlanacaktır. İthal listelerinde yer alan malların ülke içinde üretime

²¹ Başkaya, **a.g.e.** s. 107.

²² Hüseyin Avni Egeli, “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi”, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü (çevrimiçi) <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf>, 25.03.2010, s. 3.

²³ Egeli, **a.g.m.** s. 151-152.

geçilmesiyle giderlerinden tasarruf sağlanacağı ve böylece dış açık sorununun çözümleneceği beklenmektedir.

- İthal ikamesine dayalı bir sanayileşmede, daha önce ithal edilen, bir başka deyişle, belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından yeni pazarlar yaratılması söz konusu olmayacaktır.
- Tarımsal ürünler ve tarım dışı hammaddelerde dünya talebinin fiyat ve gelir elastikiyetinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak bu ülkelerin ihracatları da hızlı bir artış gösterememektedir. Bu nedenle ihracatın yapısının değiştirilmesi gerektiği inancı ile ithal ikamesi politikası uygulanmaktadır.
- İthal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanmasını, yurtiçi talebin genişlemesini ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler için de yeni iş imkanlarının yaratılmasını sağlayabilecektir.

Özetle, bu stratejinin daha çok iç kaynakları kullanmak suretiyle döviz tasarruf edici bir politikayı hedef aldığını söylemek mümkün. İhracatın artırılması ve bu sektörün geliştirilmesi, ikinci planda kalmaktadır. Ödemeler dengesi, en az dövize ihtiyaç duymak amacıyla ithal ikamesine ağırlık vermek ve yerli kaynakların etkin bir şekilde kullanılması suretiyle dengede tutulmaya çalışılır.²⁴

1.1.3. Aşamaları

Bu stratejinin, kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki aşamada uygulanması hedef alınır. Kısa vadede, ülkedeki mevcut iç talebi karşılamak amacıyla nihai tüketim malları üretimine başlanır. Bu aşama, ithal ikamesinin "kolay aşaması" olarak da tanımlanmaktadır. Çünkü kullanılacak olan teknoloji basit ve çok fazla sermaye gerektirmeyecek niteliktedir. Uzun vadede ise hedeflenen, ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesidir. İthal ikamesinin "ikinci aşaması" olarak

²⁴ Işıl Yetiş, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Sanayileşme Stratejileri Ve Dışa Açık Büyüme (Türkiye 1980-1990), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 1994, s. 58.

adlandırılan bu aşama için ileri teknoloji, kalifiye işgücü ve yoğun sermayeye ihtiyaç vardır.²⁵

1.1.3.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin Birinci Aşaması

İthal ikamesinin bu ilk aşamasında nihai tüketim mallarının yurt içinde üretimine geçilir ve bu malların ithalatı yüksek tarifeler, miktar kısıtlamaları gibi tedbirlerle önlenir. Buna karşılık ara ve yatırım malları ithalatında düşük tarife ve gümrük muafiyeti uygulanarak yerli üretim korunur.²⁶

Bu stratejiye göre, ilk önce gelişen sanayi kolları genellikle ham maddesini ülke içinden sağlayan, dış bağımlılığı az olan sanayilerdir. Genellikle dayanıksız tüketim malı üretirler. Diğer yandan girişimcilere, ara malı ve sanayi mallarının geliştirilmesinde gerekli olan diğer donanım için gümrük muafiyetleri, düşük faizli krediler verilmek suretiyle yerli üretime yüksek bir koruma sağlanır. Ayrıca yatırımlar için gerekli olan düşük fiyatlı enerji, yerli hammaddelerin temini gibi birçok kolaylık sağlamak suretiyle korumacı politikalar uygulamaya konulmaktadır.²⁷

Kısacası, ithal ikamesi genellikle üretimi en kolay ürün alanlarında başlar. Bunlar da, nihai tüketim malları alanıdır. Çünkü bunların hem teknolojileri çok karmaşık değildir, hem de sermaye yoğun değildirler. Daha da önemlisi, bu tip mallara hazır talep vardır.²⁸ Oysa bu aşamada ara ve yatırım malları için yeterli piyasa yoktur ve oluşturulması da büyük maliyetler gerektirir. Herhangi bir nihai mala olan talep belli bir seviyeye gelmeden önce onun girdilerinin üretimine öncelik verilirse, hem kurulan temel ve ara malı sanayileri uzun süre verimsiz çalışmak zorunda kalacak hem de yatırımların ileriye doğru etkileri güçlü olmayacağından nihai malın üretimi gecikecektir.²⁹

²⁵ Şanlı, **a.g.e.** s. 23.

²⁶ **A.e.**, s. 23.

²⁷ Yetiş, **a.g.e.** s.54-55.

²⁸ Samanlı, **a.g.e.**, s. 12.

²⁹ Şanlı, **a.g.e.** s. 24.

İthal ikamesinin nihai tüketim mallarından başlamasının ikinci nedeni, tüketim mallarının üretim ithalat maliyet dezavantajının ara ve yatırım malları üretimine göre daha az olmasıdır. Üçüncü bir neden, tüketim mallarının üretiminde kutlanılacak olan teknolojilerin basit ve sermaye yoğunluğunun az olmasıdır. Son olarak da, üreticilere yüksek fiyatlama imkanı vererek, bunun sonucu sağlanan karların yeniden yatırıma dönüşmesi yoluyla sanayileşmenin hızlandırılacağına dair beklenti, ilk aşamada nihai tüketim mallarının yurt içinde üretimine başlanmasında etkili olmuştur.³⁰

Dayanıksız tüketim malları üreten sanayiler, ithal ikamesinin kolay aşamasında koruma kapsamına alınırken, sanayicilere vergi muafiyetleri, döviz tahsisi, düşük faizli kredi ve ucuz enerji-hammadde temini gibi teşvikler de sağlanır.³¹

1.1.3.2. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinin İkinci Aşaması

İkinci aşamada, belli bir gelişim hızına ulaştıktan sonra dayanıklı tüketim ve ara malı üretimine geçilir. Gelişme hızının devam ettirilebilmesi için, özellikle yabancı teknolojiye ihtiyaç duyulan mallar üretilir. Ara malı, yatırım malı ve dayanıklı tüketim malları sermaye yoğun mallar olduğundan bu sanayiler, ekonomik ölçekli olmak zorundadırlar. Öyle ki, düşük üretim düzeylerinde maliyetler hızla artmaktadır.³²

Bu stratejiden beklenen yararlar arasında, imalat sanayinin ulusal ekonomi üzerinde yaratacağı olumlu etkilerden yararlanma ve bu ivme ile ekonominin gelişme sürecine girmesi başta gelmektedir. Bu ivme, tüm ekonomide eğitici etki de dahil olmak üzere olumlu gelişmeyi destekleyecektir.³³

³⁰ A.e.

³¹ İncekara, a.g.e. s. 40.

³² Tuna, a.g.e., s. 32-33.

³³ Balkanlı, **Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz...**, s.303.

İthal ikamesinin bu ikinci aşamasını başarı ile sürdürmek için ara malı, yatırım malı ve dayanıklı tüketim malı sanayilerinin optimum ölçekte kurulması ve ileri teknoloji kullanımına geçilmesi gerekir. Ayrıca işletmeler arası yatay ve dikey tamlamalar, koordineli bir şekilde organize edilmelidir.³⁴

Ancak iç piyasanın darlığı, kalifiye işgücünün yetersizliği ve sermaye kıtlığı, sanayi dallarının optimum ölçekte çalışmalarını engellemekte ve maliyetleri yükseltmektedir. Bunun yanısıra ithal girdi ihtiyacının karşılanamaması, döviz kaybını artırırken, korumacılığın yüksek oranda olmasına ve süreklilik kazanmasına neden olmaktadır³⁵

Gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesinin ikinci aşamasının belirgin özelliklerini oluşturan aşırı değerlenmiş döviz kurları, ihracat aleyhine gerçekleşen çarpıklıklar, sanayiye yönelik yüksek ve değişken oranlı korumacılık, temel gıda ve kamusal ürünlerde fiyat kontrolleri, negatif faiz oranı uygulamaları bu stratejiyi izleyen ülkelerde arz-talep kurallarına göre işleyen piyasa mekanizmasının sınırlandırılmasına ve tıkanmasına, teşvik sistemlerinin bozulmasına neden olmaktadır.³⁶

1.1.4. Araçları

İthal ikameci sanayileşme stratejisinde başlıca politika araçlarını; ithalat kotaları, gümrük vergileri, vergi muafiyetleri ve sübvansiyonlar, devalüasyon, katlı döviz kurları şeklinde ifade edebiliriz.³⁷ Söz konusu araçlar ayrıntılı olarak incelenecektir.

³⁴ Şanlı, **a.g.e.** s. 26.

³⁵ Tuna, **a.g.e.** s.33.

³⁶ Şanlı, **a.g.e.** s. 26.

³⁷ Samanlı, **a.g.e.**, s. 19.

1.1.4.1. Gümrük Vergileri

Gümrük vergileri ödemeler dengesi açıklarını kapatma ve yerli sanayi koruma amaçlarına hizmet etmektedir. Ayrıca devlet, yabancı firmaların dış ticaretteki etkisini azaltmak için, kredi, vergi muafiyeti gibi, yerli firmaları özendirici uygulamalara gitmektedir.³⁸

Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret hadlerini lehe çevirmek, yatırımları arttırmak, yabancı sermaye akımını hızlandırmak, yurtiçi faktör talebini arttırmak ve yurt içi faktör fiyatları arasındaki dengesizliği gidermek, bebek sanayilerin kuruluş ve gelişimini hızlandırmak, dışsal ekonomilerden yararlanmak gibi nedenlerle ekonomide gümrük korumacılığına başvurulur³⁹

Gümrük vergilerinin genel ekonomik etkilerine baktığımızda, bunlardan biri dış ödemeler bilançosu üzerinde görülür. Bu vergiler yolu ile ithalatın kısıtlanması, ülkenin döviz giderlerinden tasarruf sağlar. Döviz tasarrufu da, ödemeler dengesi açığını kapatıcı etki yapar. Gümrük vergileri ile toplam talebin yabancı mallardan yerli mallara doğru kayması, yurt içi üretimi artırırken milli gelirin de yükselmesini sağlar.⁴⁰

Sonuç olarak gümrük vergileri ödemeler dengesi açıklarını kapamada ve yerli sanayiye korumada etkili bir araç olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisinde kullanılmaktadır.

1.1.4.2. İthalat Kotaları

Tahsisli ithal malları listesine kota listesi denir. Bu malların ithali, belirli miktarda dövizle sınırlandırılmıştır. Kotalar, özellikle yerli sanayiye dış rekabetten

³⁸ Kamuran Orhan, “Başlıca Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2000, s. 24.

³⁹ Şanlı, **a.g.e.** s. 17.

⁴⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Gizem Yay., 1993, s. 325.

korur. İçerde üretimi başlanmış, ancak kurulu kapasitesi, iç talebi karşılamaya yeterli olmayan, sanayi malları kota listesine konulmaktadır. Yani üretimin, ancak yerli üretimle karşılanmayan miktarı ölçüsünde ithalata izin veriliyor. Yerli üretim, ülke ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye ulaştığında, bu mallar ithal listesinden çıkarılıyor, yani yasaklanmış mallar listesine alınıyor.⁴¹

Kotaların koruyucu etkilerinin yanı sıra, önemli ölçüde ödemeler dengesi açıklarını kapayıcı etkisi de söz konusudur. Kotalar, ithalatı sınırladığı oranda ulusal sanayiye dış rekabetten korur ve ödemeler bilançosunda düzeltici yönde etki doğururlar.⁴²

1.1.4.3. İthalat Yasakları

İthal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisinin temel araçlarından birisi de ithalat yasaklarıdır. İthalat yasakları ile yurt içinde üretimine başlanan malın ithalatı tamamen önlenir. İthalatın sıfıra düşürüldüğü ve bu bakımdan kotalarla kısıtlamanın son şekli olan ithalat yasaklarına başvurma nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Kıt döviz kaynaklarından tasarruf sağlanması, yerli sanayinin dış rekabetten tamamen korunması, dış ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması.⁴³

1.1.4.4. Kambiyo Denetimi

Kambiyo (döviz kuru) sistemi, bir ülkenin döviz gelirleri ile döviz giderleri arasında belli bir dengeyi korumak amacıyla ile alınan tedbirlerin bütünüdür. Bu tedbirlerin en önemlisi, yerli para ile yabancı para arasında uygun bir "döviz kuru" tespit etmektir.⁴⁴

⁴¹ Orhan, **a.g.e.** s. 23-24.

⁴² Şanlı, **a.g.e.** s. 18.

⁴³ Seyidoğlu, **a.g.e.** s. 373.

⁴⁴ Şanlı, s. 19.

Kambiyo denetiminin amacı, ithalatın ve döviz çıkışının engellenerek dış ödemelerin kısıtlanması ve böylece dış dengenin sağlanmasıdır. Aşırı değerlenmiş kur sistemi ile iç ve dış piyasalardaki fiyatların birbirinden ayrılması ithal ikameci strateji uygulamalarında görülen genişletici politikaların daha kolay uygulanmasını sağlamaktadır.⁴⁵

Başka bir ifadeyle, döviz kurunun kontrollerle gerçek değerinin üzerinde tutulması ticaret hadlerini düzeltici bir etki yapar. İthalatın kambiyo denetimi ile sınırlandırılması, ithalatı ucuzlatmaz. Fakat, ihracat için, uygulanan yüksek döviz kuru, dış talebin sonsuz elastik olmadığı ihraç mallarının fiyatını yükselten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶

1.1.4.5. Sübvansiyonlar

Sübvansiyonla korunan malın, ulusal ve uluslararası piyasadaki fiyatı eşitlenir. Çünkü, hükümet yerli üreticiye serbest dünya fiyatı ile bunun üzerindeki koruma fiyatı arasındaki fark kadar Hazine'den ödemede bulunur. Sübvansiyonlar, malın gerçekte daha yüksek olan fiyatını uluslararası piyasadaki fiyatı ile eşit tutup, üreticiye de zarara uğramaması için aradaki fark kadar ödeme yaptığından, tüketici refahını korumaktadır. Bu nedenle de, gümrük tarifeleri ve kotalara göre daha fazla tercih edilen bir araçtır. Sübvansiyonlar, malları iç piyasada satılan-dış piyasada satılan şeklinde ayırmadan yerli üretimin tümüne verilir. Ancak sübvansiyonların başarılı olabilmesi ve iktisadi kalkınmayı sağlayabilmesi için; yatırımları kalkınmada öncelikli sektörlere yönelmeleri, dışsal ekonomiler yaratarak ekonomideki etkinliği arttırmaları ve piyasa mekanizmasının sağlanması için tekelleşmeyi önlemeleri gerekir.⁴⁷

⁴⁵ İncekara, **a.g.e.** s. 50.

⁴⁶ Şanlı, **a.g.e.** s. 19.

⁴⁷ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s. 377-379.

İthal ikamesine dayalı sanayileşmede uygulanan yatırım indirimi, ucuz enerji ve hammadde temini, vergi muafiyeti, düşük faizli kredi gibi sübvansiyonları; yatırım indirimi, finansman kolaylıkları ve gümrük önlemleri olmak üzere üç ana başlık altında toplayabiliriz. Yatırım indiriminin amacı; yatırılabilir fonları çoğaltarak fiilen gerçekleşen yatırımları arttırmanın yanısıra, yatırımların sektörel ve bölgelerarası dağılımını da belli plan dahilinde değiştirmektir. Alt sektörlerle ve bölgelere göre farklılık gösteren yatırım indirimi, yatırımın öz sermayeden karşılanan bölümünün, yasalarla belirlenen oranlarla çarpılarak bulunacak miktarı, vergi matrahı dışında bırakılarak hesaplanır.⁴⁸

Ayrıca ekonomide sermaye oluşumunu sağlamak, modern teknoloji ithalatını gerçekleştirmek ve teşvik görececek yörelerdeki yatırımları arttırmak amacıyla hızlandırılmış amortisman yoluna da başvurulmaktadır. Finansman kolaylıklarına baktığımızda; yatırımlar konusunda ihracat garantisi veren yatırımcılar, kredi kurumlarından alacakları kredilerde çeşitli vergi, resim ve harçlardan muaf tutularak, ihracatın özendirilmesi amaçlanmıştır. Bu konudaki diğer bir kolaylık ise uzun, orta ve kısa vadeli kredilerde faiz farkı ödemesidir. Bu şekilde yatırımlar teşvik gören alanlara aktarılır.⁴⁹

Esas olarak bu stratejinin dayandığı dört temel unsur varlığından söz edebiliriz: İlki, ithalatın ikamesidir. İkinci unsur, sanayileşme hedefidir. Üçüncü unsur ise, ithal ikamesi sürdürülürken koruma politikalarının ve fiyatlara müdahalenin de içinde yer aldığı durumda devlet müdahalesinin varlığı şartıdır. Son unsur, bu süreçte gerekli ara ve yatırım malları girdilerini ithal edebilmek için döviz varlığıdır. Bunun için de, başlangıçta ihracatçı bir kesimin(tarım ya da madencilik gibi) varlığı aranır. Bazı örneklerde bu yol yerini dış borç bulabilirliğe bırakmaktadır.⁵⁰

⁴⁸ Şanlı, **a.g.e.** s. 21.

⁴⁹ İncekara, **a.g.e.** s. 52.

⁵⁰ Balkanlı, **Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz...**, s.303.

1.1.5. Kalkınmadaki Rolü

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın kullanıma ulaşan kalkınma kavramı, 1948'den sonra Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından sıkça telaffuz edilmeye başlandı. Savaş sonrası dönemde kalkınma kavramı, yeni dönemin eşitsiz ilişkilerini ve hiyerarşiyi meşrulaştıran bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.⁵¹

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikasının başta gelen amacı, sanayileşmedir. Sanayileşme doğurduğu içsel ve dışsal ekonomilerle, hızlı teknolojik ilerleme ve eğitici etkileriyle kalkınmada temel itici güçtür. O nedenle özellikle 1950'lerden sonra sanayileşme ve kalkınma çoğunlukla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.⁵²

Sanayileşme kavramının teknolojik açıdan açıklanması bu kavramı özgünlükten ve belirlilikten uzaklaştırmaktadır. Ekonomik gelişme olayının tüm özellikleri sanayileşme ile ifade edilebilir olmaktadır. Ekonomik literatürde kalkınma ve sanayileşme sözcüklerinin çok defa eş anlamlı kullanılması bu yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Gerçi kalkınma toplam milli gelirin; sanayileşme ise sanayi sektöründe yaratılan milli gelirin büyüme oranını göstermektedir. Fakat sanayileşme sayesinde belirli bir kalkınma hızı kazanıldığı zaman iki olay birlikte gerçekleşmiş olmaktadır.⁵³

19. yüzyıl ekonomik ve sosyal krizler, savaşlar, sömürgecilik ve özellikle İngiltere olmak üzere gelişmiş ülkelerin ekonomik hakimiyetini kırarak kalkınma hamlelerini ilerletmeyi amaçlayan ulusal düşüncelerin yoğun olarak görüldüğü bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan yeni düşünceler klasik iktisadi düşüncenin ötesinde devletin bireysel haklarla kişisel çıkar ve refahın üstünde ayrı

⁵¹ Başkaya, a.g.e. s. 17.

⁵² Gürkan Tetik, "Türkiye'nin Dışa Açılma Sürecinde Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Sanayileşme Üzerine Etkileri"(Yüksek Lisans Tezi) Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Muğla, 2002.(çevrimiçi) <http://bliss.mu.edu.tr/tezdb/51001.pdf>, 15.01.2010,s. 2.

⁵³ Ş. Mustafa Ersungur, "İktisadi Kalkınma ve Teknoloji", **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 10, S. 3-4, 1994, ss. 41-49.

bir hayata sahip bir organizma olarak yüceltilmesine yaramıştır. Liberal doktrinin aşırı iktisadi bireyciliğine ve İngiliz klasik iktisatçılarına karşı bir tepki olarak doğan bu düşünceler, savaşların doğurduğu sosyal sarsıntılar ve ekonomik bunalımların da etkisiyle iktisadi hayatta devlet müdahalesine ve milli ekonomilerin bu yolla güçlendirilmesine imkan verecek yeni alternatiflerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanında özellikle I. Dünya Savaşı ve bu savaşa giden süreçte küçük devletlerin siyasi özgürlüklerini ancak iktisadi bütünlüklerini sağlayarak temin ve muhafaza edebileceklerini acı tecrübelerle anlamış olmaları, bu ülkeleri de milli sanayilerini dış ülkelerin rekabetinden korumak gerekliliği konusunda bir fikir birliğine itmiştir.⁵⁴

Kalkınma iktisatçıları da, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşebilmeleri için gerekli olan piyasa mekanizmasının yetersiz kaldığını ve ekonomiye devlet müdahalelerinin gerekliliğini vurgulamışlardır. Kalkınma iktisatçıları, görüşlerini farklı teorik temellere dayandırmışlardır. Buna göre ;ithal ikamesi stratejisi dış ticarete çok önemli bir yere sahip olan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin yol göstericiliğinden yararlanamaz. Kurulan sanayiler, her türlü dış ticaret ve kambiyo politikaları ile uluslararası piyasalardaki rekabetten korunurken, seçici değil dengeli bir sanayileşme ilkesi benimsenir.⁵⁵

Bu dönemde ortaya çıkan iktisadi düşüncelerin en fazla dikkat çekenlerinden birisi milli iktisat olmuştur. Bu düşüncenin mimarı olarak nitelendirilebilecek Alman iktisatçı Friedrich List, 1840'lı yıllarda dünyadaki klasik ekonomi ve serbest ticaret sistemini İngiltere'nin menfaatlerini savunmakla suçlamıştır. 1830'lu yılların Alman ekonomistleri ekonomik liberalizm politikasını İngiltere'nin çıkarlarını korumayı amaçlayan bir sistem olarak görmüş ve bu doktrinin evrensel olmadığını iddia etmişlerdir. Temel düşüncesi o tarihteki Almanya'nın ulusal birliğini kurması ve ulusal bir pazar olarak bütünleşmesi olan List, bir başka Alman iktisatçı olan Adam Müller'in açtığı yolda çok daha sistematik

⁵⁴ Kadir Yıldırım, "Osmanlı'da Milli İktisat Düşüncesi: Gelişimi ve Sonuçları", (çevrimiçi) <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma53.pdf> , 6.05.2010, s. 2-3.

⁵⁵ Şanlı, **a.g.e.** s. 10-11.

ve tutarlı fikirlerle yürümüştür. İnsanlar arasındaki karşılıklı dayanışmanın gerekliliği ile toplumsal hayatın bir bütün olması gerektiği tezinden hareket eden Müller, bu nedenlerle klasik politik iktisada ve Adam Smith'in düşüncelerine karşı çıkmıştır.⁵⁶

List'in çözümlene ölçeği, Neoklasik kuramda olduğu gibi birey veya Marksizm'de olduğu gibi belirli bir toplumsal sınıf değil, ulustu. Bazı düşünürler List'in Neoklasikler veya Marksistler tarafından kabul edilmeyişinin en önemli nedeni olarak bu nokta üzerinde durmaktadırlar.⁵⁷

List'in milli iktisat çerçevesinde ileri sürdüğü milliyetçilik fikri klasiklerin uluslararasıcılığının tam tersidir. Klasikler dünyayı tek bir bütün olarak ele almaktadırlar. Ancak List'e göre ulusların durumları birbirinden oldukça farklıdır. Bu bakımdan yapılacak ilk iş bu farklılığın giderilmesidir. Bunun için de ulusların gelişme aşamalarını dikkate alıp incelemek gerekmektedir. Çünkü uluslar birbirinden farklı gelişme aşamaları göstermektedirler. Bu doğrultuda List'e göre ulusların gelişme aşamaları 5 başlık altında toplanabilir:⁵⁸

- **Avcılık ve balıkçılık dönemi:** Bu dönemde insanlar yalnız olup, kendi başına hareket özgürlüğüne sahiptirler. Doğadan sağladıkları meyveleri yiyip hayvan ve balık avlamakla geçinmektedirler.
- **Çobanlık dönemi:** insanlar bu dönemde hayvanları yakalayıp çoğaltmak ve evcilleştirmek çabasındadırlar.
- **Yerleşme ve tarım dönemi:** Bu aşamada insanlar hayvancılığın yanında topraktan ürün elde etme durumuna girmektedirler. Aynı zamanda da ekilip biçilebilen toprakların etrafında yerleşme bölgeleri kurmakta ve yerleşik hayata geçmektedirler.
- **Tarım ve endüstri dönemi:** Tarımın yanında diğer ekonomik faaliyetler de başlamakta ve endüstri yavaş yavaş kurulmaya başlamaktadır.

⁵⁶ A.e., s. 3.

⁵⁷ Aykut Kibritçiöğlü, "Friedrich List'in Bebek Endüstriler Tezi", **Friedrich List's Infant Industry Argument**, Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No: 2549, 1996, s. 52-54.

⁵⁸ Yıldırım, a.g.m., s. 4.

- **Tarım, endüstri, ticaret dönemi:** Son aşamada tarım ve endüstriye ticaret de eklenmektedir. Bu son aşama olup bütün devletler gerçekleştirilmesi için olanca güçleriyle çalışmaktadırlar.

List bu aşamalar doğrultusunda Portekiz ve Napoli gibi ülkeleri üçüncü; Avusturya, Almanya ve Kuzey Amerika'yı dördüncü; buna karşılık yalnızca İngiltere'yi beşinci aşamaya dahil etmiştir. İngiltere'nin ardından bu son aşamaya en yakın ülke ise Fransa olmuştur. List tarım toplumu aşamasından tarım sanayi ticaret toplumu aşamasına geçişte olan ülkelere yerli sanayinin korunması ve teşviki amacıyla gümrük sistemi uygulamayı tavsiye etmiştir. Ona göre ilk 3 aşamada serbest ticaret sistemi yeterlidir, ancak 3 ve ileriki aşamalara geçiş ancak devletin koruma önlemleriyle, yani bir milli ekonomi anlayışıyla gerçekleştirilebilir.⁵⁹

Klasik bebek endüstri argümanında, yabancı firmalarla rekabet edemeyecek düzeyde olan ve içsel ölçek ekonomisine sahip bir endüstrinin, kendi ayakları üzerinde duracak etkinliğe gelene kadar, koruma altına alınması gerekliliği ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşımda, geleneksel ticaret teorilerinde olduğu gibi, ithalata rakip üretim yapan endüstrilerin tarife ya da kotalarla korunması ve nihai amaç olarak karların yabancı firmalardan yerli firmalara doğru aktarılması söz konusudur.⁶⁰

Bebek endüstrisi argümanı esas olarak dışsallıklar ve mükemmel çalışmayan sermaye piyasaları varsayımına dayandığından, Krugman, “yaparak öğrenme” savını temel alan dinamik ölçek ekonomisi modelini kurmuştur. Bu dinamik ölçek ekonomileri modelinde zaman unsuru oldukça önemlidir. Çünkü, belli bir zaman süreci içerisinde, firmalar “yaparak öğrenme”de etkin konuma gelebilecek ve firmanın “öğrenme eğrisi” aşağıya çekilecektir. Dinamik ölçek ekonomilerinde öğrenme fonksiyonu yalnızca zamanın değil, aynı zamanda piyasa payının da bir fonksiyonu olmaktadır. Dolayısıyla, kümülatif üretim artışı firmanın yabancı

⁵⁹ A.e., s. 4.

⁶⁰ Hatice Karaçay Çakmak, “Stratejik Dış Ticaret Politikaları” **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (7) 2004, 48-66 (çevrimiçi) http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/dergi_v1/6/3/5.pdf, 24.01.2010, s. 53.

rakiplerine kıyasla daha çabuk öğrenmesini sağlayacağından, modelde yerli firmaların piyasa paylarını arttıracak korumacılık politikaları meşrulaştırılmıştır. Krugman, ele almış olduğu modellerinin desteklediği bu politikalara “teşvik amaçlı koruma” ya da “ihracatı geliştirme aracı olarak koruma” adını vermektedir. Krugman’a göre böyle bir heterodoks sonuca ulaşabilmek için heterodoks varsayımlara ihtiyaç bulunmaktadır: Bu modellerde tam rekabet yerine oligopol piyasalar, sabit getiri yerine azalan maliyetler varsayılmaktadır.⁶¹

Ulus canlı bir organizma olarak görmesinin bir sonucu olarak, List kendi sisteminde, yalnızca ekonomik olanı değil, ekonomik olmayanı da dikkate almıştır: Sosyal, sivil ve politik koşul ve kurumlar veya kısaca toplumun organizasyonu, bir ulusun kalkınma (sanayileşme) sürecinde yaşamsal bir rol oynar. Halkların üretken gücü yalnızca, bireylerin çalışkanlığı, tasarrufluluğu, ahlaklılığı ve akıllılığına ya da doğal taban ve maddi sermayelere sahip olunmasına bağlı değildir. Aynı zamanda, toplumsal, politik ve sivil kurum ve yasalar ile, herşeyden önce, ulusun sürekliliği, bağımsızlığı ve kudretinin sağlanmasına da bağlıdır. Ulusların uygarlık, politik eğitim ve gücü, esas olarak kendi ekonomik durumlarıyla sınırlıdır. Ekonomi ne kadar çok gelişmiş ve mükemmelleşmiş ise, ulus da o denli uygarlaşmış ve güçlenmiştir; ulusun uygarlığı ve kudreti ne kadar çok yükselirse, ekonomik eğitimi de o denli yükselebilir.⁶²

1.1.6. Eleştiriler

Bu modele en önemli eleştiriler Little, Scitovsky ve Skott’tan gelmiştir ve eleştirileri şu noktalarda toplanmaktadır:⁶³

- Hükümet müdahalesine içkin sorunlar: Aşırı idari mevzuat, bürokratikleşmeye, yolsuzluğa, belirsizliğe ve gecikmelere yol açarak üretken özel girişimi engellemiştir.

⁶¹ A.e., s. 54.

⁶² Kibritçioğlu, a.g.m. s. 53.

⁶³ Schmitz, a.g.m., s. 257-259.

- İhracata karşı yanlılık: ithal kısıtlamalarının varlığı, bir serbest ticaret rejiminde egemen olması beklenen daha yüksek döviz kuruna yol açarak, ihracattan elde edilen görece kazançları azaltmıştır.
- Tarıma karşı yanlılık: Yerel sanayinin korunması iç piyasada tarımsal ürünlerle ilgili mamul mal fiyatlarını tarımsal mal fiyatlarına göre yükseltti ve aşırı değerlenmiş döviz kuru, tarımsal ihracattan elde edilen nakit girişini azaltmıştır.
- Hazır kapasitenin eksik kullanımı, ithalat denetimi aynı oranda sermaye mallarına da uygulanmadığı ve makinaları yerinde kurma kredisi görece ucuz olduğu için, fabrikalar makina ve ekipmanla aşırı donanımlı hale geldi. Ayrıca ürün piyasalarında korumacılık, düşük kapasite kullanımı durumunda bile iyi kazançlar elde edilebilmesini mümkün kıldı.
- Emeğin eksik kullanımı: Sermaye malları, aşırı değerlenmiş döviz kuru, bu tür mallar için düşük ithalat kısıtlamaları ve sübvansiyonlu finansman koşullarının birlikte etkisiyle görece ucuza elde edilebiliyor, bu da emek istihdamı aleyhine yanlılık yaratıyordu.
- İİDS'nin ithal yoğunluğu: Tüketim malları ithalatının önemli ölçüde azalması, teçhizat ve malzeme ithalatının artması pahasına sağlandı. Bunun sonucu beklenenin tersine yabancı mallara iyice bağlanma ve döviz krizinin tekrarlanması oldu.
- İİDS'nin yavaşlaması: Başlangıçta sanayi mamul mala olan iç talepten daha hızlı büyüyebilirse de, az gelişmiş ülkeler kısa zamanda ithal ikamesi olanaklarını tüketirler. Bundan sonra büyüme oranlarının, ancak iç talepte veya ihracatta bir büyümeyle eski seviyesinde tutulması mümkün olur. Ama gelinen noktada sanayinin yapısı ve etkin çalışmayışı, ihracat piyasalarını fethetmenin önünde engel olmaya başlar.

Little, Scitovsky ve Skott'un analizinden çıkan politika önermeleri, hükümet müdahalesinin sınırlandırılması gerektiği, piyasa güçlerinin serbestçe hareketinin teşviki, tarife ve kotaların ciddi ölçüde düşürülmesi gereği ve

devalüasyon oldu. İç sanayi dezavantajlardan şikayetçiye (yani özel maliyet sosyal maliyetten yüksekse), sanayiye rekabete karşı korumaktansa, yatırımcılara sübvansiyon verilmeliydi. Bu politikalar, ülkenin üretken yapısını mukayeseli avantajla aynı hatta sokar ve dışa dönük politikanın yolunu açardı.⁶⁴ İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi ile ilgili neoklasik yaklaşımın kısa özü budur.

Dolayısıyla çözüm, piyasa güçlerine daha fazla güvenmekte değil, ulusal ve bölgesel sanayi politikalarının radikal biçimde teşvikine dayanmaktadır. Bu tür teşvikler arasında yabancı şirketlerin daha fazla denetimi, teknoloji ithalatının da iyi incelenmesi, vergi ve teşvik sistemlerinde reform ve gelirin yeniden dağılımı sayılabilir. Diğer bir deyişle, bunlar farklı bir içe dönük strateji türünü hedefleyen, daha temelden siyasal değişim politikalarıdır.³

Bu eleştirilerden çıkan politika sonuçları çok farklı olmakla birlikte, analizlerin kendileri bir ölçüde birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

1.2. İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Kapitalizmin II. Dünya Savaşı sonrası genişleme döneminde, sanayileşmiş kapitalist ülkelerde refah devleti, sosyal devlet, kayırcı devlet anlayışına dayalı politikalar, az gelişmiş ülkelerde ise, genellikle ithal ikameci bir büyüme modeli söz konusu oldu. İthal ikameci model hem çokuluslu şirketlerin hem de Üçüncü Dünya ülkelerinde siyaseti belirleyen kesimlerin çıkarlarına uygun düşüyordu. Bu bakımdan iç pazarın genişlemesine dayalı kalkınma stratejisi kapitalist üretim tarzının dünya ölçeğindeki genişlemesinin az gelişmiş denilen çevre ülkelere yansımaysdı.⁶⁵

Bu alt başlık altında sanayileşme stratejilerinden ikincisi olan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi üzerinde durulacaktır.

⁶⁴ A.e., s. 259.

⁶⁵ A.e. s. 129.

1.2.1. Tanımı

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi, sanayileşmeyi ve iktisadi büyümeyi sağlayıcı teşviğin, iç talepten çok dış talepten geldiği bir iktisadi yapılanmayı temel unsur olarak alan bir stratejidir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi, ülkelerin özelliklerine göre belirli alanlarda uzmanlaşmayı öngören ve böylece yeni kurulan sanayi dallarının ithal ikamesinden çok dış piyasaları dikkate alarak gerçekleştirdiği bir stratejidir.⁶⁶

Bu strateji genel olarak şu şekilde tanımlanabilir: Tarım ürünleri ve geleneksel olmayan hammaddelerin işlenmiş ve yarı işlenmiş olarak ihraç edilebilmesine; işlenmiş ve yarı işlenmiş sınai mal ihracatının geleneksel hammadde ihracatı yerine geçmesine, diğer bir deyişle toplam ihracat içinde sanayi malları payını ve ihracatı arttıracak politikaların uygulanmasına ihracata dayalı sanayileşme politikası denir.⁶⁷

Bu modelin temel özelliği ise, sanayileşme ve büyüme için gerekli olan dürtülerin iç talepten değil, dış talepten gelmesidir. Genelde göstergesi, ihracat/GSMH oranının büyümeye koşul olarak yükselmesi, yani ihracatın yıllık artış hızının GSMH artış hızının üzerinde olmasıdır. Buna, ihracatta sınai mamullerin oransal payındaki artış da eklenmelidir. Önemli olan, bu stratejiyi seçtikten sonra ihracatın sürekli artmasıdır.⁶⁸

Bu stratejiden beklenenler arasında, sanayilerin kurulması ile birlikte, istihdam yaratması da vardır. Dışa yönelik üretim yapmak amacıyla kurulan sanayilerin gelişmesinden dolayı, ülkenin sanayi ürünleri ihracatı artacağından dış ticaret hadlerinin de aleyhten lehe doğru döneceği beklenmektedir.

⁶⁶ Şanlı, **a.g.e.** s. 31.

⁶⁷ Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa açık Büyüme**, İstanbul; Altın Kitaplar Yay., 1985, s. 90-91.

⁶⁸ Orhan, **a.g.e.**, s. 60.

1.2.2. Amaçları

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde, birinci planda geliştirilmesi tespit edilen sanayilerin yurt içi piyasadan çok yurt dışı piyasa için üretimde bulunması öncelikli olarak amaçlanmış, dolayısıyla ithal ikamesi stratejisi ikinci planda kalmıştır.⁶⁹

Bu stratejide ithal ikamesi stratejisinde olduğu gibi, tüm sanayi dallarına yaygın olarak yatırım yapılarak sanayilerin ileri-geri bağlantılarından faydalanılmak yerine, faktör yoğunluğunun olduğu alanlarda yatırımların ağırlık kazanması ve böylece uluslararası piyasalara açılmak amaçlanır. Yoğun yatırımlara gidilerek geliştirilecek sanayi kollarının, kısa dönemde üretim ve ihracatı gerçekleştirebilecek nitelikte olması esastır. Bu stratejinin diğer bir amacı ise, gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı dış kaynak darboğazını kısa vadede çözüme kavuşturmaktır. Bu kapsamda yurt içi piyasanın sınırlılığının önüne geçilerek, ölçek ekonomilerinden faydalanabilmek de mümkün olacaktır.⁷⁰

İhracata dayalı sanayileşme politikası için iki önemli faktör vardır. Bunlardan ilki döviz kurunun istikrarlı ve ihracatçıları özendirerek şekilde olması, ikincisi ise ihracata dayalı endüstrilerin yeterli bir biçimde teşvik edilmesidir. Bu teşviklerden bazıları vergi iadesi, vergi, resim ve harç istisnası, ithal girdilerinden gümrük alınmaması, ucuz kredi verilmesi, döviz tahsisi vb. şeklinde olabilir. Bela Balassa, gelişmekte olan ülkelere uygun bir teşvik politikasının ana hatlarını şöyle özetlemektedir:⁷¹

- Sağlıklı bir ihracatı teşvik politikası, ihracat artışını ve kaynakların etkin bir biçimde dağılımını amaçlamalıdır. İhracata yönelik sanayi ile ithal ikamesine dayalı sanayi teşvik tedbirlerinden eşit olarak yararlandırılmalı, gümrük tarifeleri ve

⁶⁹ Şanlı, **a.g.e.** s. 32.

⁷⁰ İncekara, **a.g.e.** s. 60-61.

⁷¹ Kamil Ayanoğlu, "Türkiye İhracat Performansının Ekonomik Büyüme ve Üretkenliğe Etkisi", Konulu DPT Uzmanlık Tezi, DPT Müsteşarlığı, Ankara, 1994, s. 16-17.

ihracat sübvansiyonları eşit saptanarak iç ve dış piyasa satışlarında eşit koruma oranları uygulanmalıdır.

- İhracata yönelik sanayi ürünlerinde kullanılan hammadde ve ara ürünleri üreten alt sanayi kolları üretim aşamasında teşvik edilmelidir. Ayrıca nitelikli işgücü ve teknolojik gelişmeye katkısı yönünden imalat sanayi sektörü, ihracatı teşvik tedbirlerinden en yüksek ölçüde yararlandırılmalıdır.

- İhracatı teşvik tedbirlerinin ülke ekonomisine getireceği mali yükün karşılanabilmesinde dolaylı vergiler kullanılmalı, lüks tüketim vergilendirilmelidir. Diğer taraftan, teşvikler istikrarlı olmalı, ihracatçıya güven verilmeli, ancak teşviklerin sürekli uygulanacağı beklentisi yok edilmelidir. Çünkü uzun dönemde ihracatın sürekli teşviki ithal ikamesinde olduğu gibi simetrik olumsuz etkiler yaratmaktadır. Öte yandan gelişmekte olan ülkeler emek-yoğun ihracata yöneldiklerinde istihdam seviyesinin artırılmasına da yardımcı olmaktadır.

1.2.3. Araçları

İthal ikamesinde olduğu gibi, bu model de, devletin müdahalesini ve yönlendirmesini içeren bir modeldir. Aradaki fark, izlenen yol ve kullanılan araçlarda olup, teşviklerin nicel kontrol ve kısıtlamalardan çok, fiyat ve piyasa teşviklerine dayandırılması gerekmektedir.⁷²

Bu stratejide döviz kuru politikası,ihracata vergi iadesi, ihracat kredileri ve faiz indirimleri gibi araçlar etkin olarak kullanılmaktadır.

⁷² İncekara, **a.g.e.**, s. 67-68.

1.2.3.1. Döviz Kuru Politikası

Ekonomilerde uluslararası ödemelerin belirli bir disiplin içinde gerçekleştirilmesini amaçlayan ve bunun için dış dengeyi etkilemede döviz kuruna ilişkin alınan bütün tedbirler, döviz kuru politikasının kapsamını oluşturur.⁷³

Bu politika aracında öncelikle akla gelen ve en çok kullanılan yöntem, devalüasyondur. Bu şekilde paranın dış değeri düşürülerek, ihracat malları için avantaj sağlanmaya çalışılmaktadır.

Paranın değerini düşürerek uygulanan kambiyo kuru politikasında döviz kurunu gerçekçi bir şekilde tespit ederek, üreticiye güvence verilmesi gerekir. Öyle ki, dış ticaret lehine dönen üretim planlamaları yapılacak, uzmanlaşma ve kalite yönünden ek masraflar söz konusu olacaktır. Üreticiye dış rekabet şartları da göz önüne alınarak güvence verilmelidir. Bu politikayı sadece devalüasyonlarla uygulamak, yeterli sonuç vermeyebilir. Çünkü devalüasyonlar, enflasyonu da artırır. Bu nedenle diğer para ve maliye politikaları ile birlikte uygulanmalıdır.⁷⁴

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin etkin bir aracı durumunda olan döviz kuruna yönelik politikalarda, ulusal paranın dış değeri düşük tutulmaktadır. Böylece ihracat imkanlarının genişlemesiyle, (ihracatın cazip hale gelmesi) yabancı ülke paralarının yurt içine girişi amaçlanmaktadır. Yurt içine yönelik üretimi cazip kılan yurt içi piyasa lehine olan fiyat dengesinin, yurt dışı piyasa lehine dönüşmesi de böylelikle sağlanmış olacaktır.⁷⁵

İhraç kabiliyeti yüksek sektörlerin rekabet gücünü olumsuz etkileyecek aşırı değerlendirilmeye müsait sabit kur politikası, dışa açık strateji için uygun olmaz. Bilindiği gibi aşırı değerlenmiş kur, ihracatı cezalandırırken ithalatı daha çekici ve karlı kılmaktadır. Bu durumda yurt içi piyasaya yönelik üretime yönelme, dış

⁷³ Şanlı, a.g.e. s. 42.

⁷⁴ Yetiş, a.g.e., s. 62.

⁷⁵ Tuna, a.g.e. s. 149.

piyasalara yönelik üretim yapacak sanayi dallarına yönelik yatırımı da caydıracak ve kısıtlayacaktır. Enflasyonist eğilimin hız kazandığı dönemlerde, bu olumsuz etki daha çok kendini göstermektedir. Bu gibi durumlarda döviz kurunun enflasyona göre ayarlanması gerekli hale gelmektedir.⁷⁶

1.2.3.2. İhracata Vergi İadesi

Bu yöntemde, ihracat yapılan miktarın yurt içi vergisi, ihracatın gerçekleşmesinden sonra iade edilir. Böylece dış ticarete konu olan mallar, dış piyasada fiyat açısından desteklenerek, bunların rekabet gücü artırılır. İhracata vergi iadesi, özellikle sınai ürünlerde uygulanan bir politika aracıdır. İhracatın sürekliliğinin sağlanması için diğer mali araçlar ile desteklenmelidir.

İhracatçının dışarı satacağı sanayi mallarının maliyeti içinde dolaylı ve dolaysız vergilerle, diğer resim ve harç gibi yurt içinde alınan vergilerin ihracatın gerçekleşmesiyle birlikte iadesi yoluyla gerçekleşen ihracatta vergi iadesi uygulamasının amacı, ihracata konu olan sanayi mallarının uluslararası piyasalara daha düşük maliyetlerle sunulması hem fiyat açısından rekabet gücünü arttırmak, hem de ihracat artışı ile daha da fazla döviz geliri elde etmektir.⁷⁷

1.2.3.3. İhracat Kredileri ve Faiz İndirimleri

Dış ticarete yönelik üretim yapan işletmelere yatırım ve işletme kredileri verilerek yapılan bir teşvik sistemidir. Girişimcilerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip alanlarda yatırım, döviz getirici üretim ve satış yapmaları bu şekilde teşvik edilmektedir. Bu araç etkin kullanıldığında, ucuz kredi sağlanması açısından aynı zamanda vergi iadesi sistemi de uygulanacağından, önemli bir teşvik unsuru olmaktadır. Ancak kredi verilen alanlardaki üreticiler, ihracata dönük üretim yapmalı ve üretim sahaları, rasyonel biçimde seçilmiş olmalıdır.⁷⁸ Üçüncü bölümde

⁷⁶ Şanlı, a.g.e. s. 43.

⁷⁷ A.e. s. 45.

⁷⁸ Tuna, a.g.e. s. 51.

değınileceği gibi, Türkiye dışa açıldıktan sonra bu konuda yanlış uygulamalar söz konusu olmuştur.

Faiz indirimi, ihracatın finansmanında açılan kredilerin faizlerinin cari kredi faizlerinin altında tutulması yoluyla ihracatın teşvikini amaçlar.⁷⁹ Kredi faizlerinin normal piyasa faiz hadlerinden daha düşük olması, krediye duyulan talebin artmasına neden olacaktır. Zaten bu teşvik yönteminden kastedilen de budur.⁸⁰

1.2.3.4. Diğer Araçlar

Kamu ve özel sektör arasında koordinasyonun iyi işlemesi, piyasa araştırmaları, tanıtma faaliyetleri ve serbest piyasa şartlarının gerektirdiği diğer çalışmaların yapılması yanında; altyapı, yol, liman yapımı, ihracata bürokratik engellerin kaldırılması gibi araçlar da stratejinin başarısını artıracaktır. Hükümetin uygulayacağı kamu yatırım politikası, ihracat malı üreten sanayilerin her türlü alt yapı ihtiyaçlarını giderecek şekilde yönlendirilmelidir.⁸¹ Gelişme potansiyeli olan endüstrilerin seçilip, hangilerinin endüstriye daha iyi uyum sağlayacağının araştırılıp, ortaya konulması da etkili teşvik unsurlarıdır.⁸²

Diğer araçlar arasında ihracat sigortası, kamu yatırım politikası ve ihracat sübvansiyonları gibi politika araçları yer almaktadır.

Kimi araştırmacılar tarafından alternatif stratejiler olarak düşünölmelerine rağmen, ihracata yönelik strateji ile ithal ikâmesinin benzer özellikleri vardır. Her iki stratejide de amaç; sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek istihdam seviyesine ulaşmaktır. Aralarındaki belirleyici fark ise, ithal ikameci stratejide tüm çabalar ve önlemler ithalatın sınırlandırılmasına yönelik iken, ikincisinde alınan önlemler ve başvurulan düzenlemeler ihracatı özendirmeye yöneliktir. Ancak, daha önce

⁷⁹ İncekara, **a.g.e.**, s. 71.

⁸⁰ Yetiş, **a.g.e.**, s. 68.

⁸¹ İncekara, **a.y.**

⁸² Tuna, **a.g.e.** s. 52.

belirtildiği gibi, bazı düşünörlere göre ise ihracata yönelik strateji çeşitli devlet düzenleme ve desteklemelerinden arındırılmış, saf liberal bir strateji olmalıdır.⁸³

1.2.4. Kalkınmadaki Rolü

İhracat yoluyla, ülkenin dış pazarlara açılması, ihracat yapma imkanına kavuşan firmaların optimum büyüklöklere ulaşarak, verimliliklerini arttırması sağlanmaktadır. Hem iç hem de dış piyasalara yönelik üretim yaparak gelişen sanayiler, rekabetten dolayı maliyet, kalite ve pazarlama konularında etkinliği sağlamaya ve dışsal ekonomiler yaratmaya yönelirler. Ülkelerin ihracata yönelmeleri ve ihracatın bileşiminde özellikle imalat sanayii mallarının payının arttırılması, kalkınma açısından önemli rol oynamaktadır.⁸⁴

İhracata yönelik sanayileşme stratejisini uygulayan ölkelerin sanayileri uluslararası rekabete açık olduğundan, bu rekabet baskısı altında firmalar ayakta kalabilmek için, hem teknolojik değişimleri yakından takip etmekte, hem de maliyet hesaplarını dikkatli yaparak kaynakların daha etkin şekilde kullanılmasını sağlamaktadırlar.⁸⁵

Ölkede ihracatın artması, çarpan yoluyla milli geliri ve ithalatı da arttırmaktadır. Milli gelir artışı ise ekonomik gelişmenin bir göstergesidir. Ülkenin ihracata yönelmesiyle, bir yandan sanayileşmek için gerekli yatırımların dış finansmanı sağlanmakta, öte yandan da yurt içi tasarruflar artmaktadır.⁸⁶

⁸³ Sinem Yapar Saçık, “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme” **KMU İİBF Dergisi** Yıl:11 Sayı:16 Haziran/2009, (çevrimiçi) http://iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2009/162_171.pdf, 30.05.2010, s. 165.

⁸⁴ Şanlı, a.g.e., s. 33.

⁸⁵ Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, s. 49.

⁸⁶ Şanlı, a.g.e. s. 36.

1.2.5. Eleştiriler

İhracata dayalı sanayileşme stratejisine yöneltilen eleştiriler ise şöyledir:

- Bu stratejide karşılaştırmalı üstünlükler teorisi esas alındığında, gelişmekte olan ülkeler, dış piyasaya karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları tarımsal malları satacaklar, karşılığında ise sanayi malları alacaklardır. Bu mantık, kalkınma mantığına ters düşmekte ve gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerini engellemektedir.⁸⁷
- Gelişmiş ülkelerin etkin ithalat kısıtlamalarının büyük çoğunluğu istihdam nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin daha çok ürettiği emek-yoğun sanayi mallarındadır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler ihracatlarının büyük çoğunluğunu oluşturan emek-yoğun mallara pazar bulmakta zorlanırlar.⁸⁸
- İhracata yönelik sanayiler ara malları bakımından önemli ölçüde dışa bağımlı iseler, ihracatçıların döviz kurlarının değişmesi ile sağladıkları avantaj, ürettikleri malların fiyatlarının yükselmesiyle kaybedilebilir. Fiyatları yükselten kur ayarlamasından sonra, ithal girdi maliyetleri yükselir. Bunun yanında, ihracat artışı sonucunda oluşan gelir artışının henüz gelişmemiş ihraç mallarına yönelmesi, gelir artışının büyük bir kısmının yurtiçi tüketime ayrılmasına neden olabilecektir. İhracatın artması, ithalatında artmasına neden olurken doğaldır ki bu da, dış ticaret dengesini olumsuz etkileyecektir.⁸⁹
- Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin her ikisinde teknoloji seviyesi farklılık göstermektedir. Teknoloji seviyesi farkları da karşılaştırmalı üstünlüğe göre uzmanlaşmaya engel olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin büyük

⁸⁷ Şanlı, **a.g.e.** s. 50.

⁸⁸ Tetik, **a.g.e.** s. 45.

⁸⁹ Vural F. Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, İ.T.İ.A. Yay., 1979, s. 224.

bölgesel farklılaştırma gösteren yapısı; karşılaştırmalı üstünlüğe göre oluşan dış ticaret yapısıyla daha da derinleşmektedir. Bölgeler arasında teknoloji düzeyi ve gelir esnekliği farklı malların üretilmesiyle ortaya çıkan farklar, aynı zamanda ekonominin ikili yapısının da göstergesidir. Ekonominin dış ticarete açılması ise bu yapıyı daha da derinleştirir⁹⁰

- Yeni üretim tekniklerinin gelişmesi, buluşların emek-yoğun sanayilerde yoğun olması, gelişmekte olan ülkeleri de sermaye-yoğun gelişmiş teknolojileri kullanmak zorunda bırakmıştır. Yeni teknolojileri kullanan ülkeler uluslararası pazarlarda daha fazla rekabet gücü kazanmaktadır. Ancak, yeni teknolojileri satın almakta zorlanan gelişmekte olan ülkeler uluslararası piyasalarda rekabet edememektedirler.
- Dünya fiyatlarının üzerindeki fiyatlarla üretim yapan firmalar, gerçekleştirilen ihracat özendirmelerinin yarattığı avantajlarla etkin olmayan üretimlerini sürdürürler ve maliyetlerini düşürmek için çaba harcamazlar. Özendirmelerin daha önce kurulmuş endüstrilere yönelik olduğu düşünüldüğünde, ekonomideki bu çarpıklık, var olan ihracatı özendirme sistemiyle de desteklenmiş olur.
- İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin diğer olumsuz yönü, yeni pazar yaratmak ve yeni mamul geliştirmek gibi gelişmekte olan ülkelerin yabancı olduğu uzmanlıkları gerektirmesidir. Yeni sanayilerin kurulması ve dış pazarlarda rekabet ederek başarılı olması risk taşır. Risk ve belirsizlik ihracata dayalı sanayileşmenin en önemli yetersizliğidir.
- İhracata yönelik sanayiler ara malları bakımından önemli ölçüde dışa bağımlı iseler, ihracatçıların döviz kurlarının değişmesi ile sağladıkları avantaj, ürettikleri malların fiyatlarının yükselmesiyle kaybedilebilir. Fiyatları yükselten kur ayarlamasından sonra, ithal girdi maliyetleri yükselir. Bunun yanında, ihracat artışı sonucunda oluşan gelir artışının

⁹⁰ Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, s. 53.

henüz gelişmemiş ihraç mallarına yönelmesi, gelir artışının büyük bir kısmının yurtiçi tüketime ayrılmasına neden olabilecektir. İhracatın artması, ithalatında artmasına neden olurken doğaldır ki bu da, dış ticaret dengesini olumsuz etkileyecektir.⁹¹

- İhracata konu olan mallar yalnız hammadde ve gıda maddelerinden oluşuyorsa, tarımsal ürünlere olan talep esnekliğinin düşük olması sebebiyle ihracatın ekonomik büyümenin gerisinde kalması söz konusu olabilmektedir.

Bir ekonomide ihracat artışının olumlu etkiler sağlayabilmesi için, bazı koşulların varlığı gereklidir. Öncelikle ekonomide yüksek bir ihracat hızı artışı olmalıdır. Bu artış hızında görülen gelişmenin, istihdam ve reel gelir üzerinde dolaysız ve olumlu etkisi olması gerekir. Eğer ihracat artışı sonucunda sağlanan gelir, tasarruf dolayısıyla yatırım alanlarına kaydırılamıyorsa, ihracat artışının büyümeye etkisi olumsuz olabilir. Diğer yandan, ihracat sektörünün diğer sektörlerle ileri-geri bağlantısının yüksek olması gerekir.⁹² Bu durumda ihracat artışının ekonomik kalkınmayı uyarma olasılığı ise fazla olur.

1.3. KARMA STRATEJİ

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin yanlışları nedeniyle oluşan ve büyüyen dış ticaret güçlükleriyle ön plana çıkan ihracata yönelik stratejide, sanayileşme tek başına bir yol olarak kabul edilememekte, korumacı özelliklere sahip unsurları da kapsamı öngörülmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler kalkınmalarını ivedilikle gerçekleştirmek amacı doğrultusunda, kaynaklarının etkin kullanımını için bu iki temel stratejinin birbirini tamamlayıcı olarak düşünüldüğü bir politikaya yönelmektedirler.⁹³

⁹¹ Savaş, a.g.e., s. 224.

⁹² Özbey, a.g.e., s. 23.

⁹³ Şanlı, a.g.e. s. 54.

Devlet kapitalizmi aracılığıyla üretim tarzını değiştirmeyi amaçlayan sanayileştirici sanayiler, esas itibariyle Sovyetler Birliği'nin sanayileşme deneyimine dayanan ve büyük ölçüde o modelden esinlenen Hindistan ve Cezayir örneklerinde somutlaşan bir kalkınma stratejisidir.⁹⁴

İthal ikamesinden farklı olarak sadece sanayide değil, ekonominin tamamında bir bütünlük ve sektörler arasında eklemleme yaratmayı amaçlamaktadır. İthal ikameci stratejide tarım, sanayiye işgücü gıda maddeleri vb. sağlayan bir sektör olarak görülürken, burada tarım sanayiye aynı zamanda pazar da oluşturmaktadır. Başlangıçta sanayinin tarım sektörüne teçhizat, temel hizmetler (elektrik enerjisi, sulama vb.) kimyasal gübreler, zararlılarla mücadele ilaçları, vs. sağlaması beklenirken, ikinci aşamada, beklenen kümülatif sonuçlar ortaya çıkınca, artık tüketim malları üretimine geçiliyor. Burada ithal ikameci modelden farklı olarak, sürecin aşamaları atlanmıyor. Önce tarımda bir gelişme sağlanarak, buradan sağlanan artılla sanayileşme sürecinin derinleştirilmesi, bu amaçla da daha başta ağır sanayilerin kurulması amaçlanıyor. Tabii ki burada modelde en fazla kümülatif sonuçlar doğuracak sanayi dallarının öncelikle kurulup işletilmesine özen gösteriliyor. Planlama bu modelde kritik bir öneme sahiptir.⁹⁵

Karma stratejide, her iki stratejiyi bir arada uygulamanın güçlüğü olarak, ihracatı teşvik politikaları ile korumacı önlemleri serbest dış ticaretin savunucusu olan uluslararası platforma kabul ettirmek gösterilmektedir⁹⁶

⁹⁴ Başkaya, **a.g.e.**, s. 128.

⁹⁵ **A.e.**, s. 128-129.

⁹⁶ Ahmet Kılıçbay, **Değişen Dünyada Türk Ekonomisi**, 1. Bs. İstanbul, Cem Yay., 1993, s. 55.

İKİNCİ BÖLÜM

BAZI KALKINMIŞ ÜLKELERİN KALKINMA SÜRECİNDE UYGULADIKLARI KORUMACI İKTİSAT POLİTİKALARI

Bu bölümün konusu, bugünün kalkınmış ülkelerinin kalkınma sürecinde uyguladıkları korumacı ve müdahaleci iktisat politikalarının temel yönleriyle orta konulmasıdır. Beş temel örnek üzerinden hareket edilerek, konu açıklanmaya çalışılacaktır. Ele alınacak ülkeler İngiltere, ABD, Almanya, Fransa, Japonya ve diğer bazı gelişmiş Asya ülkeleridir. Bu örneklerin seçilme sebebi, bu ülkelerin sanayileşmenin öncüsü olmaları ve günümüzde kalkınmış ülkeler içinde en önde gelenleri olmasıdır.

2.1. İNGİLTERE

Britanya, sistematik olmayan ve genellikle amaçlanmamış biçimde, alışılmamış derecede küçük ölçekli ve denetimsiz bir ekonomiden, hızla, alışılmamış derecede tekelci ve devlet denetiminde bir ekonomiye, ihracata dayalı temel sanayilerden iç pazara dayalı sanayilere ve daha yavaş bir hızda olmak üzere, eski teknoloji ve sınai örgütlenme biçimlerinden yenilerine doğru bir gelişme göstererek uyum sağladı.¹

İngiltere feodalizm sonrası döneme (on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllar) göreceli olarak geri kalmış bir ekonomi olarak girmiştir. 1600'den önce Avrupa'dan teknoloji ithal eden İngiltere ham yün ihracatına ve o dönem daha gelişmiş olan Hollanda'ya (özellikle Bruges, Ghent, Ypres gibi bugün Belçika'ya dahil olan Flaman şehirlerine) gerçekleştirdiği düşük katma değerli yünlü giysi ihracatına bağımlıydı.

¹ E. J Hobsbawn, Sanayi ve İmparatorluk, Çev: Abdullah ERSOY, Dost Yay., 3. Bs., Ankara, 2005, s. 15.

Zamanın hükümdarları bu ürünleri asıl olarak gelir sağlamak amacıyla vergilendirmekteydi ama giysinin ham yünden daha düşük oranda vergilendirilmesi yün giyside ithal ikamesinin teşvik edilmesine ve ihracatın artmasına neden olmuştu. III. Edward'ın (1327-1377) yerli yünlü giysi imalatını geliştirmeyi amaçlayan ilk kral olduğuna inanılmaktadır. Ülkesinde yaşayanlara örnek olmak için sadece İngiltere malı giysiler giyen III. Edward ayrıca ülkeye Flaman dokumacılar getirtmiş, ham yün ticaretini merkezileştirmiş ve yünlü giysilerin ithalatını yasaklamıştı.²

Tudor hükümdarları, bu uygulamayı daha da ileri götürdüler ve bugün bebek sanayi koruması politikası olarak tanımlanabilecek bir şekilde bu sanayi dalının gelişmesini desteklediler. Ünlü on sekizinci yüzyıl tüccarı, politikacısı ve romancısı Daniel Defoe, 1728 tarihli İngiltere'nin Ticaretinin bir Planı (A Plan of the English Commerce) isimli eserinde Tudor hükümdarlarının VII. Henry (1485-1509)ve I. Elizabeth'in (1558-1603) İngiltere'yi Hollanda'ya ham yün ihracatına bağımlı bir ülke olmaktan kurtarıp nasıl dünyanın en önemli yünlü mal imalatçısı haline getirdiğini anlatır.³

Defoe'ya göre, VII. Henry 1485'te taç giymeden önce Burgonya Düşesi olan halasının maiyetinde yaşamıştı. Oradayken Hollanda'daki yünlü mal imalatının sağladığı zenginlikten çok etkilendi ve 1489'dan itibaren İngiliz yünlü mal imalatını teşvik edici önlemler uygulamaya koydu. Bu önlemler, imalata uygun yerlerin araştırılması amacıyla geziler düzenlenmesi, Hollanda'daki yetenekli işçilerin kaçırılması, ham yün ihracatına giderek artan gümrük vergileri konması ve hatta ham yün ihracatının yasaklanması gibi önlemlerdi.⁴ Ramsay ise 1489, 1512, 1513 ve 1536 tarihli belli bir piyasa değerinin altındaki kaba parçalar hariç bitmemiş giysi ihracatını yasaklayan mevzuattan önemle bahsetmektedir. Ona göre bütün bunlar, o dönem egemen olan, yünü ham haliyle değil giysi şeklinde ihraç etmenin, aynı şekilde yünlü giysileri de kırılmamış ve tıraşlanmamış yani yarı mamul halde değil

² Ha-Joon Chang, **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, Çev: Tuba Akıncılar ONMUŞ, 3. Bs., İstanbul, İletişim Yay., 2007, s.42-43.

³ A.e. s. 43.

⁴ A.e. s. 43-44.

de boyanmış ve dikilmiş olarak gemiye yüklemenin daha iyi olduğunu öne süren görüşü yansıtır.⁵

VII. Henry, Britanya'nın, Hollanda ile arasındaki teknoloji açığı ortadayken, bu dönüşümün uzun bir zaman alacağına farkında olduğundan, kademeli bir yaklaşım benimsemiştir. Bu nedenle ham yün ihracatına uygulanan vergileri ancak sanayi tam anlamıyla kurulduktan sonra artırdı. Ancak Britanya'nın, ürettiği bütün ham yünü işleminin mümkün olmadığı anlaşılınca yün ihracatına uyguladığı yasakları geri çekti. Defoe'ya göre, VII. Henry'nin ithal ikameci politikaları uygulamaya koymaya başlamasından (1489) yaklaşık bir yüzyıl sonra, I. Elizabeth döneminde (1587) Britanya, ham yün ihracatını tamamen yasaklayacak kadar yünlü mal imalatının uluslararası rekabet gücünden emin olabilmıştır. Bu durum, Hollanda'daki imalatçıların yok olmasına neden olmuştur.⁶

Defoe'ya göre, I. Elizabeth döneminde Britanya'nın yün sanayiinde sağladığı başarının ardında ithal ikamesinden başka etkenler de vardı. Bu etkenlerden bazıları; Protestan Flaman tekstil işçilerinin 1567'de İspanya'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından göç etmesi gibi tesadüfiydi. Ancak başka bazı etkenler de devlet tarafından bilinçli olarak meydana getirildi. Örneğin yeni pazarlar açmak amacıyla I. Elizabeth Papalığa, Rusya, Moğolistan ve İran'a ticaret kabileleri gönderdi. Britanya'nın denizcilikte üstünlüğü sağlamak amacıyla yaptığı yoğun yatırımlar yeni pazarlara açılmayı, onları kolonileştirmeyi ve zoraki piyasalar haline getirmeyi kolaylaştırdı.⁷

Yünlü mal imalatında Britanya'nın başarısında yukarıda sayılan etkenlerin hangisinin ne ölçüde etkili olduğunu belirlemek zordur. Ancak, VII. Henry tarafından başlatılan ve halefleri tarafından devam ettirilen, modern bebek sanayi korumasının on altıncı yüzyıldaki karşılığı sayılabilecek strateji olmasaydı, Britanya'nın sanayileşmedeki ilk başarısını yakalaması olanaksız değilse bile çok

⁵ A.e. s. 44.

⁶ A.e. s. 44-45.

⁷ A.e. s. 45.

zordu. On sekizinci yüzyıl boyunca Britanya'nın ihracat gelirlerinin en azından yarısını oluşturan bu anahtar sanayi olmadan, Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi en hafif tabiriyle güçleşirdi.⁸

I. George döneminde (1714- 1727) ilk Britanya başbakanı olan Robert Walpole'un 1721'de uygulamaya koyduğu ticaret yasası reformu, Britanya'nın sanayi ve ticaret politikalarında önemli bir değişikliğe işaret eder. Bundan önce, Britanya hükümetinin politikaları genel olarak ticareti çoğunlukla sömürgecilik yoluyla ve Britanya ile yapılacak olan ticaretin İngiliz gemileriyle yapılmasını şart koşan denizcilik yasaları yoluyla kontrol etmeye ve kamu gelirlerini artırmaya yönelikti. Yukarıda da anlatıldığı gibi yünlü mal imalatının teşvik edilmesi en önemli istisnayı ama orada da hedef kısmen kamu gelirlerini artırmaktı. Buna karşılık, 1721'den sonra uygulamaya konan politikalar, bilinçli olarak imalat sanayiini teşvik etme amacını taşıyordu. Walpole, parlamentoda yaptığı konuşmada söz konusu yeni yasayı tanıtırken "halkın refahının artmasına, hiçbir şeyin mamul ürün ihracatı ve hammadde ithalatından daha fazla katkıda bulunamayacağını" ifade etmiştir.⁹

1721 mevzuatı ve sonrasında gerçekleşen tamamlayıcı politika değişiklikleri şunları içermekteydi: Öncelikle imalatta kullanılan hammaddelere konan ithalat vergileri ya düşürüldü ya da tümünden kaldırıldı. İkinci olarak, William Mary'den beri ülkede uygulanmakta olan ihraç edilen mamul mallarda kullanılan ithal hammaddeler için vergi iadesi uygulaması genişletildi ve miktarlar artırıldı. Örneğin, kunduz derisine konan vergi azaltıldı ve kunduz derisi ihracı durumunda ödenen verginin yarısının geri ödenmesi kararlaştırıldı. Üçüncü olarak mamul malların çoğunda ihracat vergisi önemli ölçüde artırıldı. Dördüncü olarak, ithal edilen yabancı mamul mallara uygulanan vergiler tümüyle kaldırıldı. Beşinci olarak, yelken bezi (1731) ve rafine şeker (1733) uygulanan ihracat teşvikleri artırılırken, ihracat teşviklerinin kapsamı ipekli ürünler ve barutu gibi ürünleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Altıncı olarak, İngiliz ürünlerinin yabancı piyasalardaki ününün

⁸ A.e. 45-46.

⁹ A.e. s. 46.

zarar görmemesi için, özellikle tekstil ürünlerinde imalatın kalitesini denetlemek üzere düzenlemeler uygulanmaya başlandı.¹⁰

Brisco bu yeni mevzuatın arkasında yatan düşüncelyi şöyle özetlemektedir: yerli imalatçıların yabancı bitmiş ürünlerin rekabetinden korunması gerekiyordu; bitmiş ürünlerin serbest bir şekilde ihraç edilmesinin sağlanması ve ihracatın olabildiğince primlerle teşvik edilmesi gerekiyordu.¹¹ 1721 reformlarıyla uygulamaya konan politikaların, Japonya, Kore ve Tayvan gibi ülkelerde savaş sonrası dönemde uygulamaya konan politikalarla önemli ölçüde benzeşmesi de dikkat çekicidir.¹²

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Sanayi Devrimi'yle birlikte Britanya, diğer ülkelerle arasındaki teknolojik farkı açmaya başladı. Ancak, yine de on dokuzuncu yüzyıl ortasında teknolojik üstünlüğü tartışılmaz bir duruma gelene kadar, sanayiye teşvik etmeye yönelik politikalar uygulamaya devam etti.¹³ Bu uygulamaların bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

İlk olarak, Britanya sanayilerini tehdit etmeye başladığında sömürgelerinden yapılan mamul mal ithalatını yasakladı. 1699'da Yün Yasası (Wool Act) ile sömürgelerin yünlü ürün ihraç etmesi yasaklandı ve böylece İrlanda'da o dönemde çok iyi bir durumda olan yün sanayiini bitirdi. 1700'de Hindistan'dan daha üstün olan pamuklu ürünlerin ithali yasaklandı ve böylece o dönem dünyanın en etkin pamuklu ürün imalat sektörü olduğu söylenen Hindistan pamuk sanayiine büyük zarar verildi. Hindistan pamuk sanayi, 1813'te Britanya Hindistan'dan daha etkin bir üretici olduğunda Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company) uluslararası ticaretteki tekelinin sona ermesiyle çok daha büyük zarar gördü. İki kuşak sonra 1873'e gelindiğinde, İngiliz pamuklu mal ihracatının % 40-45 inin Hindistan'a yönelik olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴

¹⁰ A.e. s. 46-47.

¹¹ A.e. s. 48.

¹² A.e.

¹³ A.e. s. 48.

¹⁴ Hobsbawn, a.g.e., s. 48-49.

Buna rağmen, 1815'te Napolyon Savaşları'nın ardından Britanya'da kendisine güvenen imalatçılar serbest ticaret yönünde baskılarını artırmaya başladılar. Bu dönemde Belçika ve İsviçre'nin teknolojik açıdan Britanya'ya oranla önde olduğu az sayıda sektör dışında İngiliz üreticiler pekçok alanda dünyanın en etkin üreticileriydiler. 1815'te kabul edilen yeni Tahıl Yasası'na göre tarım ürünleri daha fazla korunmaya başlandı. Yine de serbest ticaret yönünde baskılar artmaya devam ediyordu.¹⁵ Tahıl yasaları, içeride tahıl fiyatlarının yükselmesinden kazançlı çıkacak tarım kesimlerine fayda sağlıyordu. Endüstri burjuvazisi ise, içalım yasağının kaldırılmasını istiyordu. Çünkü böylece yiyecek maddelerinin fiyatları düşecek, endüstrici ücretleri düşük tutarak maliyetleri azaltabilecekti.¹⁶ 1833'te tarifelerin indirilmesi üzerine müzakereler yapılmış olsa da asıl değişiklik 1846'da yapıldı. Buna göre Tahıl Yasası iptal edildi ve mamul malların birçoğuna uygulanan tarifeler kaldırıldı. Bugün genellikle o dönemde Tahıl Yasası'nın kaldırılması, klasik liberal iktisat doktrininin merkantilizm üzerinde bir zaferi olarak görülmektedir.¹⁷

Ancak döneme ilişkin yoğun araştırmalar yapmış olan, dönemi iyi bilen tarihçilerin bir çoğu, bunun tarım ürünü ve hammadde piyasasını genişleterek Avrupa kıtasında sanayileşmeyi yavaşlatmayı amaçlayan bir "serbest ticaret emperyalizmi" edimi olarak algılanması gerektiğine işaret ederler.¹⁸

Gerçekten de Tahıl Yasası'nın iptali için düzenlenen kampanyanın önde gelen isimlerinden siyasetçi Richard Cobden ve Ticaret Kurulu üyesi John Bowring de bu görüşteydiler. Cobden'in görüşü aşağıdaki paragrafta açıkça belirtilmiştir.¹⁹

“Fabrika sistemi büyük bir ihtimalle ne Amerika veya Almanya'da ne de Fransa, Belçika ve İsviçre gibi ülkelerde ortaya çıkardı, çünkü bu ülkelerin ucuza

¹⁵ Chang, **a.g.e.** s. 49.

¹⁶ Barrington Moore, Jr., **Diktatörlüğün ve Demekorasinin Toplumsal Kökenleri:Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Yeri**, Çev. Şirin TEKELİ, Alaeddin ŞENEL, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2003, s. 63.

¹⁷ Chang, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁸ **A.e.** s. 49-50.

¹⁹ **A.e.** s. 50.

karnını doyuran imalatçılarında karşılık İngiliz zanaatkarları yiyecek için giderek artan fiyatlar ödemekteydiler.”

Tahıl Yasası'nın iptalinin sembolik bir anlamı olmakla beraber serbest ticarete gerçek geçiş ancak 1850'lerde olmuştur. Ancak, Cobden-Chevalier Antlaşması olarak da bilinen, İngiltere-Fransa serbest ticaret antlaşmasının imzalanmasıyla bağlantılı olarak Gladstone'un 1850 ve özellikle de 1860 bütçesinden sonra birçok tarife kaldırıldı. "1848'de Britanya'da vergilendirilmiş ürün sayısı 1146 idi. 1860'a gelindiğinde bu sayı 48'e inmişti. Bunlardan 12'si, üzerine gelir vergisi konmuş olan lüks ve yarı lüks mallardı. Bu durum Britanya'da 1850'lerde ticaretin ne ölçüde serbestleştirildiğini göstermektedir.²⁰

Bu noktada Britanya'nın serbest ticarete bu geçişini sağlayan teknolojik öncülüğünü yüksek ve uzun süren tarife engelleri sayesinde elde ettiğini belirtmek gerekir. Ayrıca, Britanya ekonomisinin on dokuzuncu yüzyıl ortalarında genel anlamda serbestleştirilmesi -ki ticaretin serbestleştirilmesi, bunun sadece bir parçasıdır- laissez faire'ci bir yaklaşımla değil, devletin sıkı denetiminde gerçekleşmiştir. Ayrıca "Britanya serbest ticarete son derece yavaş bir geçiş yapmıştır. Öyle ki Ulusların Zenginliği ile Gladstone'un 1860 bütçesi arasında tam 84, Waterloo ile 1846 zaferi arasında tam 31 yıl vardır".²¹

Üstelik, serbest ticaret rejimi uzun sürmemiştir. 1880'lerde bazı güçlü Britanyalı üreticiler koruma talep ediyorlardı. Yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde Britanya, ABD ve Almanya'ya karşı imalat sahasındaki avantajlarını hızla kaybetmeye başladığında korumacılığa tekrar dönüş yapılması, Britanya siyasetinin en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Joseph Chamberlain'in önderliğinde 1903'te kurulan Tarife Reform İttifakının etkisi bunun kanıtıdır. Serbest ticaret

²⁰ A.e. s. 50.

²¹ A.e. s. 50-51.

dönemi, Britanya imalat alanında üstünlüğünü kaybettiğini kabul ettiğinde ve 1932'de birçok alanda tarifeleri yeniden uygulamaya koyduğunda sona erdi.²²

Özetle, en önemli üç talep diliminin sanayileşmenin doğusundaki rollerini özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz. Devletin sistemli ve hatta yoğun yardımıyla desteklenen ihracat, kıvılcımı sağladı ve -pamuklu dokumacılık ile birlikte- sanayinin 'sürükleyici sektörü' oldu. İhracat ayrıca deniz taşımacılığında da önemli gelişmelere yol açtı. İç pazar, yaygın bir sanayi ekonomisi için geniş bir temel sağladı ve (kentleşme süreci aracılığıyla) ülke içi karayolu taşımacılığında önemli yeniliklerin meydana gelmesinde teşvik edici oldu; ayrıca kömür sanayi ve bazı önemli teknolojik yenilikler için güçlü bir temel oluşturdu. Devlet, tüccarlar ve imalâtçılar için sistematik destek ve teknik buluşlar ve yatırım malları sanayinin gelişmesi için hiç de önemsiz olmayan teşvikler sağladı.²³

2.2. A.B.D.

Bebek sanayi koruması stratejisini ilk uygulayan ülke Britanya'dır. Ancak en belirgin uygulayıcısı muhtemelen ABD olmuştur. Öyle ki ünlü iktisat tarihçisi Paul Bairoch ABD'yi "modern korumacılığın anavatanı ve kalesi" olarak adlandırmıştır.²⁴

Bu gerçek, özellikle ABD kaynaklı modern literatürde çok az dile getirilir. Başka konularda çok bilgili kişiler bile bu durumun farkında değilmiş gibi görünmektedirler. Fransız Sanayi Devrimi uzmanı iktisat tarihçisi Clive Trebilcock 1879'da Almanya'da tarifelerin uygulanmasını anlatırken o dönemde tarifelerin bütün dünyada, "ve hatta ticaretin serbest olduğu Amerika'da bile" yükselmekte olduğunu ifade etmektedir.²⁵

²² A.e. s. 51-52.

²³ Hobsbawn, a.g.e. s. 47.

²⁴ Chang, a.g..e. s. 52.

²⁵ A.e.

Tarifelerin yüksek olduğu gerçeği kabul edilse bile bunun önemi ciddi bir biçimde küçümsenir. Örneğin, çok yakın bir geçmişe dek standart Amerikan iktisat tarihi anlayışını temsil eden North, tarifelerden sadece bir kez, o da Amerikan sanayileşmesini anlatırken önemsiz bir faktör olarak söz eder. Konuyu açıklığa kavuşturma zahmetine girmeden, sadece bir kez, son derece yanlı bir ikincil kaynağa (F Taussig'in 1892 tarihli klasik yapıtına) gönderme yaparak "tarifelerin iç savaşı izleyen yıllarda giderek arttığını, ama bunun sanayileşmenin yayılmasına ciddi bir biçimde etkide bulunduğunun şüpheli olduğunu" öne sürer.²⁶

Ancak, tarih daha dikkatli ve yansız okunduğunda Amerika'nın kalkınmasında bebek sanayi korumasının önemi ortaya çıkar. Sömürgeciliğin ilk zamanlarından Amerika Birleşik Devletleri'nin ortaya çıkışına kadar, yerli sanayinin korunması tartışmalı bir siyasi mesele olmuştur. Öncelikle Britanya, sömürgelerinin sanayileşmesini arzu etmediği için buna yönelik politikalar uygulamıştır. Bağımsızlığın elde edildiği dönemde Güneyli tarım kesimi, çıkarları gereği herhangi bir korumayı reddederken ABD Hazinesinin ilk Sekreteri (1789-95) Alexander Hamilton ve diğerleri tarafından temsil edilen Kuzeyli imalatçılar, koruma talep ediyorlardı.²⁷

Gerçekte, birçoklarının sandığı gibi bebek sanayi tezi sistematik bir biçimde ilk kez Friedrich List'in yapıtlarında değil Hamilton'un imalat Konusunda Hazine Sekreterinin Raporlarında (Reports of the Secretary of the Treasury on the Subject of Manufactures, 1792) ortaya konmuştur. Henderson ve Reinert'in gösterdiği gibi List önceleri serbest ticaret yanlısı iken ABD'de sürgün olarak geçirdiği dönemin ardından (1825-1830) bebek sanayi tezini savunmaya başlamıştır. Oradayken, Alexander Hamilton'un ve bebek sanayi korumasının savunucusu Amerikalı iktisatçi Daniel Raymond'un çalışmalarıyla tanışmıştır.²⁸

²⁶ A.e. s. 52-53.

²⁷ A.e. s. 53.

²⁸ A.e.s. 53-54.

Hamilton Raporlar'ında, ilk başlarda meydana gelebilecek kayıpların hükümetçe garanti altına alınmaması durumunda Amerika'nın diğer ülkelerin neden olduğu rekabet ve alışkanlıklar nedeniyle uluslararası alanda rekabet edebilecek bebek sanayiler kuramayacağını ileri sürmektedir. Ona göre bu, hükümet desteği, ithalat vergileri veya ender durumlarda ithalat yasaklamaları biçiminde olabilir. Bu görüşle Walpole'un görüşü arasında yakın benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca hem Walpole'un hem de Hamilton'un görüşleri Doğu Asya'nın savaş sonrası sanayi politikalarını şekillendiren görüşle de ciddi şekilde benzeşmektedir.²⁹

Başlangıçta, ABD'de federal düzeyde bir tarife sistemi yoktu ve 1781'de Kongreye tarife koyma yetkisinin verilmesi girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Kongre vergilendirme yetkisini elde ettiğinde kenevir, cam ve çivi gibi az sayıda ürün haricinde tüm ithal ürünlerine uygulanmak üzere % 5 oranında bir tarifeyi içeren liberal bir tarife yasası geçirdi (1789). 1792'de birçok malda tarife oranı yükseltildi ancak yine de tarifeler, geniş bir bebek sanayi koruması ve teşvik sistemini öngören Hamilton'un önerdiğinden daha düşüktü. Bundan sonra, 1812'de Britanya ile yapılan savaşa kadar ortalama tarife oranı % 12.5 civarındaydı, ancak 1812'de artan savaş masraflarını karşılamak amacıyla tüm tarifeler iki katına çıkarıldı.³⁰

1816'da, List'in de belirttiği gibi önemli bir politika değişikliği oldu: Britanya ile yapılan savaş sırasında doğal olarak korunmuş olan bebek sanayilerin etkisiyle, tarifeleri savaş zamanındaki düzeylerine çıkararak yeni bir yasa kabul edildi. Bu, artık buradan elde edilecek olan gelire ihtiyaç olmamasına rağmen yapılmıştı. Özellikle pamuklu, yünlü ürünler ve demir eşyalar korunmaktaydı. 1816 tarihli tarife yasası, neredeyse bütün mamul mallara yaklaşık % 35'lik bir tarife uygulanmasını öngörüyordu. ABD'de 1820'de mamul mallara uygulanan ortalama tarife oranı yaklaşık % 40'tı. Başlangıçta bu oranlar tarifelerin kendi topraklarında sanayinin büyümesine yardımcı olmasını bekleyen Güney eyaletleri de dahil olmak üzere herkes tarafından iyi karşılandı. Ancak bu eyaletler, kısa bir süre sonra, hem

²⁹ A.e. s. 54.

³⁰ A.e. s. 55.

topraklarında sanayilerin bekledikleri gibi gelişmemesi, hem de Britanya'dan yüksek kalitede ürün ithal etmenin sağladığı avantajlar nedeniyle tarifeye karşı bir tutum geliştirdiler.³¹

New England'lı (özellikle de New Yorklu) gemicilerin ve Güneyli tarım kesiminin çıkarları 1820, 1821 ve 1823'teki daha yüksek tarife talep eden yasa tasarılarının reddedilmesinde etkili oldu. Yine de 1824'te yeni ve daha yüksek tarifeler öngören bir yasa kabul edildi. 1828'de "Nefret Edilen Tarife" diye adlandırılan tarife, ülkeyi daha da böldü. Çünkü bu sefer de kuzeyli ve batılı tarım kesiminin ürettiği hammaddelere ve düşük katma değerli mamul mallara (örneğin; yün, kenevir, keten, kürk ve alkollü içki) uygulanan yüksek tarifeler New England'lı imalatçılarla gerginlik yaratmıştı. 1832'de bir başka tarife yasası geçirildi. Bu yasa mamul mallara ortalama % 40 tarife oranı öngörüyordu. Bu oran, Güneylilerin talep ettiği kadar çok daha düşüktü ve yasa demir eşyalara ve tekstil ürünlerine özellikle daha yüksek oranda tarife uygulanmasını öngörüyordu (örneğin, yünlü mamul mallara % 40-45, giyim eşyalarına % 50). Bu, Güney Carolina'nın yasayı kabul etmeyi reddetmesiyle başlayan İptal Krizine yol açtı. Uzlaşmayı sağlamak üzere 1833'te birkaç acil indirim öngören ve sonraki on yıl içinde mamul mallara uygulanan tarifeyi kademeli olarak, ortalama % 25'lere, bütün mallara uygulanan tarifeleri de % 20'lere düşürmeyi şart koşan bir yasa geçirildi. Ancak, 1842'de indirimin sona erdiği on yıl biter bitmez, tarifeleri 1832'deki düzeylerine yükselten yeni bir tarife yasası geçirildi.³²

Her ne kadar, 51 en önemli ithal ürün kategorisine uygulanan ortalama ad valorem vergi oranı hala % 27'ye de 1846 tarife yasasıyla koruma azaltıldı. 1857'de, Demokratların, ham yünün "serbest liste"de yer almasını isteyen giysi imalatçılarının ve demir ithalinin tarifeden muaf olmasını isteyen demiryolu kesiminin oluşturduğu koalisyon sayesinde daha da indirime gidildi. Bairoch, 1846-1861 arası dönemi "alçakgönüllü korumacılık" dönemi olarak nitelendirmektedir. Ancak bu korumacılık yalnızca, ABD'nin tarihsel standartlarına göre alçak gönüllüydü. Ayrıca, o dönem, en

³¹ A.e. s. 55-56.

³² A.e. s. 56.

azından 1870'lere kadar nakliye masrafları yüksek olduğu için, oranlar Avrupa'yla aynı düzeyde olmasına rağmen ABD'nin uyguladığı tarifeler uluslararası ticaretin önünde Avrupa'nın tarifelerinden daha büyük bir engel oluşturuyordu.³³

Kuzey ve Güney arasında tarifeyle ve kölelikle ilgili konular etrafında yaşanan gerilim en sonunda İç Savaş'ın çıkmasına neden oldu (1861-1865). İç Savaş'ın genellikle kölelik konusundaki ayrılıktan kaynaklandığı düşünülür. Halbuki gerçekte tarifeler bir diğer önemli konuydu. Garraty ve Carnes'a göre köleliğe karşı bir savaş Kuzeylilerin çoğunluğu tarafından desteklenmezdi. Kölelik ayrılmanın temel nedeniydi, ama Kuzeylilerin birliğe bağlılıklarının ve ayrılmaya karşı koymadaki kararlılıklarının temel nedeni değildi.⁷¹ Güneylilerin tarifeleri, birliğin varolan en önemli yükümlülüğü olarak ve köleliğin kaldırılmasını da sadece teoride mümkün gördükleri düşünüldüğünde ayrılıkta tarife konusunun ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Cumhuriyetçi Parti'nin seçim programında korumacılığı artırmaya söz vermesi üzerine taraf değiştiren New Jersey ve Pennsylvania eyaletlerinin desteği olmasaydı Lincoln'un 1860 başkanlık seçimlerinde zafer kazanması, kolay olmazdı. Korumacılığın artacağı sözü, parti içindeki serbest ticaret yanlılarını yatıştırmak için muğlak bir şekilde ifade edilmişti. Aynı zamanda korumacılık yanlısı eyaletler için de Lincoln tam anlamıyla bir korumacıydı ve seçildiğinde sözünü tutacak birisiydi.³⁵

Siyasi kariyerinin başında Lincoln, katı korumacı Whig partisinin önde gelen üyelerinden biri ve karizmatik siyasetçi Henry Clay'in coşkulu bir takipçisiydi. Clay serbest ticareti öngören "İngiliz Sistemi'ne karşı, bebek sanayi koruması ('Yerli Sanayinin Korunması') ve altyapının geliştirilmesinden oluşan (iç İyileştirmeler') "Amerikan Sistemi"ni savunuyordu. Lincoln de onun görüşlerini paylaşıyordu. Kampanya süresince Lincoln farklı grupların yer aldığı genç partisini bir arada

³³ A.e. s. 57.

³⁴ A.e. s. 57.

³⁵ A.e. s. 58.

tutabilmek amacıyla tarifeler gibi tartışmalı konularda susmak zorunda kalsa da, gerektiğinde korumacı düşünceye hiç tereddütsüz destek verdi.³⁶

1862'de yeni bir tarife yasası kabul edildi. Bu yasa iç Savaş sırasında çıkarılmış olan acil gelir vergisini ve artırılmış olan özel tüketim vergisini telafi etme görüntüsü taşıyordu. Böylece korumanın miktarı değişmemiş olacaktı. Bu yasayla oranlar son otuz yılın en yüksek değerlerine ulaştı, ki bu oran her halükarda yeni özel tüketim vergisinin getirdiği yükten çok daha fazlaydı. 1864'te tarifeler, savaş harcamalarının karşılanması amacıyla daha da yükseltildi; diğer iç vergiler kaldırıldıysa da tarifeler savaştan sonra da aynı düzeyde kaldı. Bu sayede ABD, yirminci yüzyıl başları Rusyası istisna olmak kaydıyla, Birinci ve hatta İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde bebek sanayi korumasının en coşkulu uygulayıcısı oldu.³⁷

1913'te, Demokratların seçim zaferini takiben, serbestçe girmesine izin verilen mal kategorilerinde büyük bir artışı ve ortalama ithalat vergilerinde önemli bir indirimi öngören Underwood tarife yasa tasarısı kabul edildi. Mamul mallara uygulanan tarifeler % 44'ten % 25'e düşürüldü. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla tasarı işlevsiz kaldı ve 1921'de Cumhuriyetçilerin tekrar iktidar olmasını takiben 1922'de yeni bir acil tarife yönetmeliği uygulamaya kondu. 1922 yasasına göre tarifeler 1861-1913 düzeylerine ulaşmasa da mamul mallara uygulanan ithalat vergisi % 30 arttı.³⁸

Büyük Bunalım'ın başlamasıyla Bhagwati'ye göre, ticaret karşıtlığı çılgınlığın en açık ve dramatik edimi olan Smoot-Hawley tarifesi gündeme geldi. Ancak bu nitelendirme yanlış bir fikir vermektedir. Smoot-Hawley tarifesi, uluslararası bir tarife savaşına yol açmıştır. Ancak kötü zamanlama nedeniyle, özellikle de ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın en önemli kredi verici ülkesi haline geldiği düşünüldüğünde, ülkenin geleneksel ticaret politikası duruşunda köklü bir değişiklik ifade etmemektedir. Gerçekte, Smoot-Hawley tarifesi

³⁶ A.e. s. 58-59.

³⁷ A.e. s. 59-60.

³⁸ A.e. s. 60.

Amerikan ekonomisinin koruma düzeyinde küçük bir artışa neden olmuştur. Bu yasa tasarısına göre mamul mallara uygulanan ortalama tarife oranı % 48'di ve bu oran ABD'nin İç Savaş sonrası uyguladığı oranların üst sınırına yakın olmakla birlikte, yine de sınırların içinde yer alıyordu. 1930 tarifeleri ancak, 1913-1929 arası kısa liberal döneme göre değerlendirildiğinde korumacılığın artması olarak düşünülebilir. Bu durumda bile çok artmış olduğu söylenemez. Mamul mallara uygulanan ortalama tarife oranı 1925'te % 37 iken, 1931'de % 48'e yükselmiştir.³⁹

ABD ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sanayi alanındaki üstünlüğü kesinleştiğinde, ticareti serbestleştirdi ve serbest ticaretin en ateşli savunucusu haline geldi. Ancak ABD, ticareti, Britanya'nın serbest ticaret dönemindeki (1860'dan 1932'ye) kadar serbestleştirmemiştir. Hiçbir zaman Birleşik Krallık gibi sıfır tarife rejimi uygulamamıştır ve gizli korumacı önlemler konusunda çok daha saldırgan davranmıştır. Bu önlemler arasında gönüllü ihracat kısıtlamaları, Çok Elyafı Tekstil Anlaşması yoluyla (Multi-Fibre Agreement) tekstil ve giyimde kotalar, tarım ürünlerine koruma ve teşvik ve (özellikle anti-damping vergileri yoluyla) tek taraflı ticaret yaptırımları sayılabilir.⁴⁰

Bugün, North'un yukarıda adı geçen çalışmasının temsil ettiği bir kuşak öncesinin tavrına karşılık, önceleri korumacılık hakkında olumlu konuşmaktan çok çekinen Amerikalı iktisat tarihçileri arasında korumacılığın ne kadar önemli bir rol oynamış olduğu daha çok kabul görmektedir. En azından bazı kilit sanayilerin gelişmesinde, örneğin on dokuzuncu yüzyıl başlarında tekstil sanayiinin veya on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında demir çelik sanayiinin gelişmesinde tarife korumasının kritik bir öneme sahip olduğu konusunda fikir birliği vardır. Korumacılığın genel olarak refah üzerindeki etkisinin pozitif olup olmadığı konusunda şüpheler olsa da ABD'nin korumacı dönemdeki büyüme hızı bu şüphelerin fazla temkinli hatta yanlış olduğunu gösterir.⁴¹

³⁹ A.e. s. 61.

⁴⁰ A.e. s. 61.

⁴¹ A.e.s. 62.

Bairoch, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve 1920'lere kadar ABD'nin, en korumacı ülkeyken dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olduğunu gösterir. Ayrıca, 1846-1861 arası dönemde korumacılıktaki azalmanın kalkınma üzerinde herhangi bir pozitif etkisi olduğuna dair bir kanıt yoktur. Daha da ilginç, 1830-1910 arası, en yüksek kişi başına Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla artış hızı 1870-1890 arasında (% 2.1) ve 1890-1910 arasında (% 2), korumacılığın özellikle yüksek olduğu dönemlerde gerçekleşmiştir.⁴² Korumacılığın yüksek olmasıyla büyüme hızı arasındaki ilişkinin rastlantısal olduğuna inanmak çok güçtür. O'Rourke'un sunduğu istatistiksel kanıtlara göre, ABD'nin de içinde bulunduğu 10 bugünün kalkınmış ülkesinde (ortalama tarife oranlarıyla ölçülen) korumacılığın büyümeyle pozitif bir ilişkisi vardır.⁴³

Yakalama aşamasında tarife koruması ABD hükümetinin, ülkenin iktisadi kalkınmasını teşvik etmek amacıyla başvurduğu tek politika değildi. 1862 Morrill Yasası'ndan ve hatta tahminen 1830'lardan itibaren hükümet, tarım alanındaki çeşitli araştırmaları destekledi. Bu yönde başvurulan yöntemler arasında hükümetçe tarım okullarına arsa tahsis edilmesi, Hayvancılık Bürosu (Bureau of Animal Industry) ve Tarımsal Kimya Bürosu (Bureau of Agricultural Chemistry) gibi kamuya ait araştırma enstitülerinin kurulması sayılabilir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında devlet, eğitim alanındaki yatırımları artırmıştır (1840'ta eğitime yapılan toplam yatırımın yarısından azı devlet tarafından yapılırken 1900'de bu oran % 80'e çıkmıştır). 1900'e gelindiğinde okuryazarlık oranı % 94'e çıkmıştır. ABD hükümetinin, özellikle demiryolu şirketlerine toprak ve teşvikler sağlamak yoluyla ulaşımda altyapının geliştirilmesinde oynadığı rol, ülkenin kalkınma çizgisinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.⁴⁴

Amerikan Federal Hükümeti, savaş sonrası dönemde bile savunma ve ar-ge harcamalarının yayılma etkisi sayesinde sınai kalkınmada önemli bir rol oynamıştır. Toplam AR-GE harcamaları içinde Federal Hükümetin payı 1930'da sadece % 16 iken, savaş sonrası dönemde yarı yarıya ile üçte iki arasında bir orana yükselmiştir.⁴⁵

⁴² A.e. s. 62.

⁴³ A.e. s. 61-62.

⁴⁴ A.e.s. 64.

Bilgisayar, uzay havacılığı ve internet gibi sektörlerde ABD, teknolojik önderliğini kaybetmeye başlamasına rağmen, uluslararası alanda avantajlı konumdadır. Bu sektörler Federal Hükümetin savunmayla ilgili ar-ge fonları olmaksızın varlıklarını sürdüremezlerdi. ABD Hükümetine bağlı Ulusal Sağlık Enstitüleri (National Institutes of Health) ecza ve biyoteknoloji sanayilerindeki ar-ge'nin desteklenmesinde kritik bir rol oynamıştır ve ABD'nin bu alandaki öncülüğünü korumasını sağlamıştır. Amerikan Ecza Sanayi Birliği'nin verdiği bilgilere göre bile bu alandaki ar-ge'nin sadece % 43'ü sanayinin kendisi tarafından % 29'u da Ulusal Sağlık Enstitüleri tarafından karşılanmıştır.⁴⁶

On dokuzuncu yüzyıl boyunca, ABD korumacı politikaların en sağlam kalesi olmakla kalmayıp aynı zamanda entelektüel vatandı. Bu dönemde Amerikalı aydınlar arasında yeni bir ülkenin, Eski Dünyada varolandan farklı siyasal kurumlara ve ekonomik koşullara dayanan yeni bir iktisat anlayışını gerektirdiği düşüncesi yaygındı. Bazıları, Amerikan sanayiinin uluslararası alanda rekabetçi olabilmesi için, büyük Avrupa firmalarının dumping uygulayarak Amerikan firmalarını mahvetmeleri ve sonra tekelci fiyatlamaya geçmeleri ihtimaline karşı tarife korumasının benimsenmesi gerektiğini öne sürecek kadar ileri gitmişlerdir.⁴⁷

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, dönemin en önemli Amerikalı iktisatçıları bebek sanayi korumasını savunmaktaydılar. On dokuzuncu yüzyıl başlarının önde gelen iktisatçılarından (Friedrich List'i de etkilemiş olan) Daniel Raymond ve Mathew Carey bebek sanayi korumasının en tanınmış destekçileriydi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonuna kadar da Amerikan iktisadı Carey'nin oğlu Henry'nin etkisindeydi. 1850'lerin başlarında Henry Carey Marx ve Engels tarafından “tek önemli Amerikalı iktisatçı” olarak tanımlanmıştı ve Lincoln'un iktisat danışmanlarından biriydi. Ne yazık ki, bu iktisatçıların çoğu Amerikan iktisadi düşünce tarihi tarafından pek dikkate alınmamıştır. Halbuki zamanın önde gelen

⁴⁶ A.e. s. 65.

⁴⁷ A.e.

entelektüel figürleri (o dönemin İngiliz standartlarına göre ikinci sınıf olarak görülen) Amerikalı Klasik iktisatçılar değil, onlardı.⁴⁸

ABD'nin yakalama döneminde birçok Amerikalı entelektüel ve siyasetçi İngiliz Klasik iktisatçıları tarafından savunulan serbest ticaret kuramının ülkeleri için uygun olmadığını anlamışlardı. Reinert, bu endişe nedeniyle, Thomas Jefferson'un Ricardo'nun Prensiplerinin yayımlanmasını engellemeye çalıştığını ifade etmektedir. Reinert ayrıca, List'in bir çalışmasında, çağdaşı Amerikalı bir Kongre üyesinin İngiliz ticaret kuramının "İngiltere'nin ürettiği birçok şey gibi içeride tüketilmek için değil, ihracat amacıyla üretildiği" yorumunda bulunduğu bahseder.⁴⁹

On dokuzuncu yüzyıl başlarının koruma yanlısı siyasetçilerinin en seçkinlerinden ve Abraham Lincoln'un erken dönem akıl hocalarından biri olan Henry Clay oluşturduğu iktisat politikası platformunu serbest ticaret yanlısı İngiliz Sistemi'ne karşı "Amerikan Sistemi" olarak adlandırmıştır. Daha sonraları Henry Carey, serbest ticaretin, ABD'ye işlenmemiş ürün ihracatçısı rolünü uygun gören İngiliz sömürgeci sisteminin bir parçası olduğunu iddia etmiştir. Carey'nin önemli bir entelektüel rol oynadığı 1860 seçim kampanyası sırasında bazı korumacı eyaletlerdeki Cumhuriyetçiler, Demokratlara "Güneyli-İngiliz-Anti tarife-Birliksizliği" demekteydiler.⁵⁰

ABD'de konut kredilerindeki özensizlik ve şişkinlik ile 2008 yılında başlayan finansal kriz sonucu konut kredilerinde ikincil piyasanın gelişmesi için oluşturulan Freddie Mac ve Fannie Mae'nin devlet kontrolüne geçmesinin ardından büyük yatırım bankası Lehman Brothers ABD İflas Yasasının 11'inci maddesi kapsamında iflas başvurusunda bulunmuş, Merrill Lynch çok düşük bir bedelle Bank of Amerika ya satılmış ve dev sigorta şirketi AIG operasyonlarını devam ettirebilmek için FED'den(ABD Merkez Bankası) önemli tutarda kredi kullanmak durumunda kalmıştır. Krizin İngiltere, Avrupa ve gelişmekte olan ülkelerde de hissedilmesi ve

⁴⁸ A.e. s. 65-66.

⁴⁹ A.e. s. 66.

⁵⁰ A.e. s. 67.

küresel bir boyut kazanmasının ardından yaklaşık 700 milyar dolarlık kurtarma paketi ABD meclisinden geçerek onaylanmıştır.⁵¹

2.3. ALMANYA

Federal cumhuriyetin bugünkü ekonomi düzeni, açıkça müdahaleci elemanlar kazanmıştır. Devlet, global önlemlerle sınırlı kalmayıp aksine her bir noktaya müdahale ederek ekonominin tüm sektörlerini düzenleyici ve yönetici olmayı amaçlamıştır. Bu durum, daha çok Avrupa Birliği'nin tarım alanındaki pazar düzeninde göze batmakta, fakat madencilik, gemi inşaatı ve çelik sanayisi gibi alanlarda da gözlenmektedir. Bugünkü sosyal pazar ekonomisi anlayışı, yalnızca pasif olarak değil, aynı zamanda ekonomi sürecine aktif olarak katılacak devletin sosyal sorumluluk payını da elde etmiştir.⁵²

Almanya genellikle entelektüel anlamda ve uygulanan politikalar bakımından bebek sanayi korumasının anavatanı olarak kabul edilir. Ancak, tarihsel olarak tarife koruması, Almanya'nın iktisadi kalkınmasında ABD'ninkinden veya Birleşik Krallık'inkinden daha küçük bir rol oynamıştır.

Prusya'da, önderliğini yaptığı 1834 Alman Gümrük birliği'nden (Zollverein) önceki tarife oranları ve daha sonra Alman sanayiinin tümünde uygulanan tarife koruması çok yüksek değildi. Dönemin Alman sanayileşmesi üzerine bir otorite olan Trebilcock Zollverein tarifelerinin etkin bir bebek sanayi koruması sağlayacak nitelikte olmadığını, demir imalatçıların bile 1844'e kadar tarifeye tabi tutulmadığını, bunun ötesinde de başarılı bir korumanın söz konusu olmadığını düşünmektedir. Prusya devleti Alman Gümrük Birliği'ne üye diğer devletlerin daha. yüksek tarifeler yönündeki siyasi baskısına karşı sürekli olarak direnmiştir. 1844'te (demir) ve 1846'da (pamuk iplik) tarifelerde belli artışlar olmakla

⁵¹ Doğan Alantar, "Küresel Finansal Kriz: Nedenleri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme" (çevrimiçi) <http://www.finanskulup.org.tr>

⁵² A. Kasımjanova, **Almanya'nın Ekonomi Politikası**, Kazakistan El-Farabi Milli Devlet Üniversitesi, Ankara, 1999, s. 6.

beraber bunlar göreceli olarak küçük artışlardı. Bundan sonra 1862'de Fransa'yla yapılan serbest ticaret anlaşması ve çeliğe uygulanan vergilerin 1870'de düşürülmesinin de etkisiyle 1870'lerin sonlarına kadar tarifeler genel olarak düşme eğilimi göstermiştir.⁵³

Ancak 1879'da Alman Şansölyesi Otto von Bismarck, toprak sahipleriyle ağır sanayiciler arasındaki siyasi ittifakı (demir ve çavdarın evliliği) güçlendirmek amacıyla tarifelerde büyük bir artış başlattı. Ancak bundan sonra sadece tarıma ve kilit ağır sanayilere, özellikle de demir-çelik sanayiine uygulanan korumada ek bir artışa gidildi. Genel olarak sanayiye uygulanan koruma düşük düzeydeydi. Alman imalat sanayi, on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca benzer ülkelerle karşılaştırıldığında *en az* korunanlardan biriydi.⁵⁴

Tarife korumasının göreceli olarak düşük olması Alman devletinin iktisadi kalkınmaya olan yaklaşımının *laissez faire*'ci olduğu anlamına gelmez. 1. Frederick William (1713-1740) ve Büyük Frederick (1740-1786) döneminde, daha sonra Almanya'yı birleştirecek olan Prusya devleti, yeni sanayileri teşvik etmek için bir dizi politika uygulamaktaydı. Tarife koruması, tekel ayrıcalıkları, kraliyete ait fabrikalardan ucuz mal temin etmek gibi geleneksel yöntemler elbette ki kullanıldı, ancak devletin kilit sanayilerde doğrudan işin içinde olması daha önemlidir.⁵⁵

Büyük Frederick iktidara geldiğinde, Prusya bir hammadde ihracatçısıydı. Yünlü ve pamuklu giysiler, ihraç ettiği tek mamul mallardı. Büyük Frederick babasının merkantilist politikalarını devam ettirerek çok sayıda sanayiye özellikle (tekstil,metal, silah, porselen, ipek ve rafine şeker, tekelcilik hakkı, ticaret koruması, ihracat teşvikleri, sermaye yatırımları ve dışarıdan kalifiye işgücü getirilmesi gibi önlemlerle) korudu. Frederick ayrıca, yeni sanayileri özellikle de çatal bıçak imalatını, şekerin rafine edilmesini, metal ve mühimmat sanayilerini teşvik etmek amacıyla “iş evleri” kurdu. Bu örnek fabrikalar birçok bakımdan, tam piyasa rekabeti

⁵³ Chang, *a.g.e.* s. 67-68.

⁵⁴ *A.e.* s. 68.

⁵⁵ *A.e.*

karşısında başka türlü ayakta kalamayacak olan, ama yeni teknolojilerin edinilmesi ve gösterme etkisi bakımından da önemli olan sera bitkileriydiler.⁵⁶

Ülkesini bir askeri güç haline getirme hırsıyla Frederick, bir sanayi bölgesi olan Silezya'yı da topraklarına ekledi ve burayı da kalkındırmak üzere çalışmalara başladı. Yüksek fırını Almanya'da ilk kez burada kurarak ve kalifiye yabancı işçileri, onlara bedava dokuma tezgahı verip çalıştırarak, özellikle çelik ve keten sanayilerini teşvik etti. Silezya'daki kalkınma, Frederick'in ölümünden sonra da dinamik bürokratlar ve girişimcilerin etkisiyle devam etti ve Silezya Almanya'nın cephaneliği haline geldi.⁵⁷

Bu kişilerden en önemlisi muhtemelen, on sekizinci yüzyıl sonları on dokuzuncu yüzyıl başlarında, devlet destekli sanayi casusluğu ve yurt dışından kalifiye işçilerin getirilmesi yoluyla, özellikle Britanya'dan ve diğer kalkınmış ülkelerden ileri teknolojileri (demir tavlama fırını, kok fırını ve buharlı makineleri) getirmiş olan Graf von Reden'dir. Bir başkası, 1816'da Maliye Bakanlığı'nın Ticaret ve Sanayi Departmanı Başkanı olan Peter Beuth'du. Beuth 1820'de yetenekli işçileri yetiştirmek amacıyla meşhur Ustalık Enstitüsü'nü (Gewerbeinstitut) kurdu, yeni teknolojilerle ilgili bilgi edinmek amacıyla yurtdışına yapılan gezileri destekledi, kopyalamak amacıyla yabancı makineleri topladı, (orijinal parçaları özel sektör firmalarına veriyordu) böylelikle yeni kurulan işletmeleri özellikle de makine, buhar makinesi ve lokomotif sanayiini destekledi.⁵⁸

1842'ye gelindiğinde Silezya, Avrupa'nın kuşkusuz en gelişmiş bölgesiydi ve Britanya'yla teknolojik olarak başa baş olduğu düşünülüyordu. Silezya'nın başarısı savunmayla ilişkili az sayıda sanayiyle sınırlı kaldı ve diğer bölgelere çok fazla yayılmadı. Ancak, bu örnek, bir yakalama ekonomisinde devletin, girişimci yeteneğin kısıtlı olmasını nasıl telafi ettiğini göstermesi bakımından ilginçtir.⁵⁹

⁵⁶ A.e. s. 68-69.

⁵⁷ A.e. s. 69.

⁵⁸ A.e. s. 69-70.

⁵⁹ A.e. s. 70.

On dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren Prusya Devleti, Silezya'da uygulanandan daha dolaylı ve sofistike bir müdahaleciliğin öncülüğünü yaptı. Buna önemli bir örnek Ruhr'daki yol yapımını hükümetin finanse etmesidir. Buna başka bir örnek de eğitim alanında yapılan reformlardır. Henüz Oxford ve Cambridge'de bilim ve teknoloji alanında eğitim verilmezken burada verilen eğitim ilahiyattan bilim ve teknolojiye kaydırılmıştır ve yeni okullar, üniversiteler kurulmuştur. O dönemde Alman yüksek öğreniminin ne derece yüksek kalitede olduğunun bir kanıtı 1820-1920 yılları arasında yaklaşık 9000 Amerikalının Almanya'ya okumaya gitmiş olmasıdır.⁶⁰

On dokuzuncu yüzyılın birinci yansında, Prusya'da devletin müdahalesinin, bankacılığın gelişmesine karşı geliştirdiği tutum örneğinde olduğu gibi bazı büyümeyi geciktirici etkileri olmuştur. Buna rağmen, Milvvard ve Saul'un on dokuzuncu yüzyıl başlarında Alman hükümetlerinin birbiri ardına endüstrileşen ülkelere karşı yaklaşımı, iktisatçılar tarafından sunulan ve Britanya veya Fransa'da neler olduğuna dair idealize edilmiş ve çoğunlukla basitleştirilmiş modellerden ziyade iktisadi gerçeklere yakındı.⁶¹

1840'lardan sonra, özel sektörün büyümesiyle, Alman devletinin sınai büyümeye katkısı azaldı. Ancak bu, devletin geri çekilmesi anlamına gelmiyordu; devlet, yönlendirici bir rolden yol gösterici bir role geçiş yapmıştı. O dönem uygulanan politikalar arasında gelecek vaat eden mucitlere burs sağlamak, başarılı girişimcilere teşvik vermek, yeni makineler ve sınai süreçlerle ilgili sergiler düzenlenmesi sayılabilir.⁶²

İkinci Reich döneminde (1870-1914) özel sektörün daha da gelişmesi ve bürokrasi içinde sınai kalkınmanın daha ileriye götürülmesine karşı olan *Junker* unsurunun güçlenmesi, devletin özerkliğinin ve kapasitesinin azalmasına neden oldu. Trebilcock, sınai kalkınma alanında Alman devletinin bu dönemdeki rolünün

⁶⁰ A.e. s. 70-71.

⁶¹ A.e. s. 71.

⁶² A.e.

tarifelerin idare edilmesinden ve 1890'lardan itibaren gayriresmi olarak 1920'lerden itibaren de resmen kartellerin denetlenmesinden ibaret olduğunu öne sürmektedir.⁶³

Bu dönemde devletin sınai kalkınmadaki rolü ve yeterliği azalmış olsa da tarife ve kartel politikalarının ağır sanayinin gelişmesinde çok önemli bir rolü vardır. Tilly, tarifelerin, kartellerin ağır sanayide çalışmasını kolaylaştırdığına ve böylece firmaların daha saldırgan bir biçimde yatırım yapmasını ve inovasyona yönelmesini sağladığına işaret eder. Bunun dışında, bu dönem boyunca Almanya, çağdaş sosyal politikaların da öncülüğünü yapmıştır. Bu politikalar, daha önce siyasi, dini ve bölgesel anlamda bölünmüş olup, yeni bir araya gelmiş bir ülkede, sosyal barışı sağlamakta ve böylece yatırımı teşvik etmekte çok önemli bir rol oynamıştır.⁶⁴

2.4. FRANSA

Almanya gibi, Fransa'nın iktisat politikası hakkında da bir söylence dolaşmaktadır. Özellikle İngiliz liberal düşüncesi tarafından yayılan görüşe göre, Britanya'nın laissez faire'ci uygulamalarına bir çeşit antitez olarak Fransa'da ekonomi her zaman devletin güdümünde olmuştur. Bu nitelendirme devrim öncesi döneme ve ikinci Dünya Savaşı sonrası döneme büyük oranda uymakta, ancak ülkenin tarihinin diğer dönemlerine uymamaktadır. XIV Louis'nin maliye bakanı Jean Baptiste Colbert (1619-1683) nedeniyle Colbertizm olarak da bilinen devrim öncesi dönemde, Fransa'da iktisat politikaları hiç kuşkusuz müdahaleciydi. Örneğin, on sekizinci yüzyıl başlarında Fransa'nın teknolojik açıdan Britanya'ya oranla daha geri olması nedeniyle, Fransız devleti kalifiye İngiliz işçi istihdam etmeyi denemişti. Buna ek olarak, zamanın diğer Avrupa devletleri gibi Fransız devleti de devrim öncesi dönemde hedef teknolojileri elde edenlere prim vererek ve hatta asıl işi sanayi casusluğunu örgütlemek olan “Yabancı İmalat Genel Müfettişi” unvanlı bir memur atayarak sanayi casusluğunu özendiriyordu. Kısmen hükümetin bu çabalarıyla Fransa, Britanya'yla arasındaki teknolojik farkı kapatmış, Devrim olmak üzereyken,

⁶³ A.e. s. 71-72.

⁶⁴ A.e. s. 72.

başarıyla sanayileşmiş bir ülke konumuna gelmiştir. Devrim, bu gidişatı önemli oranda bozmuştur. Mihvard ve Saul'a göre devrimcilerin kafasında mutlakiyetin ortadan kaldırılması daha laissez-faire'ci bir sistemin getirilmesiyle bağlantılı olduğu için devrim, Fransız hükümetinin iktisat politikalarında önemli bir değişikliğe neden olmuştur. Devrimden hemen sonraki yıllarda hükümetler, özellikle de Napolyon hükümeti, sınai ve teknolojik gelişmeyi teşvik etmeye yönelik çabalar gösterdiler. Bu girişimlerin arasında, sanayi sergileri, belli makinelerin icat edilmesi amacıyla yarışmalar düzenlenmesi ve hükümetle görüş alış verişini kolaylaştırmak amacıyla işveren kuruluşlarının oluşturulması sayılabilir. Napolyon'un düşmesinden sonra laissez faire politika rejimi yerleşti ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar böyle devam etti. Birçok tarihçiye göre, Fransa'nın on dokuzuncu yüzyılda sanayi alanındaki duraklamasının önemli bir nedeni, bu rejimin dayattığı kısıtlamalardır.⁶⁵

Bu duruma en iyi örnek ticaret politikasıdır. On dokuzuncu yüzyılda serbest ticaret yanlısı Britanya'nın karşısına korumacı Fransa'yı koyan genel kanının aksine Nye, ampirik kanıtları incelediğinde on dokuzuncu yüzyıl boyunca, hatta Britanya'da geniş kapsamlı serbest ticaretin başladığı iddia edilen 1840-1860 döneminde bile Fransa'nın ticaret rejiminin Britanya'ninkinden daha liberal olduğu sonucuna varmaktadır. Nye'in oluşturduğu (özellikle tarihçiler arasında korumacılığın ölçülmesinde standart bir yöntem olan) net ithalat değerlerinin bir yüzdesi olarak ölçülen net gümrük gelirlerine göre Fransa, 1821-1875 yılları arasında, özellikle de 1860'ların başlarında hep Britanya'dan daha az korumacı olmuştur. Erken dönemlerde korumacılık düzeyindeki farklar daha büyük olmakla beraber, 1846'da Britanya'nın serbest ticareti benimsemesinden ve Tahıl Yasası'nı kaldırmasından sonraki yıllarda önemli olmaya devam etmiştir.⁶⁶

Bir buçuk yüzyıl süren liberalizme tek istisnayı oluşturan III. Napolyon döneminin (1848-70), Fransa'nın iktisadi bir dinamizm yakaladığı tek dönem olması ilginçtir. III. Napolyon döneminde Fransız devleti altyapının geliştirilmesini teşvik etmiş, birçok araştırma ve eğitim kurumu oluşturmuştur. Aynı zamanda da *Crédit*

⁶⁵ A.e. s. 72-73.

⁶⁶ A.e. s. 74.

Mobilier, Cr dit Fonder (Toprak Bankası) ve Cr dit Lyonnais gibi büyük finans kurumlarına sınırlı sorumluluk vererek finans sektörünün modernize edilmesine katkıda bulunmuştur.⁶⁷

III, Napolyon 1860 yılında, Fransa'da tarife oranlarının büyük oranda düşmesine ve Kıtada 1879'a kadar sürecek liberal ticaret döneminin başlamasına neden olan  nl  Fransa-İngiltere Ticaret Antlaşmasını (Cobden-Chevalier Antlaşması) imzaladı. Ancak, antlaşmanın imzalanmasından önce de Fransa'da tarife oranları Britanya'dakilere göre daha d ştk . Bu nedenle antlaşmayla beraber korumacılıkta meydana gelen düşüş göreceli olarak küçüktü.⁶⁸

Antlaşma 1892'de sona erdi ve özellikle imalat sektöründe tarifeler yükselmeye başladı. Ancak bu yükselmenin etkisi, aynı dönemde İsveç gibi ülkelerde görülen etkiden daha az oldu,  nk  tarifelerdeki bu yükselmenin arkasında tutarlı bir sınaı kalkınma stratejisi yoktu. Aksine yeni tarife rejimi böylesi bir şemaya karşıydı. Tarife rejiminin öncüsü, politikacı Jules Meline, Fransa'nın bağımsız çiftçilerden ve küçük atölyelerden oluşan bir ülke olması gerektiğini savunduğu için geniş ölçekli bir sanayileşmeye karşıydı.⁶⁹

Fransız hükümeti, özellikle de   nc  Cumhuriyet boyunca, o dönem Britanya hükümeti kadar laissezfaire'ciydi. Siyasi istikrarsızlıklar ve bölünmeler nedeniyle ülke aslında kalıcı bir bürokrasi tarafından yönetiliyordu. Bu bürokrasi de tutucu ve teknokratik Maliye Bakanlığı'nın etkisi altındaydı. Bütçe, klasik minimal devlet müdahalesi anlayışına uygun bir biçimde, büyük oranda genel idari harcamalardan, hukuk ve düzenin korunmasına dair harcamalardan, eğitim ve ulaştırma harcamalarından oluşmaktaydı. Devletin düzenleyici rolü de minimaldi.⁷⁰

Bir sanayi politikası oluşturabilecek olan Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, modern biçiminde 1886'ya kadar kurulamadı. Bu tarihten sonra da en küçük bütçeli

⁶⁷ A.e.

⁶⁸ A.e. s. 74-75.

⁶⁹ A.e. s. 75.

⁷⁰ A.e.

bakanlık olmaya devam etti. İthalatı teşvik etmek ve tarifeleri belirlemek üzerine yoğunlaşmıştı ve sanayiye teşvik etmek adına sadece fuarlar düzenliyor, Ticaret Odasını denetliyor, iktisadi istatistikleri bir araya getiriyor ve iş adamlarına ödüller veriyordu. Ancak Bakanlık, bu sınırlı alanda bile pek etkin olamıyordu. Bu dönemde uygulanan tarifeler de varolan sınai yapıyı (büyük oranda tarımı) korumaya yönelikti ve sanayileşmeye yönelik değildi.⁷¹

Fransız elitinin ülkenin göreceli sınai geri kalmışlığı sorununu çözmek için devlet mekanizmalarını yeniden örgütlemek üzere harekete geçmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir. Bu dönemde, özellikle de 1960'ların sonlarına kadar, gelişmiş ülkeleri yakalayabilmek için, yol gösterici planlamadan, devlet teşebbüslerinden ve bugün Doğu Asya Tarzı diye bilinen sanayi politikalarından yararlandı. Sonuç olarak Fransız ekonomisinde başarılı bir yapısal dönüşüm gerçekleşti ve Fransa, Britanya ekonomisini hem üretimde hem de teknolojinin birçok alanında geçti.⁷²

2.5. JAPONYA

Japon mucizesi olarak da adlandırılan Japon modernleşmesi aslında iyi ayrı bölümde incelenebilir. Birinci dönem 1850'lerde başlayan, Meiji dönemi ile devam eden ve Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı öncesinde büyük bir emperyal güce, güneş imparatorluğuna dönüşmesine neden olan ancak sonu oldukça kötü bitecek olan dönemdir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde doruklarına ulaşan Japon militarizmi ve yayılcılığı savaş sonunda ülkenin tam anlamıyla yıkılmasına yol açan büyük bir felakete dönüşmesine karşılık, Japonya savaş sonrasında yeniden ayağa kalkmayı ve özellikle ekonomi alanında dünyanın en güçlü ülkelerinden biri olmayı başarmıştır.⁷³

Japonya sanayi sahnesine oldukça geç girmiştir. 1854'te Amerikalılar tarafından açılmaya zorlanmıştı ("Kara Gemi" olayı). Daha önceleri de Avrupa

⁷¹ A.e.

⁷² A.e.s. 77.

⁷³ Ozan Örmeci, "Japon Mucizesi" (çevrimiçi) <http://ydemokrat.blogspot.com>, 21.5.2010.

hakkında bir fikir sahibi olmakla beraber Japonlar, Portekizli ve Hollandalı tüccarlarla temaslarından sonra Batı'yla ilgili olarak daha geniş bir fikir sahibi oldular ve ülkelerinin göreceli geri kalmışlığı karşısında dehşete düştüler. Kısa bir süre sonra feodal siyasi düzen çöktü ve 1868 Meiji restorasyonu olarak adlandırılan modernleşme rejimi kuruldu.⁷⁴ Japonya'nın aslında geciken ama, kısa sürede Avrupa'nın kalkınma modelini benimseyen, hatta bazı alanlarda onu geçen kalkınma hareketi, Meiji devrimi ile başlamıştır.⁷⁵ Bu hareketten sonra Japonya'da devlet, ülkenin kalkınmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Az gelişmiş ülkelerin ithal ikamesi yoluyla sanayileşip, gelişmiş ülkeler ailesine katılacağına dair iyimser görüşler, bazı tarihsel başarılarla gönderme yapmaktadır. Bu konuda Japonya en çok örnek gösterilen ülkedir. Japonya'nın örnek gösterilmesi, bir dizi temel farklılığın dikkate alınmamasının sonucudur. Öncelikle Japonya feodal aşamayı ileri düzeyde yaşamış bir ülkedir ve tarihinin hiçbir döneminde, az gelişmiş bir konuma düşmemiştir. Toplumun kapitalistleşme yolunda ilerlemesinde devlet belirleyici ve anahtar bir işlev üstlenmiştir. Bunun dışında Japonya özel tarihsel koşullardan yararlanabilmiştir. Öteki sanayileşmiş ülkelerin iç sorunları (krizler, savaşlar) yüzünden tatmin edemediği dünya pazarının sanayi ürünleri ihtiyacını karşılayarak, bir pay almayı başarmıştır. Benzer özel durumların hiçbiri ikinci savaş sonrasında az gelişmiş ülkeleri için geçerli değildir.⁷⁶

Kalkınmasının başlangıcında Japonya, 1858'de imzalamak zorunda bırakıldığı ve % 5'in üzerindeki bütün tarife oranlarını yasaklayan antlaşmalar nedeniyle tarife koruması uygulayamıyordu. 1875'te ABD'de, Britanya ile ABD arasındaki teknolojik açık çok daha küçük olmasına rağmen ortalama sınai tarife oranı % 50'lere varırken Japonya mamul mallara ortalama % 5 tarife uygulayabilmekteydi. Bu nedenle Japon hükümeti 1911'de tarife özerkliğini geri

⁷⁴ Chang, **a.g.e.** s. 89

⁷⁵ Ali Özgüven, "Japon Mucizesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası; Ord. Prof. Şükrü BABAN'a Armağan**, C. 40, S. 1-4, İstanbul, 1984, s. 94.

⁷⁶ Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, s. 108.

kazanana kadar sanayileşmeyi desteklemek amacıyla başka yöntemler kullanmak zorunda kalmıştır.⁷⁷

En başta, on dokuzuncu yüzyıl başlarında özel sektörde girişimciliğin olmaması nedeniyle Prusya devletinin yaptığı gibi Japon devleti bazı sanayi kollarında; özellikle gemicilik, madencilik, tekstil (pamuklu, yün, ipek) ve askeri sanayide devlete ait örnek fabrikalar (pilot tesisler) kurdu. Bütün bu tesisler kısa bir süre sonra düşük fiyatlara özel sektöre devredildi ama devletin sanayiye katkısı bununla sınırlı kalmadı. Örneğin 1870'lerde ve 1880'lerde tersanelerin büyük bir bölümü özelleştirilmişti, ancak özelleştirmelerden sonra bile ciddi anlamda teşvik almaya devam ettiler. 1924'ten önce gemicilik, deniz ticareti ile birlikte tüm kamu teşviklerinin % 50 ila 90'ını almaktaydı. İlk modern çelik değirmen (Devlet Yawata Demir İşleri) hükümet tarafından 1901'de kurulmuştur.⁷⁸

Geniş ölçekli projelere devletin katkısı örnek fabrikalarla kalmayıp altyapının geliştirilmesini de kapsamıştır. 1881'de Meiji devleti ülkenin ilk demiryolunu kurmuştur. Özel sektörün demiryollarıyla ilgilenmesini sağlamak amacıyla önemli imtiyazlar sağlanmış, 1880'ler ve 1890'lar boyunca özel demiryolu şirketleri teşviklerden yararlanmıştı: 1880'lerde verilen teşviklerin % 36'sı demiryollarına gitmekteydi. 1906'da ana hatlar millileştirildi. Japon hükümeti 1869'da da telgraf sisteminin altyapısını kurmaya başladı, 1880'de bütün önemli şehirler arasındaki bağlantı sağlanmıştı.⁷⁹

Japonya 1868'den sonra kültürel olaylara da yönelmiştir. Geleneklere bağlı kalınarak vasıflı işçi yetiştirmek için teknik okullar açılmış, hatta batı Avrupa ülkelerine birçok öğrenci gönderilmiştir. Bu eğitim konusu üzerinde o kadar titizlikle ve dikkatle durulmuş ki, dış ülkelere giden öğrencilerin amaca uygun hareket edip

⁷⁷ Chang, a.g.e., s. 89-90.

⁷⁸ A.e. s. 90.

⁷⁹ A.e. s. 90-91.

etmedikleri bile izlenmiştir. Bu tür bir eğitim stratejisi kalkınmanın en önemli dinamik faktörlerinden biri olmuştur.⁸⁰

Erken dönem modern Japonya'da, sanayi ve altyapı alanında devlet işletmelerinin birçoğu çok karlı olmadığı için, çoğu yorumcunun görüşü pek de olumlu değildir. Ancak, bazı araştırmacılar daha olumlu düşünürler. Örneğin, klasikleşmiş çalışmasında Thomas Smith, Japonya'da erken Meiji döneminde devlet işletmelerinin rolü ile ilgili olarak şunları söyler:⁸¹

“1686-1880 yılları arasında devlet işletmeleri neleri başardı? Nicelik olarak pek bir şey başarmadılar. Modern fabrikalaşma adına bir iki puan, birkaç maden işletmesi, bir telgraf sistemi, yüz milden daha kısa demiryolu. Öte yandan, zor bir geçiş gerçekleştirilmiş oldu; yöneticiler ve mühendisler yetiştirildi, küçük fakat büyümekte olan bir sınai işgücü eğitildi, yeni pazarlar bulundu, belki de en önemlisi, varolan işletmeler sanayinin daha da büyümesi için temel teşkil etti.”

Bunlara ek olarak, Japon hükümeti gelişmiş yabancı teknolojilerin ve kurumların aktarılmasına yönelik politikalar uyguladı. Örneğin, birçok yabancı teknik danışman istihdam etti; 1875'te 527'ye ulaşan bu sayı 1885'te 155'e düştü. Bu düşüş, Japonlar tarafından bilginin ne kadar çabuk absorbe edildiğinin bir göstergesidir. 1871'de Eğitim Bakanlığı kuruldu ve yüzyıl dönümünde okuryazarlık oranı % 100'ü bulmuştu.⁸²

Meiji devleti, gelişmiş ülkelerden, sınai kalkınma için gerekli olduğuna inandığı kurumları ithal etti ve bunları adapte etti. Dönemin hangi Japon kurumunun hangi ülkenin hangi kurumuna tekabül ettiği pek açık değildir, ortaya bir çeşit kurumlar mozaığı çıkmıştır. Ceza yasası Fransız hukukundan, ticaret hukuku ve medeni hukuk, bazı İngiliz unsurlar taşımakla beraber büyük oranda Alman hukukundan etkilenilerek oluşturuldu. Ordu, (bir miktar Fransız etkisiyle) Alman

⁸⁰ Özgüven, **a.g.m.**, s. 96.

⁸¹ **A.e.** s. 91.

⁸² **A.e.** s. 91-92.

modeli, donanmaysa İngiliz modeli üzerine kuruldu. Merkez Bankası, Belçika Merkez Bankası örnek alınarak, genel anlamda bankacılık sektörü ise Amerikan sektörü örnek alınarak kuruldu. Üniversitelerde Amerikan sistemi uygulanmaktaydı, okullarda ise başlangıçta Amerikan sistemi etkili olmuş olmasına rağmen hızlı bir şekilde Fransız ve Alman modellerine geçiş yapıldı.⁸³

1911'de eşitsiz antlaşmaların sona ermesiyle Meiji sonrası Japon devleti yeni gelişmekte olan sanayileri korumak, hammadde ithalatını kolaylaştırmak ve lüks tüketimi denetlemek amacıyla, bir dizi tarife reformu yaptı. Bir kez daha, bu politikalarla diğer ülkelerin kalkınmakta iken uyguladıkları politikalar arasında büyük benzerlikler görmekteyiz.⁸⁴

1913'e gelindiğinde Japonya en korumacı ülkelere en biri olduğu halde yine de imalat sanayinde ABD'den daha düşük koruma uygulamaktaydı. 1926'da yünlü tekstil gibi bazı yeni sektörlerde tarifeler yükseltildi. Buna rağmen bazı kilit sanayiler (demir çelik, şeker, bakır, boya ve yünlü tekstil gibi) yoğun bir biçimde korunduğu halde tarifeler her zaman iktisat politikaları arasında ikincil bir öneme sahip oldu. Bu anlamda 1911 sonrası Japonya ile on dokuzuncu yüzyıl sonları yirminci yüzyıl başları Almanya ve İsveç arasında bir paralellik kurulabilir. Bu ülkelerde, aynı dönemde ABD, Rusya ve İspanya'da olduğu gibi bütün sektörleri kapsayan bir korumacılık, yani genel olarak yüksek tutulan tarife oranları yerine bazı anahtar sektörlerin yoğun bir biçimde korunduğu "odaklanmış" tarife koruması tercih edilmiştir.⁸⁵

1922-1931 yılları arasında Japonya ekonomik, siyasal ve ticari istikrarsızlıklardan bir türlü kurtulamamıştır.⁸⁶ 1920'ler boyunca, yoğun Alman etkisi altında Japonya, gereksiz rekabetin önlenmesi, ölçek ekonomilerine geçiş yapılması, bilimsel yönetimin uygulamaya konması ve standardize edilmesi amacıyla kartel

⁸³ A.e. s. 92.

⁸⁴ A.e. s. 92.

⁸⁵ A.e.

⁸⁶ Özgüven, a.g.m. s. 103.

anlaşmalarını yasaklayarak ve birleşmeleri destekleyerek kilit sektörleri rasyonalize etmeye başladı. Büyük Bunalım'ın ardından dünyada baş gösteren krize cevaben, özellikle de 1931'de Önemli Sanayiler Denetim Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte bu çabalar giderek yoğunlaştı ve karteller üzerindeki devlet denetimi artırıldı.⁸⁷ Birçok başka Yeni Sanayileşen Ülkede olduğu gibi Japonya'da da ordunun (daha sonra bir siyasi felakete neden olmasına rağmen), talebi canlandırarak ve teknolojilerin yayılmasını sağlayarak ağır sanayinin gelişmesine katkıda bulunduğu inanılmaktadır.⁸⁸

Tüm bu kalkınma çabalarına rağmen yirminci yüzyılın ilk yarısında Japonya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulaştığı büyük iktisadi güç konumuna ulaşamamıştı. Maddison'un çalışmasına göre 1900 ile 1950 arasında Japonya'nın yıllık kişi başına milli gelir büyüme hızı yalnızca ortalama % 1'di. Bu oran, ele aldığı bugünkü 16 en büyük OECD ülkesinin ortalaması olan % 1.3'ün altında kalmaktadır. Ancak bu düşük performansın önemli bir nedeninin Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinin ardından üretimde yaşanan büyük düşüş olduğu unutulmamalıdır.⁸⁹

İkinci Dünya Savaşında tarım kesimi fiyatları en çok yükselen bir kesim olmakla birlikte, sanayiye oranla daha az zarar görmüştü. Ancak, eski tarımsal araç ve gereçler, hızla artan nüfusu ve büyüyen sanayiye besleyecek güçte değildi. Üstelik, tarım işletmeleri genelde küçük ölçekli olduğu için verim düşüktü. Tarım fiyatları sürekli yükseliyor, halkın satınalma gücü zayıflıyordu.⁹⁰

Japon sanayileşme hareketinin, tarım kesiminden kitle halinde değil, sadece, sanayide istihdamın artışını karşılamak için bir işgücü transferine yol

⁸⁷ A.e. s. 105-106.

⁸⁸ Chang, a.g.e. s. 93.

⁸⁹ A.e.

⁹⁰ Özgüven, a.g.m. s. 105.

açmasıdır. Gerçi bu transfer sonunda tarımda üretim artmıştı ama verim yine düşüktü.⁹¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1970'lere kadar Japonya'nın büyüme hızına yaklaşmak imkansızdı. 1950 -1973 yılları arasında Japonya'da kişi başına GSYİH yılda ortalama % 8 arttı. Bu oran yukarıda söz edilen 16 bugünün kalkınmış ülkesindeki artış hızının (% 3.8) iki katından fazladır. Japonya'dan sonra BKÜ'ler arasında en başarılı ülkeler Almanya ve Avusturya (her ikisi de % 4.9) ve İtalya idi (% 4.8). Tayvan (% 6.2) ve Kore (% 5.2) gibi Doğu Asya'nın "mucize" ekonomileri daha geriden halde onlar bile Japonya'nın yanına yaklaşamamıştır.⁹²

Japonya'da devlet, yatırımları belli hedeflere yöneltmek için kalkınma bankası gibi finansman kaynağı sağlayan bankalar da kurmuştur. Bunların kaynakları, büyük ölçüde, posta idarelerine faiz karşılığında yatırılan tasarruflardır.⁹³

Büyük firmalar, devletin yardımı ve himayesi altında çok defa öncülüğü ile kurulmuştur; pamuk sanayi, maden sanayi, çelik sanayi, gemi sanayi gibi. Pamuk sanayi önce devlet tarafından kurulmuş, sonra daha ekonomik işletilmesi kaydıyla özel kesime devredilmiştir. Bir önemli nokta da, otomasyonun üretime uygulanması sırasında, batı ülkelerinde görüldüğü üzere, sendikalarla işverenler arasında bir sorunun çıkmamasıdır. . Büyük firmalar (Zaibatsu, tröst, kartel tipi) ülkenin ihtiyacı olan alt yapılara da yönelmişler ama devletten mali kolaylıklar sağlamışlardır. Böylece, özel kesim, kamu kesimine ekonomik kalkınmada yardımcı olmaktadır. Bu işbirliği bir güvenin sonucudur. Diğer ülkelerde özel-kamu ilişkilerine iyimser bir açıdan değil, daha çok bir şüphe ve politik bir çıkar ile bakılmaktadır. Üstelik, Japonya'da özel kesim devletin direktif ve kontrollerine karşı tepki göstermemekte, tersine bunu normal saymaktadır. Devlet müdahalesi, modern devletçilik anlayışı

⁹¹ A.e., s. 109.

⁹² Chang, A.e.

⁹³ Özgüven, a.g.m. s. 122.

içerisinde yapılmaktadır. Bu bakımdan, Japonlar batı ülkelerdekinden daha “volontarist” ve daha “dirijist” bir anlayışa sahiptirler.⁹⁴

Japonya'da ekonomik liberalizm kavramı, Batının piyasa ekonomilerindeki aynı ideolojik temellere dayanmamaktadır. Japonya'da ekonomik liberalizm, hükümetin belirli bir ekonomik politika izlemek niyeti ile kısıtlanmaktadır. Bu niyet çeşitli şekillerde ortaya konmaktadır. Örneğin mutlak ekonomik yetkilere sahip devlet otoritelerinin direkt ekonomik müdahalesi yoluyla; bakanlıkların “kural bozucu” bir etki yapmak maksadı ile görüşlerinin belirlenmesi yoluyla veya iş çevreleri ile devlet arasındaki, hükümetin niyetini sessizce ve göze çarpmadan iletmesine vasıta sayılabilecek muğlak ve çok kademeli ilişkilerden faydalanmak suretiyle, güç yapısı, ekonomik politikayı yaymak ve uygulamak için olağanüstü etkin bir araç olan iyice yerleşmiş ve kabul edilmiş sosyal hiyerarşi içinde köklenmiştir. Japonya'nın piyasa ekonomisi tabiat itibariyle öncelikle, ideolojik değil, uygulayıcıdır.⁹⁵

Bu suretle devletin iradesi Japonya'da ekonomik liberalizme belirli kısıtlamalar koymaktadır. Dolayısıyla, tek tek teşebbüslerin davranışları sadece kâr kaygısı, birleşme veya genişleme istek veya ihtiyacı yahut şirketin varlığının devamını sağlama saiki ile değil; bunların yanında ulusun yüksek menfaatleri ile de tayin edilmektedir. Tarihçiler, Japonya'nın sanayileşme yoluna girme kararını almasındaki başlıca saikin, açıkça ulusal bir nitelik taşıdığına, yani ekonomik kuvvet yoluyla ulusa bağımsızlığı korumak olduğunda ittifak ediyorlar. Bu saik, ulusal enerjileri bugüne kadar seferber etmeye yaramıştır. Bu sebeple, Japonya şimdiye dek yabancı işçi çalıştırmak suretiyle emek piyasasındaki sıkışıklığı hafifletmek üzerinde ciddiyle durmamıştır.⁹⁶

⁹⁴ A.e., s. 122-123.

⁹⁵ TÜSİAD: **Dünya Sanayiinde Dinamik Güç; Japonya**, 1973, s. 16.

⁹⁶ A.e.

Bu tutum Japonya'da, yeterli bir nitelme olmamakla beraber, karma ekonomi adını verebileceğimiz bir ekonomik sistemin gelişmesinde faydalı olmuştur. Karma ekonomi terimi, hükümetin ekonomiye müdahale için geniş imkânlarla sahip bulunması anlamına gelmektedir. Karma ekonomi himayeciliğe dayanır. Japonya temelde himayeci bir ekonomik politika izlemektedir. Fakat liberalizme Japonya'da ne de olsa pek önem verilmediğinden, himayecilik ekonomik bir sapma sayılmamaktadır.⁹⁷

Japonya'nın ekonomik politikada liberalizme gitmesini umanlar -son birkaç yıldır GATT ve OECD üyeliği dolayısıyla Japonya daha liberal bir politika izlemesi yolunda gitgide daha şiddetli baskılara maruz kalmıştır- başlangıçta şüphe ile, güvensizlikle karşılaşmışlar ve çok zaman açıktan açığa reddedilmişlerdir. Japonya'nın himayeci ekonomik politikasının bugüne kadar memleket için başarılı olması keyfiyeti de bu tutumu daha çok kuvvetlendirmektedir.⁹⁸

Son yirmi otuz yılda, savaş sonrası Japonya'da ve Doğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerindeki ekonomik "mucize'nin nedenleri konusunda ideolojik açıdan yüklü bir tartışma sürmektedir. Artık, bazı fikir ayrılıklarına rağmen Hong Kong haricinde bu ülkelerdeki hayret verici büyümenin temel olarak devlet tarafından uygulanan etkin sanayi, ticaret ve teknoloji politikalarına bağlı olduğu kabul görmektedir.⁹⁹

Doğu Asya ülkelerinin savaş sonrası deneyimleri gözden geçirildiğinde bu ülkelerin uyguladığı STT politikalarıyla on sekizinci yüzyıl Britanya, on dokuzuncu yüzyıl ABD ve on dokuzuncu yüzyıl sonları yirminci yüzyıl başları Almanya ve İsveç gibi bugünün kalkınmış ülkelerinin uyguladığı politikalar arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ancak Doğu Asya ülkelerinin kendilerinden önce sanayileşmiş olan ülkelerin uyguladıkları politikaları aynen tekrar etmediklerine de dikkati çekmek gerekir. Doğu Asya ülkelerinin ve Fransa gibi bazı BKÜ'lerin savaş sonrasında

⁹⁷ A.e.

⁹⁸ A.e.

⁹⁹ Chang, a.g..e. s. 93-94.

uyguladıkları STT politikaları, kalkınmış ülkelerin uyguladıklarından çok daha karmaşık ve ince ayarlıydı. Doğu Asya ülkelerinde uygulanan (doğrudan ve dolaylı) ihracat teşvikleri çok daha kapsamlıydı ve daha iyi tasarlanmıştı. Daha önceki örneklerin aksine çok daha az sayıda ihracat vergisi uygulanmıştı. İhracata yönelik sektörlerde ithal hammadde ve makinede tarife indirimi yaygın olarak kullanıldı. Bu, birçok BKÜ'nün özellikle de Britanya'nın ihracatı teşvik etmek için kullandığı bir yöntemdi.¹⁰⁰

Güney Kore'nin kalkınmasında Beş Yıllık Ekonomik Kalkınma Planları'nın önemi çok büyüktür. 1962 ile 1997 yılları arasında “Ekonomik Planlama Kurulu” tarafından hazırlanan ve birbiri ardından uygulamaya konuları Beş Yıllık Ekonomik Kalkınma Planları yapıldı.¹⁰¹

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1962 - 1966) kendi kendine yetebilen bir sanayi yapısı oluşturabilmek için atılacak ilk adımları içermektedir. Elektrifikasyon, gübre sanayi, petrol rafinerileri, sentetik elyaf ve çimento sanayi özellikle vurgulanan konulardır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1967 - 1971) sanayinin modernize edilmesi ve aynı zamanda demir-çelik, makine imalat ve kimya sanayileri başta olmak üzere ithal ikameci sanayinin hızlı bir şekilde kurulmasını hedeflemektedir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1972 - 1976) ağır sanayi ile kimya sanayini teşvik ederek kısa sürede ihracat odaklı bir yapı oluşturulmasını hedef almaktadır. Bu Plan'da önem verilen diğer sanayi kolları; demir-çelik, nakliye araç ve makineleri, gemi inşaatı, petro-kimya ve elektrikli ev aletleridir. Bu Plan döneminde ağır sanayi ve kimya sanayi kuruluşları yeni sanayi kollarına ham malzeme ve aynı sermaye tedarik etmek ve yabancı sermayeye bağımlılığı asgariye indirmek için gayret gösterdiler. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1977 - 1981) sanayinin dünya pazarında etkin bir şekilde rekabet edebilecek şekilde yapılandırılmasını teşvik eden unsurları kapsamaktadır. Bu ana strateji sanayi kolları, makine imalatı, elektronik ve gemi inşaatı gibi teknoloji yoğun ve kaliteli işgücü

¹⁰⁰ A.e. s. 94.

¹⁰¹ TMMOB Makine Mühendisleri Odası: **Ülke Örnekleri İle Kalkınma ve Sanayileşme Modelleri**, Ankara, 2007, s. 70.

gerektiren sanayilerdir. Plan'da demir-çelik, petro-kimya ve diğer metaller ile ilgili sanayiler özellikle vurgulanmaktadır. Bunun neticesi olarak ağır sanayi ve kimya sanayi 1981 yılında %51,8 oranında büyüme göstermiştir. Bu sanayi kollarındaki ihracat toplam ihracatın %45,3'üne ulaşmıştır.¹⁰² Bu başarıda, yüksek kaliteli malları düşük maliyetle üretmesi sayesinde elektronik, makine ve gemi ihracatında gerçekleştirdiği yüksek performansın çok büyük katkısı vardır. Elektrik üretimine yönelik dizel motorları ve diğer ağır sanayi makineleri ile ilgili yatırımlar, devletin finansal destekleri sayesinde, bu plan döneminde ikiye katlanmıştır.

Beşinci Beş Yıllık Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı (1982 - 1986) sanayi faaliyetlerinde ağır sanayi ve kimya sanayinden, hassas makineler, elektronik ve bilişim gibi teknoloji yoğun sanayi kollarına yönelmeyi hedeflemektedir. Keza dünya pazarlarında yoğun talebi olan ileri teknoloji ürünlerinin ihracatı bu Plan'da önem verilen konulardan biridir.

Altıncı Beş Yıllık Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı (1987-1991) bir önceki plan hedeflerinin devamı esas alınmaktadır. Hükümet ithalattaki kısıtlamaların kaldırılmasına ve ithalatın serbestleştirilmesine hız verilmesini amaç edinmektedir. Bu Plan'da belirli sanayi kollarına doğrudan destek verilmesine devam edilmesi ve özellikle daha önce fazla önem verilmemiş olan küçük ve orta boy işletmelerin de kapsama alınması taahhüt edilmektedir. 1991 yılına kadar araştırma ve geliştirme harcamalarına milli gelirden ayrılan payın %2,4'den %3'e yükseltilmesi ve bunun neticesinde teknolojik gelişmenin hızlandırılması beklenmektedir.

Yedinci Beş Yıllık Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı'nın (1992 - 1996) hedefi; ülkede 2000 yılına kadar bir "ileri sanayi ekonomisi" oluşturarak sosyal ve ekonomik eşitliği sağlamak, mikro-elektronik, yeni malzemeler, sağlık kimyasalları, biyoteknoloji, optik, uzay teknolojisi gibi ileri teknoloji alanlarında gelişmeyi sağlamaktır. Ekonomide liberalleşmeye devam edilerek, devletin ekonomi üzerindeki

¹⁰² A.e., s. 71.

etkisini asgari seviyeye indirmek, özel sektörün rolünü güçlendirmek bu planda hedeflenen diğer konulardır. Sanayinin tüm ülke sathına yayılmasında coğrafi dengeyi sağlamak üzere yedi büyük şehirde ileri teknoloji üretim tesislerini kurmak için sanayicilerin hükümet ile birlikte çalışması öngörülmektedir. Plan ayrıca, yılda ortalama % 7 büyüme ve enflasyonun % 3'e indirilmesini hedeflemektedir.¹⁰³

Daha önce gelişigüzel bir şekilde yapılmakta olan yatırımların koordinasyonu, yönlendirici planlama ve devlet yatırım programlarıyla sistemli bir hale getirildi. Firma giriş çıkışları, yatırım ve fiyatlandırmalar düzenlenerek rekabet yönetimi gerçekleştirilmiş, zararlı rekabet azaltılmış oldu. Bir kez daha söylemek gerekirse, bu düzenlemeler kısmen on dokuzuncu yüzyıl sonları, yirminci yüzyıl başları kartel politikalarını yansıtıyordu ama tekel konumunun kötüye kullanılmasının tehlikeleri ve ihracat performansına etkileri daha fazla dikkate alınıyordu. Düşmekte olan sanayilerin durumunu kolaylaştırmak ve teknolojik ilerlemeyi sağlamak amacıyla rekabet kısıtlamaları ve teşviklerden de yararlandı.¹⁰⁴

Doğu Asya hükümetleri, insan kaynakları planlaması ile beşeri sermayeyle ve eğitimle ilgili politikaları sanayi politikası çerçevesine çok daha iyi yerleştirdi. Teknoloji lisansları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknolojinin daha sistematik bir şekilde yayılmasını sağlamak amacıyla düzenlendi. Ülkenin teknolojik kapasitesinin artırılması ve bilginin yayılması amacıyla eğitim ve ar-ge teşvik edildi ve devlet tarafından temin edildi.¹⁰⁵

Japonya ve Kore'deki etkin STT politikalarının onların yarattığı mucizenin kaynağında olduğu inkar edilemez. İkinci olarak Tayvan, etkin STT politikaları uygulamış olduğu halde herhangi bir finansal veya makroekonomik krizle karşılaşmamıştır. Üçüncü olarak Japonya hakkında bilgi sahibi olan gözlemciler, görüşleri ne olursa olsun, ülkede süregelmekte olan durgunluğun hükümetin uyguladığı sanayi politikasından kaynaklanmadığı konusunda görüş birliği

¹⁰³ A.e., s. 72.

¹⁰⁴ A.e. s. 94-95.

¹⁰⁵ A.e. s. 95.

içerisindedir. Söz konusu olan daha çok, yapısal tasarruf fazlası, finansal serbestleşmenin doğru bir zamanlamayla yapılmamış olması ve makro ekonomik kötü yönetim gibi etkenlerdir. Dördüncüsü, Kore örneğinde, biriken borçlar nedeniyle kriz patlak verdiğinde sanayi politikası, 1990'ların ortalarından itibaren zaten gevşetilmişti, yani krizin asıl suçlusu olamazdı.¹⁰⁶

İkinci Dünya Savaşı'nda yenik, güçsüz, aşağılanmış, dışlanmış ve neredeyse taş üstünde taş kalmayacak ölçüde bombalanmış, yıkılmış bir şekilde çıkan Japonya, Batı Almanya ile beraber İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarihin belki de en büyük geri gelişlerinden ve kalkınma mucizelerinden birine imzasını atmıştır. Bu inanılmaz olayın gerçekleşmesinde kuşkusuz birçok faktör etkili olmuştur. Öncelikle söylenmesi gereken tabii ki Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'ya yaptığı yardımlardır. ABD'nin 1948 yılında başlattığı Marshall Yardımı'ndan en fazla yararlanan ülke olan Japonya savaştan 8 yıl sonra henüz 1953 yılında savaş öncesi üretim miktarını yakalayabilmiştir. Bu durumda etkili olan faktörler ABD yönetiminin dünya kamuoyundaki eleştirilerin de etkisiyle atom bombası denemelerinden dolayı suçluluk ve Asya'da Çin Devrimi sonrası ABD'nin Truman Doktrini ve Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası doğrultusunda komünizmin daha fazla yayılmasını engellemek için Japonya'ya yardımda ısrarcı olmasıdır. ABD bu yolla iyi de bir ticari ortak kazanmayı ve küresel kapitalizmi yaymayı hedeflemiştir. Japonya'nın şansını arttıran bir diğer faktör Kore'de iç savaşın çıkması ve Amerikalıların ancak delilerin destekleyebileceğini düşündüğü komünist ideolojinin ve Sovyet sempatisinin Asya'da da fazlasıyla şiddetli bir şekilde hissedilmesidir. Bu nedenle ABD Marshall Planı uyarınca Japonya'ya oldukça büyük yardımlarda ve hibelerde bulunmuş dahası Avrupa ülkelerini Japonya ile ticaret yapmak için teşvik etmiştir. Bu yolla İkinci Dünya Savaşı'nda büyük bir antipati toplayan Japonlar da dünya kamuoyundaki imajlarını düzeltebilmişler ve ABD ve Avrupa ülkeleri ile güçlü ilişkiler geliştirmişlerdir. Dahası ABD'nin Çin

106 A.e. s. 96-97.

tehlikesine karşı Japonya'nın yeniden kendisine bağımlı güçlü bir ordu kurmasına olanak tanımış ve hatta destek olmuştur.¹⁰⁷

Japon ekonomik büyümesi 1950'lerdeki dikkat çekici oranlarından sonra 1960'larda % 11 gibi çok önemli bir orana ulaşmıştır. Şimdi bu noktada biraz detaya girerek bu büyümenin nedenleri üzerine kafa yoralım. Öncelikle ABD Soğuk Savaş döneminde Japonya'ya büyük yardım yapmakla kalmamış, normalde kabul etmediği ve bu nedenle bugün gelişmekte olan ülkelerin inanılmaz ölçüde canlarını yakan serbest piyasa ekonomisi kurallarının Japonya tarafından tam anlamıyla uygulanmamasına izin vermiştir. Bu şekilde Japonya korumacı ekonomi politikaları, yüksek gümrük vergileri sayesinde kendi ekonomisi ve üreticisini korumayı başarmıştır. İngiltere, Fransa gibi ülkelerde savaş nedeniyle tahribat Japonya ve Almanya'ya göre göreceli olarak çok düşük düzeyde kaldığı için bu ülkelerde endüstriyel üretim eski tip fabrikalarda devam ederken, Japonya ve Batı Almanya'da son teknolojiyle yeni fabrikalar kurulmuş, Amerika'dan yeni makineler getirilmiştir. Bir diğer çok önemli faktör Japonya'da serbest piyasa ekonomisinden çok devlet ve özel sektörün uzlaşarak uyguladığı planlı bir milli ekonomi anlayışının uygulanıyor olmasıdır. Japon Ticaret ve Endüstri Bakanlığı ülkenin ihtiyacı olan sektörlerle yönelik uzun vadeli bir kalkına planını uygulamaya sokmuş ve bu milli karma ekonomi anlayışı büyük bir harmoni içerisinde yürütülmüştür. Çok önemli bir diğer etken Japonya'da fabrika patronları ve işçiler arasındaki ilişkinin alışılmış kapitalist modelin ötesine çıkarak adeta bir baba-oğul ilişkisi içerisinde yürümesi ve zaten oldukça çalışkan ve disiplinli olan Japon toplumunun İkinci Dünya Savaşı nedeniyle duydukları suçluluğun da etkisiyle çalışmayı bir ibadet haline getirmesidir. Dahası Japon işçi sınıfı devletin özel sektöre baskı yaparak sağladığı yüksek sayılabilecek maaş oranları ve yaşam standartları nedeniyle rejime büyük bir bağlılık göstermişlerdir. Erdal Güven'in anıları da bu tezleri güçlendirmektedir. Güven'e göre Japonlar dünyada bir eşleri bulunmayacak ölçüde çalışkan ve üretken bir toplumdur. Henüz ilkokuldan başlayarak uzun çalışma saatlerine alışkın olan

¹⁰⁷ Örmeci, a.g.m.

Japonlar ayrıca eğitim için yurtdışına en fazla öğrenci yollayan toplumlardan birisidir. Japonların özellikle mühendislik alanında mükemmel bir eğitim sistemine sahip olması kuşkusuz bu mucizevi kalkınmada çok etkili olmuştur. Ayrıca patronların yarı-Tanrı hüviyetinde bir prestijlerinin bulunması ve işçilerinden büyük saygı görmeleri Güven'in aktardığı konular arasındadır.

Bir diğer önemli etken Japonların para harcamaktan çok biriktirmeye, saklamaya gayret eden bir toplum olmasıdır. Bu sayede Japonya'da çok güçlü bir finans sistemi gelişmiş ve yeni yatırımlar için uygun bir finans düzeni kurulmuştur. Japonya doğal kaynakları son derece sınırlı ve ekonomik olarak dış alıma bağımlı bir ülke olmasına karşın tüm bu etkenlerin bir araya gelmesiyle inanılmaz bir ekonomik büyüme oranı yakalamıştır. Japonya'nın bir diğer başarısı ürünlerini yurtdışında çok iyi pazarlayabilmesi ve modernleşmeyi ve serbest piyasa düzenini kendi geleneklerinden kopmadan başarılı bir şekilde kültürüne entegre edebilmesinde yatmaktadır. Japon kültüründe zaten var olan çalışkanlık, disiplin ve kolektif başarı motivasyonu gibi unsurlar Japon firmalarında başarıyla kapitalist düzene uyumlu hale getirilmiştir. Bu yolla Batı toplumlarında ortaya çıkan meta fetişizmi, tüketim kültürü ve toplumu gibi zararlı kapitalist eğilimler ve olgular Japonya'da düşük oranda ortaya çıkmıştır. Bir anlamda Japonya Batı'nın yalnızca üretim modelini örnek almış ve tüketim toplumu batağına saplanmamıştır. Japon ekonomisi 1974 yılındaki Opec Petrol Krizi'nden kötü etkilense bile kısa sürede toparlanmayı başarmış ve 1980'li yıllara yine çok güçlü bir şekilde girmiştir. Tabii ki bu gelişmeler neticesinde Avrupa ülkeleri ve ABD Japonya'ya karşı büyük dış ticaret açıkları vermeye başlamış ve bu ülkelerde sosyal devletin emperyalizmin dağılmasıyla beraber zar zor ayakta durabilir olması ve işsizliğin tavana vurması gibi faktörler nedeniyle Japonya Batı dünyasında büyük tepki çekmeye başlamıştır. Kalitesi ve düşük fiyatıyla tercih edilen teknolojik Japon mallarının Batı dünyası pazarlarını ele geçirmesi üzerine Amerika ve Avrupa'da Japonya'ya yönelik eleştiriler sertleşmiş ve Japonya yeniden Pearl Harbor baskını dönemindeki bir imajla yansıtılmaya başlanmıştır. Japon yöneticiler ise bu durumdan Batılı

ekonomistleri sorumlu tutmuş ve Batı dünyasının tüm ısrarlarına karşın korumacı ekonomik politikalar uygulamaktan vazgeçmemiştir.¹⁰⁸

Japonya'nın mucizevi geri dönüşünün, ekonomik kalkınmasının biraz olsun yavaşlaması Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla gerçekleşmiştir. ABD ve Avrupa ülkeleri artık Japonya'ya daha yüksek bir seste korumacı politikalardan vazgeçmesini belirtmektedir. Üstelik Çin ve Asya kaplanlarının ekonomileri de Japonya'ya önemli bir rakip olarak ortaya çıkmışlardır. Bu nedenle Japonlar korumacı ekonomiden biraz olsun taviz vermek ve gümrük vergilerini düşürmek durumunda kalmışlardır. Ancak Japonya her şeye rağmen İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük bir disiplin ve özveriyle uyguladığı 20-25 yıllık korumacı milli iktisadiyatın etkisiyle bugün hala dünyanın en büyük ekonomik güçlerinden birisidir. Asya finansal krizini de fazla yara almadan atlatmayı başaran Japonya, günümüzde dünya siyasetinde söz sahibi olmak için ekonomik başarının kaçınılmaz olduğu gerçeğini ortaya koyan bir örnektir. Japonya tecrübesinden çıkarılabilecek en büyük ders İMF ve Batı dünyasının bugün ülkemiz de dâhil olmak üzere gelişmekte olan birçok ülkeye dayattığı ve korumacı uygulamaları engelleyen serbest piyasa modelinin kalkınmakta olan ülkelerde başarıya ulaşmasının güç olduğudur. Japonya'nın başarısında kilit faktör siyasal konjonktürü çok iyi kullanarak kendi milli ekonomisini inşa edebilmesi ve planlamacılıktan asla vazgeçmemesinde yatmaktadır. Bugün AKP hükümetiyle Türkiye'nin tüm önemli kuruluşları özelleştirilirken, Türkiye ekonomik olarak artık tam anlamıyla bir sömürge haline getirilirken Japonya mucizesinden önemli dersler çıkarmak Türk iktisatçılarının önemli bir görevidir. Ancak Japonya'nın tüm ekonomik-teknolojik başarılarına karşın, II. Dünya Savaşı sonrası ABD'ye bağımlı dış politikası nedeniyle bağımsız bir uluslararası politika aktörü olmaktan uzak pozisyonu bu ülkenin ekonomik gücünü gölgelemektedir. Dahası son küresel ekonomik krizden fazlasıyla etkilenen Japonya'da 50 yıllık Liberal Demokrat Parti iktidarının sona ermesi ve yeni

¹⁰⁸ A.e.

bir dönemin başlaması yakın bir gelecekte bu ülkede yaşanabilecek köklü değişimleri işaret etmektedir.¹⁰⁹

2.6. GENEL DEĞERLENDİRME

BRIC ülkeleri dışında dünyanın başlıca ekonomilerinin küçülmeye ve krizin sosyal etkilerinin kendisini göstermeye başladığı bugün, çok uzun süren 1929 Büyük Bunalımından alınan dersin etkisiyle birçok ülkede merkez bankaları ve hükümetler daralma eğilimini yavaşlatacak çeşitli genişlemeci para ve Keynesyan maliye politikalarını devreye soktular. Bu paketlerin orta vadede etkili olması beklenirken, 1929 Büyük Bunalımından alınması gereken bir diğer dersi, korumacılığın ve gümrük duvarlarını yükseltmenin bunalımın uzun sürmesinin en önemli nedenlerinden olduğunu göz ardı eden birçok ülke korumacılığa başvurarak krizin sosyal etkilerini kısa vadede bertaraf etme gayreti içine girdi.¹¹⁰

Ekonomik durgunluk derinleştikçe daha da yoğunlaşacağı öngörülen korumacılık çağrılarına karşı dünya çapında oldukça önemli tepkiler de yükselmektedir. Küresel krizin başlamasından hemen sonra, 15 Kasım 2008 tarihinde bir araya gelen G-8 ülkelerine büyük gelişmekte olan ülkelerin eklenmesiyle oluşturulan G-20'in liderleri korumacı önlemler almayacakları taahhüdünde bulundular. Şubat ayında bir araya gelen G-7 Maliye Bakanları ise "çöküşü daha da hızlandırmaktan başka bir işe yaramayacak korumacı önlemlerden kaçınacaklarını" bildirdiler. Tüm bunlara karşın, Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümü, Mart 2009 başında diğer birçok ülkenin yanı sıra 17 G-20 üyesinin de diğer ülkelerin zararına olacak şekilde dış ticareti sınırlayıcı çeşitli önlemler aldıklarını duyurdu. Rapor'a göre toplam 47 önlem arasında sanayileşmiş ülkelerin aldığı 12 önlem şimdilik tamamen sübvansiyon ve diğer destek paketlerinden oluşmakla beraber gelişmekte olan ülkelerin aldığı 35 korumacı önlemin neredeyse yarısı gümrük

¹⁰⁹ A.e.

¹¹⁰ Sumru Öz, "Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?" TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporu Serisi, Çalışma Raporu 904, Temmuz 2009, (çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>, s.5-6

vergilerini artırmak, %9'uysa bazı ürünlerin ithalatını tamamen yasaklamak şeklinde oldu.¹¹¹

- Rusya ikinci el arabada gümrük vergilerini artırdı.
- Ekvator 900'den fazla kalemde gümrük vergilerini artırdı.
- Arjantin oto yedek parça, tekstil, televizyon, oyuncak, ayakkabı ve deri ürünleri için lisans zorunluluğu getirdi.
- Endonezya giyim, ayakkabı, oyuncak, elektronik, gıda ve içecek ithalatı yapılabilecek gümrük kapılarının sayısını beşe indirdi.
- Çin İrlanda domuz eti, Belçika çikolatası, İtalyan konyağı, İngiliz sosu, Danimarka yumurtası ve İspanyol süt ürünlerinin ithalatını tamamen yasakladı.
- Hindistan Çin'den oyuncak ithalatını yasakladı.

Gelişmekte olan ülkelerin daha çok tüketim malı ithalatına getirdiği bu sınırlamaların uluslar arası ticareti daraltıcı yönde önemli bir etki yaratmaları beklenmiyor. Asıl tehlike, önümüzdeki birkaç yılda bir ülkenin çalışanları veya şirketlerine yönelik diğer ülkedekilerin zararına olacak şekilde alabileceği bazı yasal ya da değil, özenle gizlenmiş korumacı önlemlerin yaygınlaşma olasılığıdır.

Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümü raporuna göre sanayileşmiş ülkelerin aldığı 12 önlemin tamamı güçlü mali yapılarının sayesinde sübvansiyon ve diğer destek paketlerinden oluşmakla beraber, henüz taslak da olsa Doha Turu'nu ihlal eden ihracat sübvansiyonları üstelik ilk kez Avrupa Birliği tarafından gündeme getirildi. Tereyağı, peynir ve süt tozuna yeni sübvansiyonlar verileceği ilan edildi. Bu denli açıkça yapılmasa da Çin ve Hindistan ihracatçılarına yaptığı gümrük vergisi geri ödeme oranını artırdı. Sübvansiyon şeklinde korumacı önlemler, AB'nin uyulması zorunlu serbest ticaret kurallarının bulunduğu ve dâhil oldukları G-7'nin maliye bakanlarının aldığı kararlara rağmen Avrupa ülkelerinde de alınmaya başlandı. Otomotiv endüstrisine sunulan destek, Mart 2009 itibarıyla, çoğu (42,7

¹¹¹ A.e., s.6.

milyar dolar) yüksek gelirli ülkelerde olmak üzere, dünya çapında 48 milyar dolara ulaştı. ABD 17,4 milyar dolarla başı çekerken Kanada, Fransa, Almanya, İngiltere, Çin, Arjantin, Brezilya, İsveç, İtalya ve en son Türkiye otomotiv şirketlerine, Güney Kore ve Portekiz elektronik parça üreticilerine, doğrudan ya da dolaylı destek verdiler. Bu tür destekler kapasite fazlası olan sektörlerden çıkışı engelleyip uyumu geciktiriyor. Daha da kötüsü, bu tür destekler, şirketlerin gelişmekte olan ülkelerdeki daha verimli fabrikalarını kapatma pahasına yurtiçi istihdamı korumaları şartına bağlanabiliyor. Örneğin, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Fransız otomotiv şirketlerine hükümetin vereceği mali destek karşılığında bu şirketlerin bir fabrikalarını daha başka ülkelere, aynı serbest ticaret bölgesinde olduklarını atlayıp Çek Cumhuriyeti'nin adını da telaffuz ederek, özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine taşınmalarını görmek istemediklerini bildirdi. Yine aynı serbest ticaret bölgesinde olan Slovakya'nın Fransa'ya tepkisi kendilerine böyle bir uygulama yaparsa "Gaz de France"ı ülkesine geri gönderecekleri şeklinde oldu. Bu örnek Sarkozy'ye, Fransa'daki işsizlik sorunu için bir çözüm düşünürken AB ülkelerindeki ortaklarının misillemesiyle karşılaşabileceğini; bu adımların uzun vadede sadece korumacılıktan ibaret kalmayıp AB projesinin hüsrana sona ermesine kadar gidebileceğini göstermeli. Gerçekten de bu çalışmanın sonraki bölümlerinde tarihsel olarak inceleneceği gibi bir ülkede alınan korumacılık önlemlerinin dünya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini katlayan, diğer ülkelerin bunlara karşılık vermesiyle yaygınlaşma tehlikesidir. Bunun bir örneği, ABD'nin yerli otomotiv şirketlerine verdiği desteğin ardından Kanada'nın kapanmalarını önlemek için bu şirketlerin Kanada'daki iştiraklerine benzer bir destek vermek zorunda kalmasıdır.¹¹²

Ekonomisi yüksek oranda ihracata dayanan Almanya bile diğer ülkelerde gündeme gelen korumacılık eğilimlerine görünüşte karşı çıkmakla beraber, artık ortak olduğu Alman bankalarının Alman şirketlerine sunduğu özel kredilerle dolaylı yoldan korumacılığa yöneliyor. Son olarak, İspanya ve İsveç de ABD gibi otomotiv şirketlerinden başlayarak kendi şirketlerine destek vermeye başladılar. Applebaum'un dediği gibi otomotive destek verilirse diğerlerine neden verilmesin,

¹¹² A.e. s. 7-8.

zaten bazı İngiliz bankalarının çalışanlarına yurtdışına yatırım yapmayın diye fısıldadığı söyleniyor. Dünya Bankası Uluslar arası Ticaret Bölümü raporunda sözü edilen 47 korumacı önleme, küresel krizi başlatan mali sektöre verilen destekler ve 2008'in ikinci yarısında artma eğilimi gösteren anti dumping önlemleri dahil değildir. Anti dumping başvurularının çoğunluğu gelişmekte olan ülkelere yapılsa da, bu başvuruların sonucunda telafi edici gümrük vergisi koyma hakkını en çok kazananlar ABD ve AB olmuş, örneğin 2008 Aralık ayında Çin'den gelen meyve konservelerinin, Beyaz Rusya, Çin ve Rusya kaynaklı bazı demir-çelik ürünlerinin gümrük vergileri artırılmıştır.¹¹³

1929 Büyük Bunalımı sırasında korumacılık önlemlerinin alınmasını tetikleyen tarım sektöründe henüz bir önlem alınmamışsa da bunun nedeni tarımın zaten korunuyor olmasıdır. Şu anda geçerli olan uluslararası kurallar tarım fiyatlarında bir düşme durumunda sübvansiyonların otomatik olarak artırılmasını mümkün kılmaktadır. Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümünün hesaplamalarına göre örneğin ABD'nin verdiği ticareti bozucu tarımsal destekler 2008'de 8,1 milyar dolarken 2009'da 9,9 milyar dolara çıkabilecektir. Gelişmiş ülkelerin verdiği tarımsal destekler, küresel fiyat ayarlamaları sırasında oluşan yükün, zayıf mali yapıları nedeniyle tarım sektörlerine bu düzeyde destek veremeyen Afrika, Asya ve Güney Amerika'nın üreticileri üstüne yıkılması sonucunu doğurmaktadır.¹¹⁴

Korumacılık eğiliminin artışa geçebileceğine dair diğer bir belirti, Ocak ayı sonunda İngiltere'de bir petrol projesinde görev alacak İtalyan şirketinin İtalyan ve Portekizli eleman çalıştıracağına ortaya çıkması üzerine bu kararın bazı İngiliz sendikaları tarafından gösteri ve grevlerle protesto edilmesi olmuştur. Yine Ocak ayında Malezya, küresel kriz ortamında kendi vatandaşlarının toplu olarak işsiz kalmasını önlemek için fabrika, dükkân ve restoranlarda yabancı işçi çalıştırılmasını yasaklayan bir karar almıştır. Gerek Malezya'nın aldığı bu karar gerekse sendikaların İngiltere'de yabancı işçilerin çalışamayacağı konusunu vurgulaması artan

¹¹³ A.e.

¹¹⁴ A.e.

korumacılık eğiliminin bir diğer göstergesidir. Bir ülkede alınan korumacılık önlemlerinin dünya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini katlayanın, diğer ülkelerin misilleme yapmasıyla korumacılığın yaygınlaşma tehlikesi olduğunu belirtmiştik. Özellikle bu tür önlemlerin dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olan bir ülke tarafından alınması durumunda tehlikenin daha da büyüdüğüne dair çalışmalar bulunmaktadır. Bu açıdan tehlikeli bir çıkış da, ABD’de Şubat ayında Başkan Obama tarafından imzalanan ekonomik destek paketine Senato’daki görüşme aşamasında eklenen bazı maddelerdir. Bu maddelerde, ekonomik destek paketi çerçevesinde yapılacak demir ve çelik alımlarında sadece ABD’de üretilen demir ve çeliğin satın alınması kısıtlaması konmaktaydı. Kanada ve AB’nin karşı çıkmasıyla bu maddelere “ABD’nin imzaladığı uluslararası anlaşmalardaki yükümlülükleriyle ters düşmediği sürece” koşulu eklendi. Böylece 27 AB üyesine ek olarak DTÖ’nün Kamu Alımları Anlaşması’nı imzalayan 12 ülke kısıtlamadan muaf tutulmuş oldu. “Amerikan Malı Kullan” adıyla anılan bu yasaya sadece Kanada ve AB değil, birçok tanınmış iktisatçı da tepki gösterdi. Washington kaynaklı bir düşünce kuruluşu olan Peterson Uluslar arası Ekonomi Enstitüsü yayımladığı bir politika notunda kamu alımlarında “Amerikan Malı Kullanma” zorunluluğunun ABD’nin dış ticaret yükümlülüklerini ihlal etmekten ve ABD’nin saygınlığını zedelemekten başka bir işe yaramayacağını bildirdi. Çünkü yapılan hesaplara göre sermaye yoğun bir sektör olan demir-çelik endüstrisinde sadece 1000 kişilik bir ek istihdam sağlayacak olan bu yasanın 140 milyonluk bir işgücüne sahip olan ABD ekonomisine katkısı ihmal edilebilir düzeydedir.¹¹⁵

Kamu alımlarında “Amerikan Malı Kullanma” zorunluluğunun tüm imalat sanayisini kapsayacak şekilde genişletilmesi durumunda bile bunun yaratacağı ek istihdamın 9000 olarak hesaplandığı yazılan politika notunda, bunun nedeni olarak ABD kamu alımlarında ithal ürünlerin payının çok düşük olması gösteriliyor. Peterson Uluslararası Ekonomi Enstitüsü’nün politika notuna göre asıl risk ABD’nin aldığı bu korumacı önleme karşılık olarak diğer ülkelerin misillemede bulunması, çünkü bu durumda ABD’de istihdam kaybının 6500 ile 65000 arasında olacağı

¹¹⁵ A.e.

hesaplanıyor. “Amerikan Malı Kullan” adıyla anılan yasaya karşı gösterilen bir başka tepki de günümüzde üretim yapısının değişmiş olmasına ilişkin olarak oraya kondu. Gümrük vergilerinin bir amacının yerli sanayiye daha verimli üretim yapan yabancı rakiplerden korumak için konduğu, oysa günümüzde örneğin ABD ithalatının çoğunluğunu tüketim mallarının değil yerli firmaların satın aldığı hammadde ve ara malların oluşturduğu göz önüne alındığında, gümrük vergilerinin yerli sanayiningirdileri üzerine konan bir vergi işlevi göreceği ve onları korumak bir yana rekabet güçlerini azaltıcı bir etki yapacağı savunuluyor. Üstelik korumacılık yalnızca iş dünyasının değil hane halklarının da mal ve hizmetlere daha pahalı ulaşmasına neden olarak krizin zararlarını artırıyor. Günümüzde içgüdüsel bir şekilde gündeme gelen korumacılık söylemine karşı bu tür tepkilerin de eş zamanlı olarak ortaya çıkmasının ardında 1929 Büyük Bunalımı deneyimi yatmaktadır.¹¹⁶

¹¹⁶ Öz, a.g.m.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ AÇISINDAN TÜRKİYE İNCELEMESİ

Türkiye’de uygulanan sanayileşme stratejileri temel olarak üç dönemde incelenmiştir: Esas olarak ithal ikameci sanayileşme stratejisi olarak nitelendirilebileceğimiz iktisat politikalarının uygulandığı, Cumhuriyet’in kuruluşundan 1960 yılına kadar olan dönem, gerçek anlamda ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı planlı dönem ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1980 sonrası dönem.

3.1. PLANLI DÖNEM ÖNCESİ İKTİSAT POLİTİKALARI: 1923-1960

Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki iktisadi yapıya bakıldığında, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı olan, ve Duyun-u Umumiye İdaresi ile sürekli imtiyazların verilmiş olduğu bir iktisadi yapı görülmektedir. 1920’lerin başında birçok bölgede tarih öncesi teknikler, araç ve gereçlerle üretim yapılmaktaydı. Orta Anadolu bu tarihlerde iktisadi açıdan oldukça geri durumdaydı. Yeni aletler ve üretim teknikleri demiryolu ve kıyı bölgelerinde biraz daha yaygındı. Sürekli savaşlar ve nüfusun azalması tarımsal üretimi 1913-1922 arasında büyük ölçüde azaltmıştı. Osmanlı Devleti’nin çöküş yıllarında ülke ekonomisi kapitalist metropoller karşısında önemli bir sanayi bağımlılığı içerisindeydi. 1923 sınırları esas alındığında, yerli fabrika üretiminin yurtiçi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda %10, yünlü kumaşlarda %40, ipekli kumaşlarda %5, sabunda %20, buğday üretiminde %60 seviyesindeydi. Porselen, cam, çatal-bıçak gibi tüketim mallarının ve sermaye mallarının tamamı ithal edilmekteydi.¹

1913 sayımına göre, imalat sanayi işyerlerindeki istihdamın %80’i tekstil,

¹Nadir Eroğlu, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları(1923-1938)” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C. XXIII, S. 2, 2007, ss. 63-74. s. 64.

gıda ve tütün, kağıt ve matbaacılık sektöründeydi ve bu alandaki 239 kuruluşun 22'si devlete, geri kalanların büyük bir bölümü yabancılara ve onların himayesindeki yerli gayrimüslimlere aitti. 1921'de Ankara Hükümeti'nin yaptırdığı sayımda, işyeri başına ortalama iki çalışan kişinin bulunması, yine aynı alanlarda kendi başına ya da aile emeğinin yardımıyla çalışan küçük üreticilerin dışında ücret-emek ilişkisine dayanan sanayi üretiminin son derece sınırlı olduğunu göstermektedir. Söz konusu dönemde dokuma, halı tezgahları ve terzi dükkanları imalattaki küçük üreticiliğin yarısını oluşturmaktadır. Kamu madenlerinin çoğu ve diğer maden yataklarının adeta tamamı yabancı ve yerli gayrimüslimler tarafından işletilmekteydi. Birçok ayrıcalıklı yabancı şirket de elde ettikleri işletme haklarını spekülatif amaçlarla saklamakta, üretime geçmeye yönelik niyet ve hazırlıkları olmadığı halde önemli maden yataklarını kapalı tutmaktaydı.²

İktisat politikaları açısından bakıldığında, mili bir sermaye birikimi olmadığı için Cumhuriyetin ilk yıllarında ve sonrasında sermaye kazançlarının milli olmayan unsurlardan milli unsurlara aktarılması olarak anlaşılan Milli İktisat görüşü bu sorunu giderecek milli özel girişimciliği desteklemeyi amaçlamaktaydı.³

3.1.1. Dışa Açık Ekonomi: 1923-1929

Yukarıda genel hatlarıyla açıklanan ekonomik yapı ve inceleyeceğimiz dönemin nesnel koşulları ve olayları 1923'ten 1929'a hatta 1931 yılına kadar geçen yılların devlet işletmeciliği ve müdahalelerinin asgari düzeyde tutulduğu ve piyasa koşullarında sanayileşmenin benimsendiği bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.⁴

Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi 5 yıl süreyle Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta, ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını ve yenilerinin konmamasını; gümrük

² Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 3. bs., Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay.,1994, s. 92-93.

³ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s.46.

⁴ Eroğlu, *a.g.m.* s. 65.

tarifelerininse 5 yıl süreyle değişmemesini öngörüyordu.⁵

Milli iktisat okulunun korumacı, sanayileşmeci görüşleri Lozan Antlaşması'nın gümrük politikası ile ilgili maddeleri yüzünden geri planda kaldığı halde, bu okulun devlet desteği ile milli burjuvazi yetiştirilmesini kalkınmanın temel mekanizması olarak gören anlayışı 1923 sonrası iktisat politikalarının temel belirleyicisi olmuştur.⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki lider kadronun iktisadi bağımsızlık konusundaki duyarlılığı, dış ekonomik ilişkiler ve yabancı sermaye karşısındaki tutumlarını belirleyen ana etken olmuştur. Gerçek kurtuluşun iktisadi zaferin kazanılması ile mümkün olacağına inanan Atatürk daha Cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923'te İzmir'de, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin belirlenmesi için iktisat kongresini toplamıştı. Batının bir takım kurum ve kuralları alınarak en kısa zamanda iktisadi ve toplumsal gelişmeye ulaşılması amaçlanıyordu. İktisadi gelişmeden kastedilen sanayileşmeydi. Ancak nüfusunun %80'i tarım sektöründe çalışan bir ülkede, sanayinin gelişmesi için gerekli sermaye, döviz ve işgücünü sağlayacak tek sektörün tarım olduğu da biliniyordu. Bu yüzden tarımın desteklenmesi gereği de ortadaydı. Bu düşünceler doğrultusunda İzmir İktisat Kongresi'nde genel olarak aşağıdaki konular üzerinde durulmuştur.⁷

- Yerli üretimin teşviki ve lüks ithalattan kaçınılması gerektiği,
- Girişim ve çalışma özgürlüğünün esas olduğu, fakat tekelliliğe izin verilmesi,
- Yabancı sermayeye iktisadi kalkınmaya katkıda bulunmak ve yasalara uymak kaydı ile izin verilmesi.

İktisat Kongresi'nin temel olarak iki amaçla toplandığı söylenebilir. Birincisi, tüccar, sanayici ve işçi kesimlerinin sorunlarını bir bütünlük içinde

⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi(1908-2005)**, Gözden Geçirilmiş 10. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2006. s. 44.

⁶ Eroğlu, **a.g.m.**, s. 65.

⁷ **A.e.**

belirlemek. İkincisi ise, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı şekli, niteliği açıklamak.⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikaları Türkiye İktisat Kongresi kararları doğrultusunda oluşturulmak istenmiş, ilke olarak özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşme politikası izlenmiştir. Ancak devlet de özel girişimin gücünün yetmediği veya karlı bulmadığı alanlarda devreye girecekti. Kısaca bu dönemde özel sektör ağırlıklı bir karma iktisadi kalkınma politikası benimsenmiştir.⁹

Kongre’de oluşan genel çizgi, küçük istisnalar dışında 1931 yılına kadar Cumhuriyetin iktisat politikasında temel belirleyici olmuştur.¹⁰

Bu tarihlerde iktisat politikası ile ilgili kararları uygulamak amacıyla çeşitli düzenlemeler de yapılmıştır. Devlet gelirlerinin %30’unu sağlayan Aşar Vergisi 1925 yılında kaldırılarak köylü üzerindeki vergi hafifletilmeye çalışılmış; bu gelir kaybını telafi etmek için de arazi vergisi konulmuş ve İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararın aksine tekeller kurulmuş, harç ve resimlerin oranı yükseltilmiştir. Ancak, gümrük resmi ve aşarın da bu dönemde kaldırılmış olmasının getirdiği vergi geliri kaybını alınan söz konusu önlemlere rağmen telafi etmek mümkün olmamıştır.¹¹

Milli bağımsızlık kavramı açısından büyük önem taşıyan kapitülasyonlar sorunu, Lozan Barış Antlaşması’nın, Türkiye’de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını hükme bağlayan 28. maddesiyle çözülmüştür. Ancak 1923 sonrasının iktisadi gelişmesine de etkileri olacak iki önemli sorunun çözümü, Türkiye lehine olmamıştır. Bunlar, Osmanlı borçları ile dış ticaret (gümrük) politikası ile ilgiliydi.¹²

⁸ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 23. Bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010, s. 34.

⁹ Eroğlu, **a.g.m.**, s. 65-66.

¹⁰ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 43

¹¹ Eroğlu, **a.g.m.**, s. 66.

¹² Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, 2. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 33.

Lozan Antlaşması'nın 46.-57. maddeleri Osmanlı borçlarının paylaşılması ve bu borçlardan Türkiye'ye düşen payın hesaplanması ile ilgili ilkeleri koymuştur. Yeni Türk devleti, bu ilkelerden hareketle yapılan hesaplamalara göre Osmanlı borçlarının aşağı yukarı 2/3'ünü oluşturan 84.597.495 altın liralık bir tutarı devralmıştır.¹³ Ayrıca Lozan Antlaşması'na bağlı Ticaret Sözleşmesi, beş yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir koruma politikası uygulamasını önleyen hükümler içermektedir. Bunlara göre, Türkiye 24.8.1928 tarihine kadar Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı taahhüt etmektedir. Aynı şekilde belirli istisnalar dışında Türkiye, yurda mal sokmaya ve yurttan mal çıkartmaya ilişkin yasakları kaldırmayı ve bunları yeniden koymamayı taahhüt etmiştir.¹⁴ Bu hükümler hükümetin 1929'a kadar etkili bir dış ticaret politikası izlemesini önlediği gibi, aşar gibi önemli bir verginin kaldırıldığı bir sırada devlet bütçesini çok verimli olan gümrük resmi ve vergi hasılatından da önemli ölçüde yoksun kılarak devletin iktisadi müdahale olanaklarını da sınırlandırmıştır.¹⁵

Yine Kongre'de alınan kararla 1924'te her türlü sınai ve ticari işlerle uğraşmak ve bu alanlarda çalışan kuruluşlara kredi açmak göreviyle İş Bankası kurulmuştur. Bir yıl sonra devlete ait bazı sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredinceye kadar işletmek, sanayi ve madencilik alanında yeni kurulacak kuruluşlara kredi açmak göreviyle Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur. Ancak banka faaliyette kaldığı süre içinde devlete ait hiçbir sınai kuruluş özel sektöre devredilmemiş, sanayi işletmeciliği ile ilgili faaliyetleri 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi'ne devredilmiştir. Aynı yıl Banka sadece sanayiye kredi vermekle görevlendirilerek Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası adını almış, bir yıl sonra da söz konusu iki kuruluşun görevleri Sümerbank'a devredilmiştir.¹⁶

1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu gözden geçirilerek, 1927 yılında tekrar

¹³ Eroğlu, a.y.

¹⁴ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı : Tutanaklar Belgeler**, Çev. Seha L. Meray, Cilt I. Takım II, Kitap II, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1973, s. 79-80.

¹⁵ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 34.

¹⁶ Eroğlu, a.y.

yürürlüğe konulmuştur. Bu Kanun ile girişimcilere geniş teşvikler, yararlar sağlanmıştır. Millileştirilen altyapıda(limanlar gibi), kibrit, çakmak, sigorta vb. alanlarda tekeli imtiyazlar verilmiş, devlet eliyle imtiyazlı tekeller yaratılmıştır.¹⁷ Yani Cumhuriyet döneminde yerli sanayi geniş teşvikler uygulanarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunun ilk örneği İthal ikamesinin somut bir göstergesi olarak şeker üretiminde yaşanmıştır.¹⁸

Bu dönemde Devletin sanayiye yatırım yapmak eğilimi olmakla birlikte, yetersiz kamu sermayesinin önemli bir bölümü demiryolu yapımı ve yabancıların elindeki demiryollarının satın alınmasında kullanıldığından yeterli olamamıştır.¹⁹

Savaş yıllarından itibaren başlayan paranın değerindeki sürekli kayıplar artarak devam etmiştir. 1924-1929 yılları arasında ülkede ticari ihtiyaçlara cevap verecek bir para mekanizması yoktur. Gelişen ödemeler dengesi açıkları ve kredi darboğazları acilen bir merkez bankasının kurulması gereğini ortaya koymaktadır.

Bu konuda ilk yasal önlemler olarak 30 Mayıs 1929'da 1447 Sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Kanunu çıkarılmış, 20 Şubat 1930'da da 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kabul edilmiştir. Ancak bu önlemler istikrarı sağlamada yeterli olmamıştır. 1929 krizi ile birlikte borç ödemelerinin de başlaması, paranın dış değerini sarsıcı bir etken olarak ortaya çıkarken, kamu gelirlerinin bir kısmının bu amaca bağlanması devletin faaliyet alanını daraltmıştır¹². 1929 krizi ve buna bağlı olarak paranın değerindeki hızlı erozyon merkez bankasının kurulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Para ve kredi faaliyetlerini düzenleyecek bir milli bankanın kurulmasına ilişkin İzmir İktisat Kongresi'nde başlatılan faaliyetler 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 Sayılı yasayla T.C. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır²⁰.

¹⁷ Gülten Kazhan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3. Bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2006, s. 56.

¹⁸ Eroğlu, **a.g.m.** s. 66.

¹⁹ **A.e.**

²⁰ Suat Oktar, "Cumhuriyet'in Başında Parasal Sorunlar ve Merkez Bankasının Kurulması", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. XIV, S. 2, İstanbul, 1998, s.244-251.

Bu dönemin mali politika ilkeleri şöyle özetlenebilir: İsrraftan kaçınmak, tasarrufa yönelmek, denk bütçe, yeni vergiler koymak yerine vergilerin toplama usullerinin iyileştirilmesi, borçlanmadan ve emisyon yapmadan maliyeyi düzen ve güven esasına göre yönlendirmek, içerde ve dışarıda devletin itibarını korumak ve sürdürmek, yabancı sermayeden ülkenin bağımsızlığına zarar vermeyecek ve gelişmemizi önlemeyecek şekilde faydalanmak.... Bu ilkeler doğrultusunda 1926'dan itibaren bütçeler denk onaylanıp uygulanmıştır.²¹

Görüldüğü gibi söz konusu dönemin iktisat politikaları çok da özgür bir tercihle oluşturulmamıştır. Kurtuluş savaşının sonunda ülkenin karşılaştığı koşullar ve devralınan miras dönemin nesnel koşullarının sınırlarını çizmiş ve önemli ölçüde belirlemiştir.

3.1.2. Devletçilik: 1930-1938

Türkiye'de devletçilik kuramsal tartışmaların ya da önceden belirlenen siyasal görüşlere bağlı örgütlerin ülke yönetimine gelmeleri sonucu uygulanan bir iktisat politikası değildir. Bir bakıma somut koşulların zorlaması sonucunda doğmuş bir iktisat politikasıdır. Ancak kendine özgü özellikleriyle dünyadaki diğer uygulamalardan ayrılmaktadır.²²

Bu dönemde iktisat politikaları açısından iki belirleyici özellik söz konusudur: Korumacılık ve devletçilik. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve sonuçlar açısından ise bu yılları ilk sanayileşme dönemi olarak nitelendirmek mümkündür.²³ Ayrıca bu yılların dünya ekonomisi için buhran yılları olduğunu da belirtmek gerekir.

1923'ten 1930'lu yılların başına kadar yaşanan süreç, iki iktisadi amacı öne

²¹ Eroğlu, **a.g.m.** s. 67.

²² Kepenek, Yentürk, **a.g.e.** s. 62.

²³ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 59.

çıkarmıştır: İktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma. Aynı zamanda yaşanan süreç şunu da göstermiştir ki, iki ilkenin gerçekleşmesi, özel teşebbüsün sınırsız desteklenip beslenmesiyle mümkün değildir. Modern ve ileri yerli bir sanayi kurulamamış, geniş halk kitlelerinin sıkıntıları hafifletilememiştir. Hatta, 1923'lerin başında ulusal bağımsızlığa saygı göstermek şartıyla izin verileceği dile getirilen yabancı sermaye de kendisinden beklenen etkinliği gösterememiştir. Bu koşullar altında iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma ilkeleri, yabancı sermayenin katkılarıyla gerçekleştirilemezdi. Artık liderler, Türkiye'nin mevcut şartları içinde devletçiliğe geçmeyi zorunlu görüyorlardı.²⁴ Kısacası tek çıkar yol vardı. Devletin bizzat kendi sanayisini kurması; altyapı yatırımlarını bizzat gerçekleştirmesi ve bununla birlikte ekonomik hayatın diğer alanları üzerindeki kontrolünü artırması.²⁵

1930 ve 1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır. Yukarıda açıklandığı üzere Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, Merkez Bankası'nın kurulması ve nihayet Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında açıkça devletçiliğin yer alması bunun somut örnekleridir. Ancak, uygulamalar daha çok 1933 ve sonrasında yoğunlaşmıştır. Özellikle, T.C. Merkez Bankası'nın kurulması ve faaliyete geçmesi, dönemin iktisat anlayışını ortaya koymak açısından üzerinde durulması gereken bir konudur.²⁶

Merkez Bankası örneğinde olduğu gibi, Cumhuriyet'in ilk kadrolarının temel kaygısı, savaş ile kazanılan zaferi, iktisadi zaferle taçlandırmaktır. Bunun için yurt dışında yabancı sermaye konusunda, yurt içinde ise yerli sermaye, hatta hükümetin uygulamalarında dahi ülkeyi zarara sokabilecek her türlü unsura karşı tedbirli olmaya çalışılmaktadır.²⁷

Dönemin iç konjonktürü böyle iken, mevcut iki önemli dış konjonktür, devletçiliğe geçişi hızlandırmıştır. İlki Türkiye ekonomisini çok ciddi sorunlara sürükleyen Büyük Buhran, ikincisi ise bu buhrandan otarşik bir ekonomi

²⁴ Eroğlu, a.g.m. s. 68.

²⁵ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 142.

²⁶ Eroğlu, a.y.

²⁷ A.e.

ile, 1929'dan itibaren uygulamaya koyduğu planlar sayesinde kurtulan Sovyetler Birliği'nin göstermiş olduğu performanstır. Türkiye'deki Devletçilik hiçbir zaman Sovyetler Birliği'ndeki uygulamalar gibi olmasa da, devletin ekonomide önemli bir rol oynadığı planlı yapı sempatiyle izlenmiş, nihayet Sovyet planlamasından oldukça etkilenilmiştir.²⁸

Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girmiştir. Krizin hammadde fiyatlarını sanayi fiyatlarından daha çok düşürmesi sonucu bir önceki dönemdeki serbest ticaret-açık kapı politikalarının sürdürülmesinin dış ticarete yaratacağı olumsuz gelişmeler sezilmiştir. 1929'da Lozan'ın sınırlamalarının da son bulmasıyla ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak koruma duvarları altında eskiden ithal edilen sınai tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidildi. Böylece bunalım döneminde az gelişmiş ülkelerin sanayisiz yapıyı değiştirmeye yönelik ilk adımlarına Türkiye de katıldı.

Genç Cumhuriyet'in iki temel iktisadi amacı olan iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma, dönemin iç ve dış şartları ile birleşince lider kadronun devletçiliğe geçişini kolaylaştırdı. Atatürk, 1930 Kasım'ı ile 1931 Mart'ı arasında yurtiçinde yaptığı gezilerde, karşılaştığı yokluk ve yoksulluk karşısında devletçilik konusunda kesin kararını vermişti²⁹. Atatürk devletçilik görüşünü şöyle açıklamaktaydı:

“Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihlal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kollektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti feraha, memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde-bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektir.”

²⁸ Eroğlu, **a.g.m.**, s. 68-69.

²⁹ Boratav, **Türkiye'de devletçilik**, s. 144-150.

B. Lewis de devletçiliği benzer şekilde tanımlamaktadır: “Devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amacıyla sınıai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması durumudur”³⁰.

Devletçi iktisat politikaları iki şekilde yürütüldü. İlki devlet işletmeciliği, ikincisi de fiyat mekanizması, dış ticaret gibi konularda iktisadi yaşamın kontrol yoluyla düzenlenmesi. Bu kapsamda bir dizi kanun ve düzenleme çıkarıldı. Örneğin dış ticaret alanında, “Çay, şeker ve kahve ithalatının bir elden idaresi Hakkında Kanun”, “Ticarette taşışın men’i ve ihracatı murakabesi ve korunması hakkındaki 1705 Sayılı Kanuna Ek Kanun” çıkarılırken piyasaya müdahalelerin kanuni çerçevesi kapsamında “Hükümetçe Ziraat Bankasına Mübayaa Ettirelecek Buğday Hakkında Kanun”, “Ödünç Para Verme İşleri Kanunu”, “Endüstriyel Mamulatin Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolu ve Tesbiti Hakkında Kanun”, ulaştırma alanında “Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferlerinin Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun”, “Deniz Yolları İşletme Kanunu”, “Lima İşletmelerinin Hükümetçe İdaresine Dair Kanun”, tekeller konusunda “Tütün ve Tütün İnhisarları Kanunu”, madencilik alanında ise “Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu”, “Etibank Kanunu” yürürlüğe konuldu.³¹

Bu yıllarda Türkiye planlama deneyimi de yaşadı. Hatta Sovyetler Birliği’nden sonra dünyada ilk planlama deneyimlerinden birinin Türkiye’de yaşandığı söylenebilir. Sovyetler Birliği’nden Prof. Orlof’un başkanlığındaki bir heyetin raporu ışığında hazırlanan plan 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı altında kabul edilmiştir. 15 üretim kolunun 1932 yılından başlayarak etüdünü ve sorunlarını ve 1938 yılına kadar kurulması öngörülen işletmelerin yatırım tahminleri ve kuruluş yeri analizlerini içeren plan sonraki bölümlerinde Jeoloji Enstitüsü ve mesleki tedrisat programı ve finansmanı konularını işlemektedir. Plan ulusal ekonominin tümünü kapsamaktan ziyade beş yıllık sınıai yatırım programı niteliğini

³⁰ Eroğlu, a.g.m. s. 69.

³¹ A.e. s. 69-70.

taşımakla birlikte, kağıt üzerinde kalmamış olması ve ilk büyük sanayi yatırımlarına rehberlik etmesi açısından oldukça önemlidir.³² 1938 yılında söz konusu planın gerçekleştiği kabul edilerek yeni plan çalışmalarına başlanmış, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine çalışmalar kesilmiştir.

1930-1938 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu da mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirmiştir.

Bu dönemde devletçilik gerek imalat sanayiinde gerekse diğer alanlarda üretimin riskini yaymak yoluyla karlılığı artıran bir öge olarak da önemli rol oynadı. Toplanan vergilerle karşılanan yatırım giderlerinin rizikosunun bütün halka yayıldığı, tek bir firmada kalmadığı için rizikosu yüksek alanlarda yatırımlar yapılmasına da olanak sağladı.³³

Dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı; resmen özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Korunma Kanunu'nun öngördüğü polisiye tedbirlerinin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı söylenebilir. Varlık vergisinin de aynı doğrultuda uygulandığı belirtilmelidir. Söz konusu düzenlemelerin hangi alanlarda ve nasıl etkiler yarattığı konusu çalışmamızın çerçevesini aşacağı için burada girmeyeceğiz. Ancak savaş ekonomisinin gerektirdiği koşullar içinde bu önlemlerin kaçınılmaz olmakla birlikte, karaborsa, vurgun ve spekülasyon ortamını da beraberinde getirdiği, bu ortam içinde Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde önem taşıyan sermaye birikimi rejimine de yol açtığını belirtmek gerekir.³⁴

³² Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 111,112.

³³ Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s. 73.

³⁴ Nadir Eroğlu, **"Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)"** (çevrimiçi) http://www.miibf.com/files/n_eroğlu, 25.02.2010. s. 4.

3.1.3. Serbest Dış Ticaret Dönemi : 1950-1960

1946 yılına iktisadi açıdan dönüm noktası olma niteliği kazandıran özellik, onaltı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içedönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek önemli ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur. Bu dönemde serbestleşmeye yönelik bir dış ticaret rejiminin bir sonucu olarak iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazarlara dönük ve tarıma, madencilğe, altyapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı söz konusudur.³⁵

Demokrat Parti iktidara gelmeden önce, CHP iktidarının devam ettiği 1946-1950 yıllarının çok partili siyasal düzeninde, varolan koşullara uyum sağlamak üzere eski politikaları dönüştürme eylemi başladı. İlk eylemlerden biri devlet eliyle ağır sanayi kurma girişimlerini içeren 1946 tarihli Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı bir yana bırakıp tarımı ve altyapıyı serbest piyasa düzeninde geliştirme önlemlerini içeren bir programa geçmek oldu. Program, serbest piyasa ekonomisi içinde dışa açılmayı getiren 24 Ocak 1980 İstikrar Programı'nı ve onu izleyen uygulamalarla benzer nitelikler taşımaktaydı. Ancak programa ilişkin kararların büyük çoğunluğu, 1954 yılından başlayarak ekonominin içine düştüğü sıkıntılar ve ortaya çıkan olgular dolayısıyla uygulanamadı.³⁶

Bu kapsamda uygulamaya konulan politikaları genel olarak şu şekilde özetlemek mümkündür.³⁷

- IMF üyesi olarak Türkiye sabit, ama ayarlanabilir kur sistemini benimsedi. II. Dünya Savaşı boyunca yaşanan enflasyonun döviz kurunu aşırı değerlendirmiş olmasını gidermek için, 7 Eylül 1946'da Türk Lirasının dış değeri 1.28 TL=1

³⁵ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 94-95.

³⁶ Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s. 82.

³⁷ A.e., s. 82-84.

dolardan 2.80 TL=1 dolara devalüe edildi. Bununla birlikte Türk Lirasına güveni artırmak için Merkez Bankası altın satışlarını serbest bıraktı. İthalatta kota sistemi de gevşetildi.

- Tarıma dayalı gelişmeyi gerçekleştirmek ve Türkiye'nin özellikle o dönemde gıda maddesi ve hammadde ihtiyacı olan Batı Avrupa'ya ihracatını artırmak üzere, 1949 yılından itibaren Marshall yardımı programından traktör ithali başladı. Türkiye'nin tarımsal gelişmesini tamamlamak üzere karayolları yapımı, ABD uzmanlarının yardımıyla ve kurulan Karayolları Genel Müdürlüğü'nce gündeme getirildi, demiryolu yapımı gündemden düştü.
- Maliye Bakanlığı, yabancı sermayenin kısmen ya da tümüyle dışarı transferine ilişkin kararlarda yetkili kılındı. 1950'de hükümetin değişmesi üzerine, 1951'de Yabancı Sermaye Kanunu çıkarıldı. Ancak tarımı ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kar transferini sınırlayan bu kanun yetersiz bulundu; 1954'te Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe girerken söz konusu sınırlamalar kaldırıldı.
- 1954 tarihli Petrol Kanunu'yla daha önce devlet elinde bulunan petrol arama tekeli kaldırıldı. 1957'de yapılan bir değişiklikle yabancı sermayeye rafineri kurma hakkı verildi. Turizmi Teşvik Kanunu'yla yabancıların köyde gayrimenkul satın alması, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararına bağlı olarak serbest bırakıldı. 1950'de özel girişime düşük faizli, projeye bağlı döviz kredisi vermek üzere Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu.
- Türkiye OECD tavsiyesiyle 1950 yılında ithalatını yüzde 60 oranında liberasyona açtı, bu oran bir ara yüzde 65'e kadar yükseltildi. 1946'da Transit Depolama ve Ticaret Kanunu çıkarılmıştı. Bu kanunun işlerlik kazanamaması üzerine, 1953'te Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe kondu. Buna dayanan bir kararnameyle de, 1956'da İskenderun'da serbest bölge kurulması kararı alındı.
- 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti hükümetinin programında, devletin ekonomideki etkinliğini daraltma ve özel girişimi genişletme amacı yer aldı. Bu amacı gerçekleştirmek için devlet fabrikaları satışa çıkarıldı. Devlet Denizyolları ve Devlet Havayolları anonim şirkete dönüştürüldü ve yabancı sermaye ortaklığına açıldı. Bu arada kibrit-çakmak tekeli ve yerli mallar pazarları da lağvedildi.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç ve dış etmenlerin de katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması dönüşümün belirleyici özelliği olmuştur. Bu özellik, tarım kesiminde hızlı makineleşme, yeni alanların tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal kesimin pazara yönelmesi ile destek kazanmıştır.³⁸

Savaş sonrasında yeterli döviz rezervi bulunan hatta dış ticaret fazlası olan Türkiye, dünya ekonomisindeki serbestleşme doktrininin etkisiyle dış yardım arama çabasına girişmiş ve Truman Doktrini, daha sonra da Marshall Planı çerçevesinde dış yardım almıştır.³⁹

Türkiye ekonomisinde 1950 yılından itibaren ortaya çıkan düşünce ve uygulamaları şu şekilde özetlemek mümkündür:⁴⁰

- Karma ekonomi modelinin temel felsefesi aynı kalsa da, uygulamada özel teşebbüs ağırlıklı bir eğilimin oluşması, İDT'nin bir kısmının özel teşebbüse satılması fikrinin ortaya çıkması gibi yeni yaklaşımlar göz önünde tutulmuştur.
- Ekonomik liberasyona ağırlık verilmiştir (1950-53).

1950 yılından itibaren siyasi iktisat politikası olarak benimsenen liberalizmin belirleyici nitelikleri ise şunlar olmuştur:⁴¹

- Yatırımlar bir program çerçevesinde gerçekleştirilecektir.
- Üretim faaliyetleri bürokrasiden arındırılacaktır.
- Kamu harcamaları kısılarak denk bütçenin sağlanmasına çalışılacaktır.

³⁸ Eroğlu, “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)”, s. 3.

³⁹ A.e.

⁴⁰ Şanlı, a.g.e., s. 72.

⁴¹ Necdet Serin, **Türkiye’nin Sanayileşmesi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No:167-149, Ankara, 1993, s. 120.

- Ülkenin ekonomik bakımdan zenginleştirilmesi için yatırımlar arttırılacak, bütçeden yatırımlara ayrılan pay çıkartıldığında kalan kısım üretime yönelik harcamalar için kullanılacak, özel sermaye sistemi desteklenerek hem yurtiçi sermayenin üretime yönelmesi hem de yabancı sermayenin ülkeye gelmesi sağlanacaktır.

Dönem içinde, özellikle de 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir. Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir.⁴²

1954 yılından itibaren gerek dış ticarete gerek tarım sektöründe meydana gelen tıkanmalar sonucunda tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikası terkedilerek, yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikalar tercih edilmiştir. Türkiye bu dönemden itibaren iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkararak bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır.⁴³

İthal ikameci sanayileşmenin uygulandığı, dönemin ikinci yarısında da enflasyon oranı düşürülemedi, dış ticaret açıkları kapatılamamıştır. 1958 yılına doğru Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesi için bir istikrar programının uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye dış yardımların kesilmesini göze alamadığından 4 Ağustos 1958'de istikrar programını uygulamaya koymuştur.⁴⁴

Bu dönemde devlet daha çok yol, baraj, liman gibi altyapı yatırımlarına ağırlık verirken, teknoloji transferi ağırlıklı yatırımların özel sektörün üstlenmesi

⁴² Eroğlu, **a.g.m.**, s. 4-5.

⁴³ Eroğlu, "Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)", s. 4-5.

⁴⁴ **A.e.**

şeklinde bir teşvik politikası uygulamaya konulmuştur. Bu politikalara rağmen kamu iktisadi kuruluşları gelişmelerine devam etmiştir. Kamu iktisadi kuruluşlarının yatırımlarının devam etmesinin arkasında gelişmeyi hızlandırma arzusu yanında özel teşebbüsün yatırım yapacak sermaye birikimine sahip olmamasının da bu uygulamada önemi büyük olmuştur.⁴⁵

Yukarıda kısmen değinildiği üzere, bu dönemde, ekonomide kamu yatırımları ve harcamaları artırmak suretiyle özel girişimciliği cazip kılabilecek alt yapılar oluşturulmaya çalışılmıştır. Takip edilen ekonomi politikasının tasarruf kaynakları, o günün konjonktürü nedeniyle tarım mallarının fiyatlarının artması sayesinde tarım gelirlerindeki ani yükselişten kaynaklanmıştır. Hükümet iç tüketimi kısmadan ve hatta bunun tarım ve sanayi mallarına talep olarak artışına yol açmasına karşı çıkmadan, kamu yatırım ve harcamaları imkanı elde etmiştir. Böylece tarım ve tarım dışı mallarda iç talebin ve fiyatların artması ile özellikle imalat sanayi, özel kesim için elverişli olmaya başlamıştır. Bu arada Türk Sanayi Kalkınma Bankasının kurulması ile, özel kesime dış kaynaklı krediler sağlanmış ve iç kredi hacmi enflasyonist bir para politikası ile desteklenerek sanayi yatırımlarının finansmanı için gereken tasarruf sağlanmaya çalışılmıştır.⁴⁶

1953-60 döneminde uygulamaya konulan korumacı dış ticaret politikası sanayi sektörü üzerinde etkisini göstermiştir. Yerli sanayiciler Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan yararlanarak ülkeye gelen yabancı müteşebbislerle birleşerek, ithalatı yasaklanan malları kurdukları montaj sanayi tesislerinde üretmeye başlamış ve bir şekilde özellikle tüketim malları sanayiinde ağırlık kazanan yatırımlar sayesinde ithal ikamesi yoluyla sanayileşmenin kolay aşaması önemli ölçüde tamamlanmıştır.⁴⁷

⁴⁵ Fatih Yücel, “Bilim-Teknoloji Politikaları Ve 21. Yüzyılın Toplumu”, (çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek04.pdf>, 21.04.2009.

⁴⁶ A.e.

⁴⁷ Şanlı, a.g.e., s. 76.

1958 Krizi hükümeti 4 Ağustos 1958'de bir istikrar programı uygulamaya zorunlu kılmıştır. Bu istikrar programının amacı; enflasyonu durdurmak, piyasadaki mal kıtlığını gidermek ve sanayi üretimi ile yatırımlarını yeniden düzenlemek olmuştur. Ödemeler bilançosunun düzeltilmesini de hedefleyen bu program doğrultusunda yapılan devalüasyonla, ABD Dolarının değeri ithalatta 2.8 TL'den 9 TL'ye yükseltilmiş ve katlı kur sistemine geçilmiştir. Ancak bu sistem 1960 yılında kaldırılarak, ihracat için de Dolar 9 TL olmuştur.⁴⁸

3.2. PLANLI DÖNEM : 1960-1980

1950'lerdeki istikrarsız gelişme düzeyi, mevcut kaynaklarla dengeli olmayan yatırım ve kalkınma hamleleri, sonuçta tüm ekonomiyi, özellikle de gelir dağılımını olumsuz olarak etkileyerek şiddetli bir enflasyona yol açmıştır. Oluşan istikrarsızlığın giderilmesi için alınan istikrar önlemleriyle de hedeflere ulaşılmamıştır. Bu ekonomik krizi, siyasi istikrarsızlık takip etmiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilalinin ardından Ekonomik alanda planlı kalkınma ilkesi benimsenirken, bunun için de Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur.⁴⁹

Türkiye ekonominin 1960 sonrasında 1980'in başına kadarki gelişimi, kalkınma planları çerçevesinde incelenebilir. Yaklaşık yirmi yılın genel ekonomi politikaları ve uygulamaya programları kendine özgü bir özellik taşımaktadır. Bu özellik, dönemin ithalat yerine yerli üretim (ithal ikamesi) yöntemiyle sanayileşmenin bilinçli bir uygulamasına tanıklık etmesinden kaynaklanmaktadır. Üstelik, 1950'li yılların sonunda yaşanan ekonomik ve siyasal bunalımın sonrasında uygulamaya konulan planlı kalkınma yaklaşımı, 1970'li yılların sonunda daha ağır bir ekonomik ve siyasal bunalımla sona ermiştir.⁵⁰

Ekonominin kararlı bir duruma getirilmesi ya da bunalımdan çıkılmasının başlıca iki yolu olabilirdi. Bunlardan biri sermaye kullanımını fiyat göstergelerine,

⁴⁸ A.e., s. 76-77.

⁴⁹ A.e., s. 108-109.

⁵⁰ Kepenek, Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, s. 144.

serbest piyasa koşullarına bırakmak; ikincisi de planlı ve programlı sermaye kullanımına yönelmek. İç ve dış koşullar, etkenler ve gelişmeler, ikinci yöntemin seçilmesine neden oldu.⁵¹

Türkiye ekonomisinde bu dönem, özellikle de 1963-1974 dönemi yeni bir aşama oluşturdu. 1948'de ağır sanayiye geliştirmeye dayalı olarak hazırlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı CHP tarafından rafa kaldırıldıktan sonra, planlamayı ağızına dahi almayan DP artık tarihe karışmıştı. Üstelik OECD çerçevesinde kurulan Türkiye'ye yardım konsorsiyumunun vereceği kredileri öngörebilmesi için, Türkiye'nin "hesaplı kitaplı" davranması gerekiyordu. Bundan da öte, 1960'lı yıllar ABD'nin bile kendisini "karma ekonomi" diye nitelediği, gelişmekte olan ülkelerinse Birleşmiş Milletler nezdinde etkinlik kazandığı yıllardı. Soğuk Savaş sürerken sıcak savaş da Vietnam'da önce Fransızları, sonra ABD'yi silahlı çatışmada zorlamaktaydı; SSCB giderek Çevrenin azgelişmiş ülkelerinde etkinlik kazanma tehdidi yaratıyordu. İşte böyle karmaşık bir ortamda ekonomiye çekidüzen vermeye çalışan askeri rejim iktisadi planlamayı gündeme getirdi. Aslında dönem, bütün Batı kampında planlamanın yayıldığı, iktisatçıların yeni planlama teknikleri geliştirdiği bir çağıdı. Ülkelerin başarısı, büyüme hızının yüksekliği, sanayileşme ve gelir bölüşümünü düzeltmeyle ölçülüyordu. Serbest piyasa ekonomisiyle dünya pazarına katılma rafa kaldırılmıştı.⁵²

Bugünkü plan anlayışının Türkiye'de ortaya çıkışı 1961 Anayasası ile olmuş ve ekonomi politikalarının uzun vadeli, tutarlı ve bilimsel bir şema içinde ele alınması gereği önem kazanmıştır.⁵³ Bu kapsamda ülke kalkınmasında hükümete danışmanlık yapmak, ülke kaynaklarını araştırmak ve belirlemek, kalkınma hedeflerini açıklamak, bu hedefler dahilinde planları hazırlamak, plan uygulamalarını denetlemek, özel sektöre planla bağdaşacak şekilde teşvikler sunmak gibi amaçlarla Devlet Planlama Teşkilatı(DPT) kurulmuştur.⁵⁴

⁵¹ A.e.

⁵² Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s. 95.

⁵³ Egeli, **a.y.**

⁵⁴ Şanlı, **a.g.e.**, s. 109.

Genişlemiş ve dış rekabete karşı korunmuş bir iç pazar, kararlı bir ortamda, karlı sınai üretime olanak sağlayabilirdi. Kaldı ki sanayinin büyümesi, dışalım yerine yerli üretim politikasıyla yürütülürse, yerli üretim artırılarak dış ödeme güçlükleri de giderilebilecekti. Bu noktada bürokrasinin özlemleriyle yeni gelişen sanayinin özlemleri çakışıyordu. Bu etken, planlamayı gündeme getiren ikinci önemli nokta olmuştur.⁵⁵

Dönemin iktisat politikaları bakımından ana uğraklarını, dönemi kapsayan beş yıllık planların temsil ettiği alt dönemlere göre incelemek fazla yararlı değildir. Zira bu planlardan sadece birincisi diğerlerinden kısmen farklı bir yaklaşımı içerir. 27 Mayıs ertesinde planlama örgütünü kuran ve bir süre yönlendiren devletçi reformcu aydınların damgasını taşıyan Birinci Beş Yıllık Plan, büyümenin sürükleyici gücü olarak kamu yatırımlarını ve devlet işletmeciliğini görüyor; ithal ikameci sanayileşmeyi tüm sektör politikalarını yönlendiren açık bir stratejik tercih olarak orta- ya koyuyordu. Buna karşılık, İkinci Plan ve aynı yaklaşımı sürdüren Üçüncü Plan, özel birikimi yaygın teşvik ve sübvansiyonlarla ön plana çıkarıyor; kamu kesimini esas olarak özel kesimi destekleyici bir işlevle sınırlıyor; sosyal hedefleri giderek arka plana kaydırıyordu. Dönemin tümü itibarıyla sermaye birikiminin milli hasılaya oranı % 16.9'u bulmuş ve bunun yaklaşık 1/5'i dış kaynaklarla finanse edilmiştir.⁵⁶ Bu nedenle burada planlar çok fazla ayrıntıya girmeden ele alınacaktır.

1960-80 döneminde Planlar kamu yatırımları için "zorunlu hedefler", özel kesim yatırımları içinse "yol gösterici" hedefler getiriyordu. Şu anlamda ki, kamu kesimi kendisi için "zorunlu" diye konulan hedefleri gerçekleştirecek, özel kesimse kendisi için konulan hedefleri gerçekleştirmeye mali teşvikler ve koruma politikasının düzenlemeleriyle özendirilecekti.⁵⁷ Uygulamaya konulan planlar, kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici ve teşvik edici nitelikte olmuştur. Özellikle II. Plan'la beraber, planın özel sektör için yol gösterici rolü

⁵⁵ Kepenek, Yentürk, **a.g.e.**, s. 145.

⁵⁶ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 126-127.

⁵⁷ Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s. 95-96.

vurgulanmıştır.⁵⁸ II. ve III. Planlarla özel sektöre ağırlık verilmesine karşılık, bu planların kamu yatırımları aracılığıyla, özellikle de ara malları üretiminde kamunun önemli rol üstlenmesiyle özel sektör yatırımlarını kolaylaştırmıştır Sanayi sektörüne bu dönemde önemli kaynak aktarımları gerçekleşmişse de teşvik-koruma sistemi sektör öncelikli bir şekilde uygulanamamıştır. Ekonomik gelişme süreci ithalata ve iç piyasaya aşırı bağımlı bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. Bu yapı Türkiye'nin dışarıya açılan ihracata yönelik bir ekonomik strateji uygulamasını geciktirmiştir. Planlı kalkınmanın uygulandığı 1960-75 yılları arasındaki onbeş yıllık sürede, sanayi kesiminde yılda ortalama yüzde 5.7'lik bir artışla 298 bin yeni iş imkanı oluşturulmuştur. Aynı dönemde katma değer yılda yüzde 13.8, sabit sermaye stoku ise yüzde 13,4 oranında artmıştır. Planlı dönemin ilk dört döneminde korumacılık fikri hakim olmuştur. Modern teknolojiye, ekonomik ölçekte söz edilmesine rağmen gerek kamu gerekse özel kesimde ölçek hataları yapılmıştır. Modern teknolojinin temin edilmesinde güçlüklerle karşılaşmış, bazı sektörlerde ise rekabet amacıyla küçük ölçekli verimsiz tesisler kurulmuş, teşvik politikaları seçici olamamıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na gelindiğinde uluslararası rekabete açılmanın faydaları üzerinde durulmuş, ekonominin dışa açılmasına yönelik politika tedbirleri getirilmiştir. Geçtiğimiz dönemde sanayinin teknoloji üretebilir bir yapıya kavuşmasını sağlayacak bilinçli bir sanayileşme politikası uygulamaya konulamamış, teknoloji transferi ağırlıklı yurt içine üretim yapan bir tüketim sanayii oluşmasına fırsat verilmiştir.⁵⁹

Özellikle 1963-1974 döneminin dış ticaret politikasına bakıldığında, temelde tarımı ve imalat sanayiini geliştirme hedeflerine göre düzenlendiği görülmektedir. İç piyasayı yerli üretime açık tutmak amacıyla, üretim düzeyi yeterli miktara varan malların ithalatı yasaklanıyor; denetimli kambiyo rejimiyle mal ve hizmet ithalat/ihracat hareketleri denetlenirken katlı-kur sistemiyle serbest piyasa fiyatlarının etkenliği iyice sınırlanıyordu. "İthal ikamesi" olarak nitelendirilen bu politikalar çerçevesinde uluslararası piyasadan yansıyan ne faiz, ne döviz kuru, ne mal-hizmet fiyatları etkilerini iç piyasada kaynak dağılımı üzerinde gösterebilirdi.

⁵⁸ Şanlı, **a.g.e.**, s. 110.

⁵⁹ Yücel, **a.g.m.**

Zaten ihracatın GSMH'ye oranının yüzde 4-5 arasında, ithalatın GSMH'ye oranının ise yüzde 6 civarında kalması, uluslararası piyasa etkilerinden kopukluğa başlıca gösterge sayılabilir. Bütün mali piyasalar sıkı denetim altında tutuluyor, karlılığın tarım ve sanayide en yüksek düzeyde kalmasına çalışılıyordu. Artan kent nüfusu baskısıyla bir miktar kent topraklarında artan rantlarla ithal malı darlıklarından ya da ithalat lisansları ticaretinden kaynaklanan “ithalat rantları” dışında “rant ekonomisi” oluşamıyordu. Kar edebilmek için üretmek gerekiyordu.⁶⁰

1963-1977 dönemini kapsayan perspektif plan içinde yer alan Birinci, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ithal ikameci politikalara devam edilmiştir.⁶¹ 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) hazırlanmıştır. Bu dönemde, ülkenin ekonomik kalkınması için özel sektörün bütün yatırımları tek başına yürütemeyeceği ve bu nedenle devletin ekonomik alanda daha etkin bir rol oynaması gerektiği düşüncesi kabul görmekteydi. Ancak, devlet bunu özel sektörü engellemeyecek şekilde belirli alanlarda yatırım yaparak gerçekleştirmeliydi. İşte bütün bunların gerçekleştirilmesi ancak planlı bir ekonomik politika ile mümkün olacaktı.⁶² İşte birinci planda, karma ekonomi kuralları çerçevesinde, devlet ve özel sektörün bir arada ve birbirini destekleyerek faaliyet gösterdiği, ithal ikamesine yönelik sanayileşmeye dayalı dengeli kalkınma politikası benimsenmiştir. Bu bağlamda, kamunun uzun süreli gelişme için gerekli yatırımları, stratejik yatırımları ve özel teşebbüsün gerçekleştiremediği yatırımları yapması temel ilke haline gelmiştir. Ayrıca yatırımların coğrafi dağılımının dengeli olması da benimsenmiştir.⁶³

Birinci Beş yıllık kalkınma planına göre özel sektör ucuz kredi, yatırım teşvikleri ve dış rekabetten korunma gibi politikalarla desteklenecek, kamu yatırımları da ülkenin ekonomik kalkınma hedeflerine ulaştırılması doğrultusunda

⁶⁰ Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s. 96.

⁶¹ Egel, **a.y.**

⁶² “Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Değişmeler”, (çevrimiçi) <http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/.pdf>, 21.04.2009, s. 162.

⁶³ Yasemin Özdemir, “Türkiye’de Yatırım Harcamalarının Gelişimi Ve Kamu Yatırım Politikaları”, **Bütçe Dünyası**, C. 3, S. 27, Güz 2007, (çevrimiçi) <http://www.butce.org/Html/dergi/27/yozdemir.pdf>, 21.04.2008, s. 75.

belirli bir plan ve program dahilinde yapılacaktır. Bu çerçevede, 1950’li yıllarda yurt dışından ithal edilen tüketim malları, 1960’lı ve 1970’li yıllarda desteklenmeye çalışılan özel sektör sayesinde yerli sanayiciler tarafından üretilmeye çalışılacak ve bu yolla aşırı ithalattan kaynaklanan döviz darboğazı aşılmaya çalışılacaktır. Bu bir anlamda yerli sanayicinin korunmasına ve iç pazarın genişletilmesine dayalı ithal ikameci sanayileşme politikasının uygulanması anlamına gelmekteydi. Yani, 1960-1970 yılları arasında uygulanan ithal ikameci sanayileşme ile daha önce ithal edilen tüketim mallarını yurt içinde imal edilmesi amaçlanmıştır.⁶⁴

Uygulanan ithal ikamesinin ilk ve kolay aşamasında büyük ölçüde başarılı olunmuş; ancak, ara ve yatırım mallarını ikameye yönelik olan, daha ileri teknikleri, daha geniş pazarları ve daha yoğun sermayeyi gerektiren sonraki aşamalarda pek başarı sağlanamamıştır. Üretim maliyetleri yüksek olan ve küçük ölçeklerde çalışan işletmeler, dış rekabete karşı ithal yasakları, miktar kısıtlamaları, yüksek gümrük tarifeleri ve ulusal parayı aşırı değerlendiren döviz kuru politikaları aracılığı ile korunmaya çalışılmıştır. Bu çabalara rağmen, özellikle ara malı ithalat ihtiyacının yüksekliği nedeniyle ithalatın sürekli arttığı, yeterli ithalat yapılamadığından da üretimde tıkanmaların ve kapasite kullanımı düşüklüklerinin ortaya çıktığı bir yapı oluşmuştur. Petrol krizinin başladığı 1970’li yılların ortalarına kadar bu tür sanayileşmenin sıkıntısı fazla hissedilmemiş, ama petrol faturası kabarmaya; üstelik Almanya, Japonya gibi ülkeler petrol faturasının maliyetini kendi ara ve nihai mallarına yedirebilme yeteneğini gösterdikten sonra, Türkiye’nin ara malları ithalatı da pahalılaşmaya başlayınca, ülke döviz konusunda oldukça zor duruma girmiştir. Bu yapının doğal sonucu olarak meydana gelen dış açıkların ağırlaştığı yıllarda, çeşitli istikrar tedbirleri ile birlikte yüksek oranlı devalüasyonlara başvurulması kaçınılmaz olmuştur. Özetle; 24 Ocak Kararları denilen tedbirler, aslında döviz sıkışıklığına bir çare arayışıdır. Türkiye, ithal ikamesi stratejisini en aşırı şekilde içe dönük olarak uygulamış, dış dünya tamamen unutulmuş sadece ülke içi pazara üretim yapılmasının hedeflendiği bir sanayileşme olmuştur. Bu durum, “ihracat

⁶⁴ “Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Değişmeler”, s. 162.

aleyhine sapma” doğurarak, ihracat malı üreten sanayilerin ve ihracatın gelişmemesine yol açmıştır.⁶⁵

1980’lerden önce ve sonra ithalatın yatırım ve ara malları arasındaki dağılımına bakıldığında ilginç sonuçlarla karşılaşmaktadır. 1980 öncesinde yaklaşık eşit oranlara sahip olan yatırım ve ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payları 1980’lerden sonra yatırım malı ithalatı için yüzde 20’lere düşmüş, ara malı ithalatı içinse yüzde 78’lere kadar çıkmıştır. Türkiye’deki sanayileşme ithal teknoloji ile süregelmiş olup, ihracattan çok iç pazar talebini karşılamaya yönelmiştir. Aslında bu durum belirli bir ithal ikamesi stratejisi içinde bulunulduğunu göstermektedir. Ancak, yurt içi üretimin artmasına rağmen sanayi için ithal talebi de artmıştır. Sanayinin bu yapısı ithalat ihtiyacını artıran bir sanayileşme sürecini devam ettirmiştir. Uygulanan politikalar doğrultusunda tüketim malları üretimi ağırlığını korurken ara malları ve sermaye malları üretimi ithal gereğini azaltacak hızda artmıştır. Uygulanan ithalat rejimi ve kambiyo mevzuatı sanayinin iç talebe dönük bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Ekonomik politikada uygulanan ithal ikamesi, özellikle aşırı değerlenmiş kur politikaları, yüksek gümrük duvarları ve korumacılık, bilim ve teknoloji politikalarının uygulanmasında eksiklik ve araştırma-geliştirme harcamalarının düşüklüğü yüksek gümrük vergileriyle birleşince, yeni teknolojik gelişmelerin izlenmesi, uyarlanması, ülke içinde üretilmesi, verimlilik artışı dönem boyunca gereksiz bir çaba olarak algılanmıştır.⁶⁶

Yerli sanayicinin kullandığı teknolojiyi sürekli olarak yurt dışından ithal etmek zorunda olması, ülke açısından önemli bir döviz kaybına neden olmaktadır. 1960-1980 yılları arasında devlet daha çok yerli sanayicinin büyümesi ve iç pazarın genişlemesi için ithal ikameci sanayileşme politikalarını uygulamış ancak ihracatı artırmak için önemli bir girişimde bulunmamıştır. Bu ülkenin döviz gelirlerinin artmamasına neden olmuştur. Giderek büyüyen yerli sanayici iç piyasayı küçük görmeye başlamış ve artık dış pazarlara açılmak istemiştir. Bunun içinde dış ticaret ile ilgili yeni düzenlemeler gerektirmiş ve ülke ekonomisinin dışa açılması bir

⁶⁵ Egeli, **a.g.m.**, s. 157-158.

⁶⁶ Yücel, **a.g.m.**

zorunluluk haline gelmektedir. Ülkenin ekonomik darboğaza girmesine bağlı olarak ülke içinde siyasal ve toplumsal huzursuzluklar ortaya çıkmaya başlamış, artan grev ve lokavtlardan dolayı çalışma barışı bozulmuş, iç pazarın sınırına ulaşılmamasından dolayı sanayideki üretim, verimlilik ve kârlılık düşmeye başlamıştır. Bütün bunlara ek olarak, meclisin tüm bu sorunları çözemez hale gelmesi ülkeyi bir krizin eşiğine getirmiştir. Her yıl artan oranlarda dış ödemeler dengesinin açık vermesi, duraklamaya başlayan ihracatın ve yurt dışından gönderilen işçi dövizlerinin bu açığı kapatmada giderek yetersiz kalması, önemli bir döviz sıkıntısını beraberinde getirmiştir. Döviz sıkıntısı demek yerli sanayicinin artık yurt dışından teknoloji transfer edememesi anlamına geliyordu. Bu da üretimin artırılmaması demektir. Dolayısıyla, yerli sanayicinin karlarının artan oranlarda düşmeye başlaması, sendikaların yüksek ücret taleplerinin karşılanmasında önemli sorunlar doğuruyordu. Sendikalar 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu demokratik haklarından dolayı işverene karşı oldukça güçlü bir şekilde örgütlenmişti⁶⁷

1970'li yılların başında ortaya çıkan petrol krizi ve 1974'de Kıbrıs askeri müdahalesi ve ardından Türkiye'ye uygulanan ambargo, ülkenin hesapta olmayan önemli bir döviz kaybına neden olmuştu. Özellikle 1970'li yılların sonuna doğru, özel sektör yatırımlarının yanı sıra kamu yatırımlarını da neredeyse durma noktasına getirmişti. Bu, bir anlamda ithal ikameci sanayileşme modelinin terk edilmesi gerektiğini ortaya koyuyordu. 1980 yılında 24 Ocak Kararları çerçevesinde, ülke ekonomisinin dışa açılması, döviz darboğazının giderilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi gibi bir dizi kararlar alındı. Ancak ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal kriz, bu politikaların uygulanmasını mümkün kılmıyordu. İşte 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ülke içerisindeki siyasal ve toplumsal krizi durdurmanın yanı sıra, 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasına uygun bir ortam oluşturmak için yapıldı.⁶⁸

⁶⁷ “Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Değişmeler”, s. 163-164.

⁶⁸ A.e.

3.3. TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIK BÜYÜME DÖNEMİ: 1980 SONRASI

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde, 1980 öncesi uygulanan ithal ikameci sanayileşme modelinden vazgeçilerek, ihracata dönük sanayileşme/büyüme modeli tercih edilmiştir. Bu stratejide esas olarak ekonominin motorunun ihracat olması, ihracatın itici gücünün de en başta imalat sanayiinin olması hedeflenmektedir. Bu nedenle çeşitli teşvik ve destekleme önlemleri ile dış ticarete dönük sanayilerin geliştirilmeye çalışılması söz konusudur. Türkiye, 1980 sonrası dönemde bu önlemleri uygulamaya koymuştur. Bu bölümde öncelikle döneme temel özelliklerini veren gelişmeler ele alındıktan sonra, bunların bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkileri incelenecektir. Ekonominin itici gücü olarak imalat sanayi ön plana çıktığı için de, yeri geldikçe, imalat sanayi gelişmeleri ve modelin sonuçları üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.3.1. 1980-1988 Dönemi

Türkiye’de 1980’li yıllara kadar sürdürülen ithal ikameci sanayileşme politikaları 1980’li yıllardan sonra yerini özel, kamu ve yabancı sermaye arasında fark gözetmeyen yansız sanayileşme politikalarına bırakmıştır. Yine 1980 sonrasında Devlet kamu yatırımları aracılığıyla sanayi dallarında doğrudan üretici olma konumundan vazgeçip, 1990 sonrası dönemde özelleştirme süreci ile yerini yerli ve yabancı sermayeye bırakmıştır. Sanayileşmenin büyük ölçüde geri plana bırakıldığı 1980 sonrası dönemde devletin bu sektörlerle yönelik oluşturduğu politikalar, yatırım teşvikleri ve 1990’ların ortalarından itibaren KOBİ politikaları ile sınırlı kalmıştır.⁶⁹

3.3.1.1. 24 Ocak Kararlarının Gerekçesini Oluşturan Unsurlar

Türkiye’de 1980’li yıllarda değişen sanayileşme politikasını dünyada 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik olaylar ve sonuçları ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bunun için Türkiye ekonomisinin 1970’li yılların sonuna

⁶⁹ GÜLDİKEN, Nevzat: “Türkiye’de Sanayi-Teknoloji-Kobi Politikalarına Eleştirel Bir Yaklaşım”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 2006, (çevrimiçi) <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1334.pdf>, 24.01.2010, s.143.

gelindiğinde içinde bulunduğu durumu genel hatlarıyla ortaya koymak yararlı olacaktır.

Dünya ekonomisi, 1973 yılı sonunda ortaya çıkan petrol şoku ve etkilerinden henüz tam olarak kurtulmadan 1980 yılında ikinci petrol şokunun olumsuz etkileriyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, petrol şokunun neden olduğu dış ödeme açığını rezerv hareketleri ve kısa vadeli borçlanma ile finanse ederek petrol şokunun gerektirdiği uyarlama mekanizmasının işletilmesini uzun bir zaman içinde çözmeyi deneyerek, 1978 yılına kadar erteleyebilmiştir.⁷⁰

Ancak aradan geçen zaman, kısa vadeli dış borç yükünü büyük ölçüde artırırken, ihracatın yapısında gerekli olan değişiklik sağlanamadığından, ihracatta önemli bir gelişme olmamıştır. Böylece Türk ekonomisini değiştiren dünya ekonomik konjonktürüne ve petrol şokunun yarattığı sorunlara uyarlamak amacıyla 1978 yılından itibaren ekonomik istikrar programları uygulanmaya başlanmıştır. Ancak ihracatta önemli bir artış sağlanamadığı ve dış kaynak bulma olanakları daraldığı için bu uyarlanma mekanizması, dış ödeme açığının ithalatın kısılması yoluyla azaltılması yönünde işlemiştir. Bu da bir yandan sanayide kapasite kullanım oranını düşürerek üretimin daralmasına, diğer yandan da ithal yoluyla yatırım malları sağlanamadığından yatırımların düşmesine ve işsizliğin azalmamasına neden olmuştur.⁷¹

Söz konusu dönemde enflasyon ciddi artışlar göstermiştir. Petrol ve enerji yetersizliği, ulaşım sorunları, ithal girdilerin yetersizliği, finansman sıkıntısı gibi etkenler, kapasite kullanım oranının düşük olmasına neden olmaktadır ve gerekli ithalat, ihracatın yetersizliği nedeniyle yapılamamaktadır. Bunların yanı sıra yurt içi tasarrufların azalması, kısa vadeli dış borç yükünün ağırlaşmış olması, döviz darboğazının yaşanması gibi sorunlar yeni istikrar önlemlerine temel oluşturmuştur.

⁷⁰ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi:1923'ten Günümüze: İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yay., 1998, s. 196.

⁷¹ A.e.

1970 'lerin sonlarında yaşanan toplumsal ve siyasi bunalım ile birlikte, hızla yükselen enflasyon ve döviz darboğazı sonucu Türkiye ekonomisinde, 24 Ocak İstikrar önlemleri ortaya konmuştur. Daha sonra, bu istikrar önlemlerinin devamı ve tamamlayıcısı olarak alınan yeni önlemlerle birlikte, kısa dönemde ekonomide istikrarın sağlanması, uzun dönemde ekonominin yeniden yapılanması amaçlanmıştır.⁷²

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak İstikrar Programı ile gündeme gelen IMF denetimindeki istikrar programının temel amacı, ekonominin dışa açılması yanında uzun dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi öngörmüş ve kalkınma paradigmasında önemli bir değişimi hedeflenmiştir. Bu anlamda uygulanan istikrar programı, kısa dönemli istikrar programlarının ötesinde uluslararası işbölümü çerçevesinde dışa açılmayı hedeflemiştir.⁷³

3.3.1.2. 24 Ocak Kararları'nın İçeriği ve Yansımaları

24 Ocak kararları ile gelen temel ilkeleri şu şekilde özetleyebiliriz: Ekonominin yönetiminde karar bütünlüğü, tutarlılık ve uyumun sağlanabilmesi için mikro düzeyde müdahaleler yerine, makro düzeyde kararlar alınmalıdır. İmalat sanayi ve ihracatta özel sektörün potansiyelinden ve dinamizminden en üst düzeyde yararlanılmalıdır.⁷⁴ Enflasyon hızı azaltılmalı ve şirket finans yapısı içinde öz kaynakların nispi payı artırılmalıdır.⁷⁵ Enflasyonun kontrol altına alınabilmesi için de para ve kredi politikası dikkatle izlenmeli, kamu sektörünün finansman açığı, zamanla tamamen kaldırılmalıdır ve Hazine'nin Merkez Bankası'ndan borçlanması dikkatle izlenmelidir. Yeni yatırımlara girilmeden önce mevcut atıl kapasitelerin tam olarak kullanılması sağlanmalıdır. İhracatın hızla artırılabilmesi için gerçekçi ve

⁷² Sami Güçlü, Mahmut Bilen, "1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, ss.160-171., s.163.(çevrimiçi) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/bilen95.pdf>, 16.11.2007.

⁷³ B.Ali Eşiyok, **Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme: Dün-Bugün-Yarın**, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Ankara, 2004, s. 26.

⁷⁴ Parasız, **a.g.e.** s.197.

⁷⁵ Ali Osman Balkanlı, **Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye'nin Dışa Açılması ve Gelişme Sorunu(1980-2002)**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2004., s. 30.

esnek bir döviz kuru politikası izlenmesi gerektiği genel olarak kabul edilen bir yaklaşımdır.⁷⁶ Tasarrufların artırılması ve mali kurumlar aracılığıyla yönlendirilmesi için reel faiz politikası izlenmelidir. İç ve dış finansman açığının kapatılması ve yatırımların istihdamı artıracak şekilde yeniden yapılandırılması için özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerekir.⁷⁷ Bunların yanı sıra, ithalatta kısmi serbestleşmeye gidilmesi, ihracatın teşvik edilmesi, iç talebi kısımak ve ihraç mallarının maliyetini azaltmak için reel olarak düşük ücret politikasının izlenmesi, sanayileşme ve dış ticaret politikalarında karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine yönelme⁷⁸ gibi ilkeler de istikrar önlemlerinin temel özelliklerine dahildir.

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları, kısa dönemli istikrar önlemlerinin dışında, orta ve uzun dönemde ekonomide yapısal dönüşümleri de kapsamış, giderek de kalkınma paradigmasının dönüşümünü hedeflemiştir. 24 Ocak kararlarıyla kısa dönemde esas hedef ihracatı artırmak olarak belirlendiğinden, bunun için tüketim talebinin kısılması, kamu kesimi açığının kapatılması, ihracatın teşvik edilmesi ve enflasyonun mali yapıda çıkardığı bozuklukları gidermek olarak belirlenmiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek için Ortodoks nitelikli talep daraltıcı araçlar kullanmıştır: Yurt içi talebin kontrol altına alınması ve fiyat artışları sonucu satın alma gücünün düşürülerek enflasyonun azalmasını sağlayacak sıkı para ve maliye politikası, faizlerin serbest bırakılması, basta KİT ürünlerinin fiyat kontrolleri olmak üzere, tüm fiyat kontrollerinin kaldırılması, enflasyonist koşullar altında reel ücretlerin ve maaşların düşürülmesi, tarımdan sanayiye kaynak aktarımını gerçekleştirmek için sübvansiyonların kaldırılması, düşük taban fiyatı uygulaması, döviz kurunun günlük mini devalüasyonlar şeklinde ayarlanması, çoklu kur sistemine son verilmesi gibi bir dizi aracı kapsamıştır.⁷⁹

Programın ideolojik çerçevesi, piyasa ekonomisine devlet müdahalesinin sınırlandırılması, özel girişime dayalı Pazar ekonomisinin oluşturulması; yabancılarla

⁷⁶Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Mayıs 2002,(çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr>, s. 11.

⁷⁷ Parasız, a.y. s. 197.

⁷⁸ Balkanlı, **Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye'nin Dışa Açılması...**, s.30.

⁷⁹ Eşiyok, a.g.e., s. 32.

rekabetin özel girişime dürtü vereceğinin düşünülmesi ve aynı zamanda fiyat mekanizmasının, sistemin temel ögesi sayılmasıydı.⁸⁰ Yani yeni önlemler paketinde piyasada tek yol gösterici, 'fiyat mekanizması' olmaktadır. Buna göre, her mal ve hizmet için arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar, tüm ekonomik işlemlerde geçerli olacaktır. Bu şekilde oluşacak olan fiyatlar, tüketim, yatırım ve yeniden üretim kararlarını belirleyecek, üretici ve tüketiciler, davranışlarını fiyatlara göre düzenleyecekler ve yararlı buldukları girişimleri serbestçe yapacaklardır. Eğer denge fiyatlarından bir sapma olursa, piyasa uzun dönemde bunu kendisi düzeltecektir.⁸¹ Bu yaklaşım, klasik iktisadın temel yaklaşımıdır. Ancak 1980'li yıllarda Türkiye için yeni bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Bu anlayışa göre hükümetin temel görevi, para sunumunu ve kamu harcamalarını, etkin talebi, üretimden çok artmayacak düzeyde tutmaktır. Para miktarı ve kamu harcamaları, buna göre ayarlanmalıdır. Hükümetler ekonomiye ne kadar az karışırsa ekonomi doğal gelişmesini, fiyat göstergeleri ışığı altında ve özel girişim öncülüğünde sağlayacaktır.⁸²

Bu dönemde uygulanan maliye politikasının amacı, kamu kesimini daraltmak ve vergi reformunu yapmaktır. Para politikası konusunda enflasyonu dizginlemek amacıyla sıkı para-kredi politikalarına başvurulmuş ve faiz hadleri serbest bırakılarak pozitif reel değerlere ulaşması sağlanmıştır. Dış ekonomik politikalarda ise, ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini engelleyecek şekilde, TL'nin aşırı değerlenmesine neden olan döviz kuru uygulamasına son verilmiş ve 1982 yılında ithalatın serbestleştirilmesine yönelik ithalat rejim kanunu yürürlüğe konmuştur.⁸³

⁸⁰ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001):Ekonomi-Politik Açısından Bir İrdeme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. No:109, 2005, s.196.

⁸¹ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 17. Bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, s.197.

⁸² **A.e.**

⁸³ Şanlı, **a.g.e.**, s.122.

İstikrar programı, firma ölçeğinde de yapısal değişimleri gerektirmiş, dışa karşı sabit döviz kuru ve kamu garantisiyle korunan firmalar rekabete açılarak yüksek devalüasyon , yüksek maliyetli KİT ürünleri girdisi ve yüksek faiz oranlarıyla karşı karşıya bırakılmışlardır. Bu da firmaların ithalatla rekabet eden ihracata önem veren dışa açık bir ekonominin gerektirdiği üretim şekillerine uyum göstermelerini zorunlu kılmıştır.⁸⁴ Bu politikalar, 1980-1988 arasında bir bütünlük ve belli bir süreklilik taşımıştır.⁸⁵

Bu dönemde ihracatta artış sağlanabilmiştir. İhracatta gözlenen artışın sebebi, yurt içi talebin daralması, iç piyasanın cazibesini kaybetmesi, enflasyonun düşmesi ve dışa açılmanın zorunlu hale gelmesidir. Bunların yanı sıra gerçekçi döviz kuru uygulaması, yapılan devalüasyonlar ve ihracatı teşvik önlemleri ihracatın artışında etkili olmuşlardır.⁸⁶

3.3.1.3. Dışa Açılmanın İtici Gücü

1980 sonrası dışa açılma sürecinde imalat sanayi öne çıkmış ve bölüşüm ilişkilerinde kilit rol oynamıştır. Bu nedenle söz konusu dönemde imalat sanayinde ortaya çıkan gelişmeleri ve bunun bölüşüm ilişkilerine yansımalarını incelemek faydalı olacaktır.

Bu dönemde dışa açılma, çok güçlü ihraç teşvikleri, düşen emek maliyetleri ve 1980 devalüasyonunun etkilerinin kaybolmasını engelleyen döviz kuru politikaları yoluyla sanayi ürünlerinde dünya pazarlarına girmek olarak anlaşılmıştır.⁸⁷

İSO'nun 500 en büyük sanayi kuruluşu için hesapladığı veriler, 1988'de sınai artık payı içinde faizlerin payının % 56.3 olduğunu göstermektedir. Örgütlü finans kesiminin kar ve ücret olarak milli gelirden elde ettiği pay, 1977-1988

⁸⁴ Şanlı, a.g.e. , s. 124-125.

⁸⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi(1908-2005)**, s. 150.

⁸⁶ Şanlı, a.g.e. s. 126.

⁸⁷ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi(1908-2005)**, s. 52.

arasında % 1.9'dan % 3.3'e yükselmiştir. Faizlerin milli gelir içindeki payı ise, 1980-1988 arasında % 2'den % 9.8'e yükselmiştir. Bunun yanı sıra sanayi ürünleri ihracatında yüksek teşviklerin üretici sanayiye değil, ihracatçı sermaye şirketlerine verilmiş olması⁸⁸ da sanayi sektörünün neden ekonominin itici motoru görevini yerine getiremediğini açıklamamızda yardımcı olacaktır. Üstelik bu durum hem tarım hem de sanayi sektörü için geçerlidir.

Son çeyrek asırlık döneme sanayileşme stratejileri açısından bakıldığında 1980'li ve 1990'lı yıllar, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde iki önemli dönüm noktası oluşturacak olaylara sahne olmuştur.⁸⁹ Bunlardan birincisi 1980'lerin başından itibaren Türkiye'nin dışa açık sanayileşme stratejisine yönelmesi, ikincisi de 1990'ların ortalarından itibaren ekonomik entegrasyona yönelik bir sanayileşme stratejisine geçiştir. Söz konusu dönüm noktalarından 1980 ekonomi politikası dönüşümü temel kırılma noktası olarak ön plana çıkmaktadır. Birbiriyle yakından ilintili üç temel özellik, 1980 sonrası dönemi önceki dönemden kalın çizgilerle ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, 1980 öncesi döneme damgasını vuran korumacı ve ithal ikamesine dayalı içe dönük sanayileşme politikalarının yerini, ekonominin dünya ekonomisiyle bütünleşmesini amaçlayan dışa dönük politikalara bırakmasıdır. Dış ticarete miktar kısıtlamaları kaldırılarak ve gümrük vergileri çok büyük ölçüde düşürülerek dış ticaret serbestleşmesi yolunda 1980'li yıllarda çok önemli bir mesafe kaydedilmiştir. Daha sonra Ağustos 1989'da sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ve bu çerçevede 1990 yılı başlarından itibaren doğrudan yabancı sermaye akımları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması bu amaca yönelik en önemli adımları oluşturmuştur. 1980 sonrası dönemi önceki dönemden ayıran ikinci temel özellik, devletin ekonomi alanındaki rolünde gözlenen belirgin değişikliktir. 1980 öncesinde kamu yatırımları aracılığıyla tüketim, ara ve yatırım malları üreten sanayi dallarının tümünde doğrudan üretici olarak ön plana çıkan devlet, özellikle 1960'lı yılların başında planlı kalkınma döneminin başlamasından sonra özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesinde de çok önemli bir rol üstlenmiştir. Devlet sahip olduğu KİT'ler

⁸⁸ A.e., s. 168.

⁸⁹ İbrahim Arısoy, "Türkiye'de Sanayileşme Ve Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi"(Çevrimiçi) <http://www.ekonomist.gen.tr> , 25.11.2007, s. 47-48.

yanında, oluşturduğu döviz kuru politikası, faiz politikası, vergi politikası, koruma ve dış ticaret politikası, yabancı sermaye politikası, teşvik politikası gibi çeşitli politika araçları ile sanayileşme sürecini çok yönlü olarak etkilemiştir. 1980 sonrasında ise, bu gelişmelerin tam aksine, ithal ikameci dönemde devletin sanayileşme sürecini etkileyen belli başlı bütün araçlarının elden çıktığı ve devletin ekonomideki rolünün hızla azaldığı bir döneme girilmiştir.⁹⁰

Dışa açılma sürecinde en önemli sorun, verimlilik artışlarıyla istihdam, yatırım ve ücretler arasında nesnel olarak belirgin bir ilişki kurulamamasından kaynaklanmaktadır.⁹¹ 1980-1988 döneminde imalat sanayiine ilişkin veriler incelendiğinde, fiyat artış oranlarının 1980-88 dönemi boyunca önemli ölçüde arttığı, buna karşın ücret payının ve reel ücretlerin büyük oranlarda gerilediği bir dönem olmuştur. Dönem boyunca verimlilik artış hızları ile reel ücret artış hızları birlikte değerlendirildiğinde, 1987 yılı dışında tüm yıllarda reel ücret artış hızlarının verimlilik artış hızlarının gerisinde kaldığı görülmektedir.⁹² Yani dönem boyunca, bölüşüm ilişkisi, üretim faktörlerinden sermayenin lehine gelişmiştir.

Bu dönemde milli gelir ve sanayide büyüme hızları incelendiğinde 1978/80 kriz koşullarında özellikle sanayide üretken kapasitenin kullanım oranlarının çok fazla düştüğü görülüyor. 1980'li yılların ilk yarısında görülen sınırlı büyüme, esas olarak işletmelerin kapasite kullanım oranları artırılarak gerçekleşmiş; var olan üretken kapasitelerin genişleme hızı ise, önceki döneme göre büyük ölçüde gerilemiştir. 1988'de ulaşılan sermaye birikim oranı, önceki yıllarda gerileyen yatırım eğilimlerinden kaynaklanan sorunları telafi edememiştir.⁹³

Bu dönem, sabit sermaye yatırımlarında da önemli gelişmelerin yaşanmadığı bir dönem olmuştur. Başka bir ifadeyle, yüksek reel ücretleri istihdamın

⁹⁰ A.e., s. 47.

⁹¹ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme**, 12. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 66.

⁹² Eşiyok, a.g.e., s. 30.

⁹³ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi(1908-2005)**, s.162.

önündeki en temel engel olarak gören neo-klasik yaklaşım, 1980-88 arası istihdam reel ücret ilişkisi, gelişmeler göz önüne alındığında mesnetsiz kalmaktadır.⁹⁴

1980'li yıllar bir bütün olarak emek gelirlerinin safi hasıla içindeki paylarının azaldığı, ancak hem görelî hem de mutlak olarak büyüyen artığın paylaşımında ticari ve mali sermaye ile rantıye tabakaların; sanayicilere göre, bilinçli politikaların da etkisiyle, çok daha avantajlı hale getirildiği bir dönemdir.⁹⁵ Bu dönemde değer yaratmaktan ziyade aracılığa soyunmuş olan sermaye kendisinden bekleneni gerçekleştirmemiştir. Üretken yatırımların düşmesi söz konusu olmuştur.

1980 sonrası strateji, bir yandan ücret maliyetlerini bastırıp yoğun fiyat teşviklerinden yararlanarak bir ihrac artığı elde ederken, bir yandan da önceki kriz döneminin atıl kapasitelerini devreye sokarak, iktisadi büyüme hızında yeni bir ivme sağlayabilmiştir.⁹⁶ Türkiye'de 1980 sonrasında döviz darboğazına, artan ihracat ve dış borçlanma ile çözüm bulunmaya çalışılırken⁹⁷, daha sonraki dönemlerde de aynı durum, varlığını sürdürmüştür.

Emek üretkenliği bu dönem boyunca reel olarak sürekli artış göstermiştir. 1997 itibarıyla işçi başına reel katma değer üretiminin 1980 düzeyinin 2.5 katına ulaştığı görülmektedir. Ancak reel ücret gelirleri 1980-1988 arasında sürekli gerileme göstermiştir. 1989-1991 arasında, ücret artışlarına karşın, bu artışlar sürekli olarak yaratılan üretkenlik düzeyinin gerisinde kalmıştır.⁹⁸ Türkiye'de imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarında 1980-1984 döneminde düşüş olmuştur. Üstelik bu zaman aralığı, dış talebin ağırlıklı olduğu dönemdir. İç talebin öne geçtiği dönemlerde ise artış yaşanmıştır. Bu da göstermektedir ki ihracat, bu dönemde ekonominin motoru olamamıştır.⁹⁹

⁹⁴ Eşiyok, a.y.

⁹⁵ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi(1908-2005)**, s. 169.

⁹⁶ Yeldan , a.g.e., s. 71.

⁹⁷ Balkanlı, **Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye'nin Dışa Açılması...** s. 61.

⁹⁸ Yeldan, a.y.

⁹⁹ Balkanlı, **Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye'nin Dışa Açılması...**, s. 63.

1980 sonrası Türkiye’de imalat sanayine yönelen özel sabit sermaye yatırımlarının cari fiyatlarla gelişimine bakıldığında, beklenenin tersine olumsuz bir gelişme yaşanmıştır. Bunda kamunun özel kesim yatırımlarından çekilme anlayışı da etkili olmuştur. İmalat sanayinde yatırımların artmamasının bir nedeni de, esnek döviz kuru sistemidir. İthalata bağımlılığı yüksek olan imalat sanayi, yatırımları için de yüksek yabancı girdilere ihtiyaç duymaktadır. Bu dönemde döviz kuru yüksek olduğu için yatırım malları ithalatını caydırıcı bir etken olmuştur.¹⁰⁰

Serbestleşme ve ihracata yönelme politikasından en olumlu yönde etkilenen kesim sanayi kesimi oldu. Kriz yıllarında ciddi üretim düşüşleri yaşayan bu kesim, gerek reel devalüasyonlar, gerek sanayi ürünü ihracatı için kamunun verdiği mali destekler, gerekse özel sanayide % 50’ye varan atıl kapasiteler sayesinde 1980-1983 döneminde yılda ortalama % 4.7 gibi bir büyüme hızına ulaşmıştır. Ayrıca tarımda DHT çöküşü yaşanırken sanayi ihraç malları, bundan görece olarak az etkileniyordu. Reel ücretler ise, artan işsizlik baskısıyla ciddi düşüşler yaşıyordu. Ancak daralan iç talep ve artan reel faizler öncelikle borçlu firmaları çok sarsmış, iflaslara yol açmıştır.¹⁰¹ Bu dönemde teknoloji, verimlilik ve büyüklük olarak, özel sanayileşme hamlesine ivme kazandırılmamıştır. Yeni teknolojiler üretmede somut bir ilerleme söz konusu olmamıştır.¹⁰² İşsizlik oranındaki sürekli artışa rağmen sanayideki büyüme, verimlilik artışı yoluyla ‘**emek tasarrufu**’ yapıldığını göstermektedir.¹⁰³

Karşılaştırmalı üstünlük olarak emeğin bol olmasından yararlanmaya yönelik politikalar, bölüşüm ilişkileri açısından bu döneme esas rengini vermiştir. Sadece işgücünün görece avantajından yararlanmayı hedefleyen ücret politikalarının, uygulandığı ülkenin gelişmesini engellemesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Böyle kısa vadeli bir bakış, gerek yeniden yapılanmanın gerekse de teknolojik gelişmenin gerçekleştirilebilmesini imkansız kılar.¹⁰⁴ Düşük reel ücret politikasının

¹⁰⁰ A.e., s. 63-64.

¹⁰¹ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler...**, s.207.

¹⁰² Seyhun Doğan, “Uluslar Arası Para Fonu(IMF) Destekli İstikrar Programları Ve Türkiye Uygulamaları”(Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ SBE İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s. 193.

¹⁰³ Kazgan, a.y.

¹⁰⁴ Erdenk, a.g.m., s. 1043.

uygulanmasının bir olumsuz etkisi, iç pazarın çekiciliğini azaltmasıdır. Rekabet gücünün yükseltilmesinde verimliliği yüksek nitelikli işgücü, gelişmiş altyapı ve cazip iç pazar arasında kurulacak hassas denge önemlidir.¹⁰⁵

Ekonominin var olan sermaye donanımında yapı ve büyüklük açısından önemli değişiklik olmaması halinde, bir süre sonra üretim kapasitelerinin sınırına gelmesi kaçınılmaz bir durumdur.¹⁰⁶ Ortadoks senaryo sonunda reel ücret düzeyi, başlangıca göre düşmüş, ve emek gelirleri payı daralmıştır. İşsiz kitlesi yine genişlemiştir. Ticaret ve sanayi kesimi kar oranlarının ekonominin iniş dalgası boyunca düşmüş olmasına rağmen, sermaye gelirleri payı artmıştır. Ancak kar oranlarının düşüşü süreklilik gösterdikçe, sermaye sahipleri ekonominin yeni bir senaryo ile farklı bir başlangıç noktasına gelmesini isteyecekler ve bu yolda baskılarını artıracaklardır.¹⁰⁷ Bunun sonucunda da yeni kararlar ve yeni unsurlar devreye girecek, 1980 sonrası için belirlenen rotada değişiklikler söz konusu olacaktır.

3.3.2. Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerine Dayalı Büyüme Dönemi: 1989-1993

1980-1983 aralığında ihracata dönük büyüme geçerli olmuştur. İhracat büyümesinin etkisi, 1984 sonrasında daha önceden aldığı ivme ile, 1987’ye kadar sürmüştür. 1984 yılı ve sonrasında iç talebin öne geçme işaretleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde iç talebin de desteklediği canlanma eğilimi, 1987 yılının sonunda ekonominin aşırı ısınmasına neden olurken, 4 Şubat 1988’de ekonomide daraltıcı istikrar tedbirleri gündeme gelmiştir.¹⁰⁸

Bilsay Kuruç’un yaptığı dönemsel bölümlenmeden hareket edersek, 1980 sonrası uygulamaya konulan senaryolardan ikincisi, 1989-93 yıllarının reel ücretleri

¹⁰⁵ A.e., s. 1044.

¹⁰⁶ Kuruç, a.g.m., s. 41.

¹⁰⁷ A.e., s. 42.

¹⁰⁸ Balkanlı, **Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye’nin Dışa Açılması...**, s. 131.

artırarak, kamu açıklarını büyüterek ve sisteme sıcak para vererek başlayan senaryosudur.¹⁰⁹

Bu çerçevede 1989-1993 döneminde uygulanan büyüme politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini irdelerken, üç temel konu üzerinde yoğunlaşacağız. Öncelikle finansal serbestleşme ve kısa vadeli sermaye girişinin etkileri üzerinde durulacak. Daha sonra ücretlerin yükseltilmesi ve emek yönelimli tercih genel hatlarıyla ortaya konulduktan sonra, kamu açıklarının etkileri üzerinde durulacak.

3.3.2.1. Finansal Serbestleşme ve Yansımaları

1989 yılında yapısal uyum politikalarında yeni bir değişikliğe gidilerek her türlü sermaye hareketinde serbestleşme kararı alınmış, böylelikle sermaye hareketlerinin serbest kalması ve diğer yandan da yurt içi yerleşik kurum ve bireyler arasındaki iktisadi işlemlerin yabancı paralar cinsinden yapılabilmesine olanak tanınmıştır.¹¹⁰

1989 yılında daralan ihracat pazarları ve süregelen enflasyon beklentilerinin yarattığı belirsizlik ortamı ile birikim ve büyümenin finansmanı, ekonominin kendi iç tasarruflarıyla sürdürülemeyecek durumdaydı. Finansal serbestleşme, bu şartlar altında gerçekleşti.¹¹¹

Türkiye ekonomisinde 1980-88 döneminde gerçekleşen “ihracata dayalı büyüme dönemi”ni, 1989-93 döneminde kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlı, “ithalata dayalı büyüme” evresi takip etmiştir. 32 Sayılı Karar’ın alınmasında yurtiçi kaynak yetersizliğinin yarattığı sorunu çözmek, gelişmiş ülkelerde faiz oranlarının

¹⁰⁹ Kuruç, **a.g.m.**, s.34.

¹¹⁰ Eşiyok, **a.g.e.** s. 38.

¹¹¹ Yeldan, **a.g.e.**, s. 60.

düşmesi ve çevre ülkelerde faiz oranlarının yüksekliği nedeniyle merkez sermayenin çevre ülkelere yönelik yatırım isteği de belirleyici olmuştur.¹¹²

1989'da başlayan döviz kuru artışını düşük tutmak amacıyla enflasyonu düşürme politikası, sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle hız kazanmıştır. 1989 ve 1990'da TL'nin reel olarak değerlendirilmesiyle bankaların ve firmaların dış borç alma eğilimi artmıştır. TL'nin değer kazanmasıyla sürekli artan kamu açıkları, 1989 yılından itibaren reel işgücü maliyetinde verimliliğin üzerindeki artışlar, 1989-1993 döneminde kronik yüksek enflasyonla beraber dış açığın giderek arttığı bir durum yaratmıştır.¹¹³

3.3.2.2. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri

Kazanoğlu'na göre finansal krizlerin temel sebebi, yabancı sermayeyi çekebilmek için gelişmekte olan ülke ekonomilerinin sıcak para akımlarına açılmasıdır. Bu ülkelerde teknoloji sınırlı ve dışa bağımlı, işgücü ise ucuz, verimsiz ve vasıfsız olduğundan doğrudan yabancı yatırımların gelmesi için vergi, altyapı hizmetleri ve işçi hakları konusunda tavizler verilmesine rağmen doğrudan yabancı yatırımlar sınırlı kalmaktadır. Verilen tavizler arasında kaçınılmaz olarak finansal piyasaların sıcak para hareketlerine açılması olduğundan döviz arzı fazlası ve ülke parasının aşırı değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Yeni yabancı sermaye girişi olmakta, aşırı değerli ulusal para ithalatı özendirilmekte ve ihracatın rekabet gücünü azaltmakta, böylelikle de ekonominin dış ticaret dengesini bozmaktadır.¹¹⁴ Bu süreç, savaş, siyasal karışıklık, deprem gibi dışsal etkenlerle sık sık kesilmekte ve sıcak para kaçıışı ortaya çıkmaktadır. Kaçan paranın tekrar gelmesi için yüksek reel faizlerin gerekmesi, borç yükünü ve dolayısıyla da bağımlılığı artırmaktadır.

1989 yılında 32 Sayılı Karar ile her türlü sermaye hareketinin tam serbestleşmesi gerçekleştirilmiştir. Kısa vadeli sermaye hareketlerine dayalı olan bu dönemde, birçok makro-ekonomik parametre giderek kısa vadeli sermaye

¹¹² Eşiyok, a.y.

¹¹³ Doğan, a.g.e., s.195.

¹¹⁴ Erdenk, a.g.m., s. 1045.

girişlerine/çıkışlarına bağlı duruma gelmiştir. Kısa vadeli sermaye hareketlerinin reel sektör üzerinde de önemli etkilerde bulunduğu görülmektedir. Buna göre; kısa vadeli spekülasyon ataklara maruz kalan ekonomide, yurtiçi yatırımların sektörel yapısı da değişmekte, ticarete konu olmayan sektörler cazip yatırım konularını oluşturmaktadır. Kısa vadeli sermaye girişleri ulusal paranın değerini yükseltip, ithalatı ucuzlatırken, iç piyasaya yönelik çalışan sektörlerde girdi artışlarının maliyetlerde yarattığı artışlar, mark-up fiyatlandırma yolu ile tüketicilere yansımakta, böylelikle bu sektörlerde fiyat artış oranı yükseltilebilmektedir. Oysa, ticarete konu olan sektörler bu olanaktan yoksundur. Ticarete açık bir sektör dünya fiyatlarını veri almak zorundadır. Bu bağlamda, olası girdi maliyetlerindeki artışlar, ticarete konu olan sektörlerde, ticarete konu olmayan sektörlerde söz konusu olan yansıtma olanağından yoksun bulunmaktadır.¹¹⁵ Yani, kısa vadeli sermaye hareketlerinin yoğunlaştığı dönemlerde ticarete konu olmayan sektörlerdeki kârlılık ticarete konu olan sektörlerle göre daha yüksek gerçekleşmektedir.

Bu dönemi farklı kılan gelişmelerden biri de, “ithalata dayalı büyüme” modelinin belirleyici olduğu bir dönemi temsil etmesidir. GSMH’nin yıllık büyüme hızının da düşmesiyle 1989 yılı, ikinci bir stagflasyon yılı olmuş ve hükümet, ekonomideki tüm bu olumsuz gelişmelerin çözümü için kısa vadeli sermaye ithaline yönelmiştir. Türk Lirasının konvertibil olmasını ve mali piyasaların serbestleştirilmesini gerekli kılan bu çözümlerle, ihracata yönelik büyümeden sermaye ithali aracılığıyla ithalata yönelik büyümeye geçiş,¹¹⁶ bu yeni dönemde söz konusu olmuştur.

1990-1993 döneminde genel olarak iç talepten kaynaklanan yüksek oranlı büyüme hızına ulaşılmıştır. İç talebin artması ise, kamu açıklarındaki hızlı yükselme, sermayenin serbestleşmesiyle kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin hızlanması ve reel maaş ve ücretlerde verimliliğin üstündeki artışlara bağlanmaktadır.¹¹⁷

¹¹⁵ Eşiyok, a.g.e., s.7.

¹¹⁶ Doğan, a.y.

¹¹⁷ Şanlı, a.g.e., s. 138.

Yabancı şirketlerin menkul kıymetlerini Türkiye’de pazarlayabilmelerine, Türkiye’de yerleşik olan kişilerin yabancı menkul kıymetlerini kote ettirmek suretiyle kaynak bulabilmesine olanak sağlayarak, sermaye hareketleri açısından Türkiye’yi en serbest ülkeler arasına sokan 32 Sayılı Karar uygulamaya girerken, ithalat sınırları hızla aşağıya çekilmiştir. Bu kararnamenin ardından Şubat 1990’da IMF, TL’nin konvertibilitesini resmen onaylamıştır.¹¹⁸

1989 yılında, kambiyo rejiminde yapılan serbestleşme hareketlerine paralel olarak ihracat ve ithalat rejimlerinde de düzenlemelere gidilmiş ve böylece ekonomiyi serbest piyasa şartları çerçevesinde uluslar arası piyasalarla rekabet edebilir bir yapıya kavuşturmak, kaynakların etkin dağılımını sağlamak, verimliliği artırmak ve dış talebin öncülük ettiği bir büyüme yapısına ulaştırmak amaçlanmıştır. Böylece döviz rezervlerinin artması ve dış borçların düzenli bir şekilde ödenmesi yoluna gidilmiştir.¹¹⁹

Devletin iktisadi yaşamda müdahalelerini sürdürmesine yol açan önemli bir mekanizma, iç borçlanma senetleri aracılığıyla sürdürülen maliye ve faiz politikasıdır. Ancak bu politikalar, konvertibiliteye açılan TL üzerindeki döviz tehdidiyle birleşerek, ulusal ekonomide giderek daha yüksek reel faiz ve aşırı değerli TL, söz konusu olmuştur. Kur, ithalatın ve dolayısıyla cari işlem açıklarının artmasına yol açmış, ancak diğer yandan ucuzlayan girdi ve hammadde ithalatı sayesinde yatırım talebine de olumlu etkide bulunmuştur. Ancak bu olumlu edinim, kredi ve faiz maliyetlerindeki artış ile sınırlandırılmıştır. Bu sürecin genel sonucu da yurt içi üretim talebinde istikrarsızlık ve dalgalanma olmuştur. Yüksek reel faiz baskısı, bir yandan da kredi maliyetleri aracılığıyla enflasyonist baskıların yoğunlaşmasına yol açmış ve finansal piyasalarda kısa dönemli ve spekülasyonist nitelikli tasarruf eğilimlerinin güçlenmesine neden olmuştur.¹²⁰

¹¹⁸ Doğan, a.y.

¹¹⁹ Şanlı, a.g.e., s. 139.

¹²⁰ Yeldan, a.g.e. s. 61- 62.

Dolayısıyla sıcak para girişi, bir yandan faiz ödemelerinin artmasına ve finans kesimine bir transfer yapılmasına neden olmuş, diğer yandan kamu için kullanılabilir kaynak yaratarak ve girdi maliyetlerini azaltarak karlılık azaltılmadan ve vergiler artırılmadan reel ücretlerin artırılmasına olanak vermiştir.¹²¹

1992’de aşırı değerlenmiş döviz kurundan vazgeçilerek yurt dışından kısa vadeli fonların ülkeye çekilmesi için reel faiz oranları yükseltilmiş ve TL’nin değer kaybı, enflasyon oranına yaklaştırılmıştır. Ancak bu politika, bir yandan sıcak parayı ülkeye çekerken diğer yandan da özel sektör üzerinde dışlama etkisi yaratarak, özel sektör yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiştir. 1993 yılında kamu otoritelerinin özel sektörden gelen baskılar sonucunda faiz oranlarını düşürme eğilimine girmesi, 1994 ekonomik krizinin en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur.¹²²

1989’u izleyen yıllarda yüksek faizli iç borçlanma, sonunda faiz yükümlülüklerinin de giderek borçlanma ile karşılanmasına neden olmuştur. İç borçların döndürülmesi, bir noktadan sonra maliye politikasının tek hedefi haline geldi. Bu hedeflerin esas olarak kamu harcamaları üzerinde baskı kurularak gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. Vergi sisteminde ise kalıcı bir iyileştirme yapılmadı. Bu dönemin tüm hükümetleri, vergi yükünü en kolay ve adaletsiz yöntemle artırmaya, yani KDV, ÖTV gibi dolaylı vergileri, ölçsüz boyutlarda yükseltmeye yöneldiler.¹²³

Yukarıda belirtildiği gibi, kriz öncesi dönemin kamu harcamaları açısından özelliği, spekülatif sermaye girişiyle beraber 1989 sonrasında personel harcamaları ve faiz ödemelerinde bir artışın olmasıdır. Bunun ülkeye giren sıcak paranın yönetiminde uygulanan politikalarla yakından ilgisi vardır.¹²⁴

Bu dönem tablosunun temelleri, finansal serbestleşme sonrası uygulanan popülist politikalarla atılmıştır. Ülke yönetimi, gelir artışı gerçekleştirilmeksizin,

¹²¹Kepek, Yentürk, a.g.e., s. 220.

¹²²Şanlı, a.y.

¹²³Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi,(1908-2005)**, s. 79.

¹²⁴Kepek, Yentürk, a.g.e. s. 219.

sadece iç ve dış borçlanma yoluna giderek, artırdığı harcamalarını karşılayacak duruma gelmiş ve ekonomi, önemli bir borç yükü altına girmiştir.¹²⁵ Yani bu dönemin önceki dönemden farkı, ücret maliyetlerinin artışı ve toplumsal-siyasi yaşamda yeni popülizm dalgası olmuştur.¹²⁶

1989 yılındaki işçi eylemleri, Mart ayında ANAP'ın yerel seçimlerde başarısız olması, kamu sektöründe çalışanların başı çektiği “bahar eylemleri” adını alan protestolar, çeşitli grevler gibi gelişmeler bu politikaları getirmiştir. 1989'da kamu sektörü işçilerine yüzde 149 zam verilmiş, ardından memur zamları gelmiştir. Toplu sözleşmelerde de ücret artışları sağlanabildi. Destekleme alımlarına ayrılan kaynak görece olarak artırıldı ve bu artış 1992'ye kadar aralıksız sürdü. Yani bu dönemin başında emek sektörü lehine gelişmeler ortaya çıkmıştır. 1989-1990 yıllarında sanayi kesiminde reel ücretler yüzde 51 oranında; tarım ticaret hadleri ise % 42 oranında düzelmiştir.¹²⁷ Şunu da belirtmeliyiz ki, gelirin ücretler lehine dağılımı ile ticarete konu olmayan sektörlerin yatırımları arasında sıkı bir ilişki vardır. Ancak gelirin fonksiyonel dağılımı ile ticarete konu olan sektörlerdeki yatırımları arasında bir ilişki gözlemek mümkün değildir.¹²⁸

Ancak bunları telafi edecek bazı mekanizmalar da uygulandı. Özel sektörde işten çıkarma ve sendikasılaştırma yaygınlaştırıldı. Toplam kayıtlı istihdamda daralmalar oldu. Sendikal harekette gözlenen hareketlenme, iki yıl içinde işsizlik tehdidinin katkısıyla durakladı. Hatta özel sektörde sendikalaşma oranları geriledi. Özeldede ise kamu açıkları yükseldi. Bu, KİT'lerde mali krizin derinleşmesine neden olarak özelleştirmelere yeni gerekçeler sağladı. Ayrıca bazı kamu kuruluşları da taşeronlaşma gibi bazı esnek uygulamaları yaygınlaştırarak işgücü maliyetlerinin etkilerini hafifletmeye çalıştı. 1993 yılına gelindiğinde sendikal hareketin gücü ve etkisi önemli ölçüde aşındı.¹²⁹

¹²⁵ Nesrin Sönmezay, “1990 Ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Krizlerin İşgücü Piyasasına Etkileri”(Yüksek Lisans Tezi), İÜ SBE İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 80.

¹²⁶ Yeldan, **a.g.e.** s.60.

¹²⁷ Sönmez, **a.g.e.**, s. 176.

¹²⁸Yentürk, **a.g.m.**, s. 234

¹²⁹ Sönmez, **a.y.**

3.3.2.3. Yatırım Gelişmeleri

1980 sonrası dönemin üçüncü temel özelliği, sanayileşmeye ilişkin temel yaklaşımların ve politikaların oluşturulmasında dış dinamiklerin ön plana çıkmasıdır. Bu bağlamda, 1987 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik başvurusunun yapılması, 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği'ne girilmesi, Uluslararası mal ve hizmet akımlarının serbestleşmesini amaçlayan uluslararası çalışmalara uyum sağlanması çerçevesinde 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olunması önemli gelişmeler arasında ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, Gümrük Birliği'nin bir gereği olarak, AB ile sanayi mallarının ticaretinde gümrüklerin sıfırlanması ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin benimsenmesi, teşvik sisteminin AB ile uyumlu hale getirilmesi, fikri ve sınai mülkiyet hakları konusunda daha aktif bir korumaya geçilmesi, rekabet ihlallerinin engellenmesi konusunda caydırıcı bir kurumsal yapının oluşturulması yanında, haksız rekabeti engelleyici tedbirlerin alınması gibi sanayileşmeyi önemli ölçüde etkileyecek politika değişiklikleri yoluna gidilmiştir. Belirtilen dinamikler çerçevesinde, 1980 sonrasında Türkiye'de sanayileşmenin, küreselleşme ve AB ile entegrasyon sürecinin belirlediği sınırlar çerçevesinde bir yol izlediği söylenebilir.¹³⁰

1988-1993 döneminde dönem başına göre dönem sonunda yatırımlarda % 20 oranında bir artış gerçekleşmiştir. 1988-1990 yılları arasında imalat sanayinde gerçekleştirilen yatırımlarda % 15.5'ten %19.2'ye varan bir artış yaşanmış iken, 1990-1993 arası imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarında bir durağanlık olmuştur. 1990 sonrasında kapasite kullanım oranlarında artış yaşanmıştır. Bu da, bu zaman aralığındaki üretim artışının yatırımlardan değil, kapasite kullanım oranlarının artmasından kaynaklandığını göstermektedir. İmalat sanayi kapasite kullanım oranı 1988'de % 76.8, 1991'de %74.5, 1992'de % 76.5, 1993'de % 79.5 olmuştur.¹³¹

¹³⁰ Arısoy, a.g.e.

¹³¹ Balkanlı, **Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye'nin Dışa Açılması...**, s. 160-161.

1980 sonrası dönem boyunca imalat sanayinin hem ihracata hem de piyasaya yönelik sektörlerinde verimlilik artışları, yeni yatırımlardan çok kapasite kullanım oranlarına dayanmıştır. Verimlilik artışları, yatırımlara dayanmadığı takdirde , bunların uzun ömürlü ve kalıcı olması ve dolayısıyla da ücretlere yansımaları beklenemez.¹³²

3.3.2.4. Teşvik Politikalarının Etkisi

Bu yapısal unsurlar karşısında devletin de iktisadi bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine ilişkin olarak bir düzenleyicilik rolü üstlendiği görülüyor. Bu konuda ilk adım kamunun ürettiği, çoğunlukla aramalı ve girdilerin fiyatlarını düşük tutarak, nihai mal üreticisi olan özel sanayilere kaynak transferi yoluyla atılmıştır.¹³³

Ayrıca dışa açılma politikalarının büyük ölçekli firmaları teşvik eder şekilde tasarlanmaları ve ihracat teşviklerinin üretici firmalardan çok, büyük ölçekli dış ticaret firmalarına verilmiş olmalarını göz önünde bulundurmaktadır. Bu gelişmeler, ticarete konu olan üretici sektörlerin ve firmaların uluslararası rekabet gücünü azaltan unsurlar olmakta ve karlılık ile yatırımlar ticarete konu olmayan sektörlerle yönelmektedir.¹³⁴

Ücret artışlarının özel kesim açısından kabul edilebilir kılınmasını sağlayan bu fiyatlandırma stratejisi sayesinde ÜFE, kamu imalat sanayi fiyatları endeksinin % 30 üstünde seyretmiştir(1989). Böylece özel imalat sanayinde ara girdi maliyetlerinin ücret maliyetlerine oranı, 1988’de 11.6 iken, 1990’da 7.8’e , 1991’de ise, 6.5’e gerilemiştir. Dolayısıyla özel sermaye, ücret artışlarını özellikle kamu kesiminde üretilen girdilerin fiyatlarındaki gerilemeyle dengeleyebilmiştir. Bu sürecin kamu

¹³²Nurhan Yentürk, Özlem Onaran, ”Düşük Ücretler Yatırımları Teşvik Ediyor mu? Türk İmalat Sanayinde Bölüşüm ve Birikim İlişkisinin Analizi”, **Körlerin Yürüyüşü:Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul bilgi üniversitesi yay., İstanbul, 2005, s. 201.

¹³³ Yeldan, a.y.

¹³⁴ Yentürk, a.g.e. s. 235.

işletmeciliğine maliyeti, kamuoyuna verimsiz çalışan KİT sisteminin çöküşü olarak duyurulmuştur.¹³⁵

Gelirin sermayenin lehine ve ücretlerin aleyhine değişmesi durumunda yatırım eğiliminin artacağı neo-klasik teoride iddia edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, emeğin gelirden aldığı payın artması halinde maliyet etkisi öne çıkmakta, bu da yatırımları caydırmaktadır. Oysa, ücretlerin toplam gelirden aldıkları payın düşmesi durumunda ticarete konu olan sektörlerde kâr beklentileri iyimserleşecek; buna bağlı olarak yatırımlar artabilecektir. Bu yaklaşım, büyümenin ve yatırımların önemli bir parametresi olan ücretlilerin talep etkisini göz ardı etmektedir. İthal ikameci birikim modelinde 1977-79 kriz dönemi dışında, yüksek birikim oranlarının neden olduğu verimlilik artışları gerçekleşmiş, verimlilik artışlarının öncelediği reel ücret artışları , yatırımları (birikim düzeyini) belli bir düzeyde tutmak için gerekli kârlılık oranını tehdit etmeden, iç talebin genişlemesi sağlayan temel unsur olmuştur.¹³⁶ Özel imalat sanayinde 1980'lerde söz konusu olan azalma, kar oranlarındaki artışa ve ihracat patlamalarına rağmen devam etmiş ve 1990'larda bu azalma, belirgin bir hal almıştır. İmalat sanayi ihracatındaki önemli artışlar, düşük ücret politikalarına, kapasite kullanım oranının artırılmasına dayanmaktadır. İhracat yönelimli büyüme stratejisi izlendiği yıllarda imalat sanayi ihracatı ve katma değerindeki artış, yeni yatırımlarla desteklenmemiştir.¹³⁷

Değişimin toplumsal yönleri açısından bakıldığında 1989 - 1993 döneminde, Türkiye'de ücret patlaması yaşanmış, ortalama işgücü maliyeti, reel olarak % 125 artmıştır. Bunun yanında fiyatlarda bu dönemde yaklaşık 13 kat artmıştır. Yıllık ortalama fiyat artışı % 66'dır. Kamu kesiminde ise, 1990'lı yılların başlarında reel ücret artarken üretim ve verimlilik azalmıştır.¹³⁸ 1989-1993 döneminde, 1977-79 döneminden sonraki ilk emek yönelimli dönemdir. Bu dönemde

¹³⁵ Yeldan, **a.g.e.** s. 60-61.

¹³⁶ Eşiyok, **a.g.e.** s. 61.

¹³⁷ Yentürk, Onaran, **a.g.m.**, s. 199.

¹³⁸ Parasız, **a.g.e.**, s. 324.

ücret artışları, verimlilik artışlarının üzerine çıkmıştır. Bu trend, 1994 yılında tam tersine dönerek yine sermaye yönelimli bir hal almıştır.¹³⁹

Yapısal uyum reformlarının en önemli amacı, efektif talebin kaynağını iç piyasadan dış piyasaya kaydırarak, ülkenin küresel ekonomiye eklemlenmesini sağlamak olmuştur. Gelirler politikası, bu sürecin önemli bir aracıdır. Bunun yanında neo-klasik beklentilerin aksine kar payındaki artışlar, yatırımlarda hiçbir ciddi ilerleme yaratamamıştır. 1980 sonrasında imalat sanayi katma değeri büyüme hızının 1971-1976 dönemine göre düşmesi talebin yatırımları teşvik etmek açısından önemini göstermektedir. İşçilerin alım gücünde yaşanan büyük azalma sonucu ücretlerden yapılan iç tüketimin azalmış olması, büyüme oranlarının ihracat patlamasına rağmen görece olarak düşük bir seviyede kalmasının arkasında yatan esas nedendir. Bunun yanında yatırımların, kar oranının en yüksek seviyelerinde olduğu, büyümenin de hızlandığı 1989-1993 döneminde dahi duraklamış olması, firmaların yüksek karlara rağmen imalat sanayine yatırım yapmak konusundaki tereddüdü ile ilgilidir. Bu durum, başka nedenlerin varlığını da göstermektedir. 1990'larda sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ardından finansal getirilerdeki yükselme, bu nedenlerin en başta geleni olarak görülmektedir.¹⁴⁰

Bilsay Kuruç, 1989-1994 döneminde 1980-1988 döneminde söz konusu olan gelişmelere bazı eklemeler ve çıkarmalar yapıldığını ifade etmektedir. Bunların üç yönü vardır: a) İlk senaryonun devamı olan özellikler, b) Bazı temel fiyatlarla ilgili değişiklikler(ücret, faiz, kur), c) Bu ikisinin birlikteliği sonunda 1990'larda ekonomide ağırlık merkezi haline gelen özellikler.¹⁴¹

Sürdürülen özelliklerden birincisi, sermaye donanımındadır. 1980'lerin ortalarından itibaren özel kesim yatırımlarında görülen şudur: Başta imalat sanayi olmak üzere tarım ve madencilik sektörlerinde durağanlık ve görece daralma vardır. Yatırımlarda bir çeşitleme olmamıştır. Kapasitelere yenilerini eklemek için de bir

¹³⁹ Yentürk, Onaran, **a.g.m.**, s. 205.

¹⁴⁰ **A.e.** s. 201.

¹⁴¹ Kuruç, **a.g.m.**, s. 44-46.

canlılık veya sürekli çaba söz konusu olmamıştır. Fakat başta konut olmak üzere eğitim, sağlık ve geniş hizmetler alanını kapsayan sektör yatırımlarına (ticarete konu olmayan) özel kesim istekle yönelmiştir. Nurhan Yentürk'e göre, bu yatırımcı davranışı, söz konusu sektör grupları arasında belirginleşen karlılık farkından kaynaklanmaktadır. Ticarete konu olan ürünlerin fiyatları ve karlılığı, ekonomi dışı açıldıktan sonra düşen, ticarete konu olmayanların ki ise, yükselen bir seyir göstermiştir. Bu anlamda, dışı açılmayla beraber görece fiyat hareketleri, ticarete konu olan sektör yatırımlarını durduracak, iç piyasaya yönelik, genellikle taşınmaz mal ve hizmet yatırımlarını teşvik edecek en önemli ve sürekli etken olmuştur.

Bu dönemde sürdürülen bir diğer özellik de bütçe açığıdır. Ekonomide sermaye sahiplerine olağan satın alma gücünün belirlediği karlardan daha fazlasını sağlamanın bir yolu, ihracat fazlası, diğer yolu da kamu açığı vermektir. Dış fazla, dış dünyanın ekonomiye borçlanmasıdır. Bütçe açığı da kamunun özel kesime olan borçluluğunda bir artış olduğu için, sermaye sahiplerine bir gelir fazlası yaratır. Bu dönemin bir önceki dönemden temel farklılıkları reel ücret, reel faiz oranları ve TL'nin değer kazanmasında görülmektedir. Bu dönem reel ücretlerin artırılması ile başlamaktadır. Faiz, bu dönemle birlikte sermaye gelirlerinin gitgide büyüyen bir parçası olurken, özellikle kriz dönemlerinde ücret ile faiz arasında birbirine zıt yönde bir gelişme ortaya çıkmaktadır. Finansal serbestleşme kararından beklenen ilk sonuç, kısa vadeli sermaye girişleri sayesinde TL'nin değer kazanmasıydı.

Sermaye donanımı, 1980'lerin ortalarından itibaren yatırımcı davranışıyla yeniden şekillenmektedir. Karların yetersizliğini telafi edebilmek için kamu açığı büyüterek sürdürülmektedir. Ancak iç piyasada bu açığın özel kesim için satın alma gücüne dönüşebilmesi (ödedikleri vergiden daha fazlasının sermaye sahiplerine verilebilmesi) için ücret mallarından başlayan bir zincir içinde efektif talep yaratılabilmelidir. Reel ücretlerin önemli oranda artışı bunu başlatır. Ücret mallarında üretim, istihdam, fiyatlar ve karlar artar. Yatırım talebi artar, işsizlik azalır. Hem artan kamu finansman ihtiyacı, hem de özel kesimin artan kredi ihtiyacı yeni ve ucuz kaynak olan kısa vadeli sermaye girişlerinden beslenecektir. Bu sayede, para otoritesi sermayenin akışkanlığı için gerekli likiditeyi sağlar. Ekonomi, yüksek

reel faiz ödeyerek elde ettiği bu kaynağın girişini sürdürebildikçe, karlar büyüyecektir.

3.3.3. Türkiye’de Kamu Açıkları, Yabancı Sermaye Girişi ve Krizlerle İşleyen Dönem: 1994–2010

Türkiye’de özellikle 1990 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikaları incelendiğinde; ekonominin işleyişinin yabancı sermaye girişlerine bağımlı olduğu görülmektedir. Üretimi artırmaya yönelik uzun dönemli ve kalıcı önlemlerin bu dönemde de söz konusu olmadığını söylemek mümkün. Bu bölümde öncelikle 1994-2006 döneminin temel özellikleri ortaya konulacak, daha sonra da bunların gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelenecektir.

3.3.3.1. 1994 Krizi ve Yeniden Yapılanma

Bu dönem, bir ekonomik krizle başlamaktadır. Genel olarak reel ücretlerde küçük dalgalanmalar söz konusu olmakta, kamu açıkları ve sıcak para girişi devam etmektedir. Bu dönemi ele alırken öncelikle ekonominin genel görünümünü genel hatlarıyla ortaya koyabilmek için, 1994 krizini oluşturan koşulları ortaya koyacağız. Daha sonra 5 Nisan Kararları ele alınacak , ardından dönemin bölüşüm ilişkileri, kişisel gelir dağılımı ve işlevsel gelir dağılımı göstergeleri ışığında incelenecektir. Son olarak da toplu olarak, dönemin bölüşüm ilişkilerini etkileyen genel görünümü, ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ücret, maaş ve köylü gelirlerinden kaynaklanan iç talep patlamasının tüketim malları ithalatına yansımaları kaçınılmazdı. İç talep fazlasının ihraç edilebilir fazlayı da emmesiyle, bu iki etken dış açıkları genişletiyordu. 32 Sayılı Kararname ve ardından yüksek faiz, ucuz döviz ve büyük boyutlu sıcak para girişine dayalı bu politika, iki önemli sonuç doğurdu: Kısa vadeli sermaye girişleri, bir yandan iç talep genişlemesini ve ucuz dövizden kaynaklanan dış ticaret açıklarını karşıladı. Diğer yandan da, kamu açıklarının yerine kullanıldı. Sonuç 1989-1993 döneminde dış

borçların 41 milyar dolardan 67 milyar dolara yükselmesi ve cumhuriyet tarihinin en büyük dış açığının 1994'te gerçekleşmesi oldu.¹⁴²

1994 krizi, iki yıl üst üste yüksek boyutlara varan sermaye girişlerinin temel makroekonomik parametreleri bozmasına karşın, bu tabloyu düzeltecek önlemleri almayan hükümetin faiz oranlarını indirmesiyle başlamıştır. 1994 krizi, 1989 yılından itibaren her türlü sermaye hareketinin serbestleşmesi sonucu makroekonomik dengeler üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin sonucunda gerçekleşmiştir.¹⁴³

1989 sonrası ücret ve maaşlardaki düzelme, biraz daha ağır bir tempo ile 1993 yılı sonuna kadar sürmüştür. Kamu kesimi ücret ve maaşları ile destekleme politikalarında gerçekleşen patlamanın ilk sonucu, kamu açıklarının hızla büyümesi oldu.¹⁴⁴ Kamu açıklarını azaltacak politikalar uygulama yerine borçlanma faizlerini düşürmeye yönelik olan bu politikaların özellikle 1993 yılının ikinci yarısında yoğun olarak uygulanması, 1994 yılı Ocak ayındaki döviz krizinin temelini atmıştır.¹⁴⁵

Özel sektörde ise, sanayi sermayesi, ücretlerdeki ilerleme karşısında kar marjlarını yükseltti. 1990 yılında özel imalat sanayinde kar marjlarının değişken maliyetlere oranı, yüzde 41'e yaklaşmıştır. Bu tipik oligopolcü davranış, enflasyonist bir boyut taşımaktaydı.¹⁴⁶

Bu üç gelişme, yani artan kamu açıkları, sıcak para politikası ve kar marjlarını yükselten oligopolcü sanayici davranışları Türkiye'yi 1994 krizine taşıdı. 1989 yılında 32 Sayılı Karar'la birlikte, mali serbestleşmeyi izleyen yıllarda kamu açıklarının giderek artması, reel ücretlerdeki artışın işgücü verimliliği artışının üzerinde gerçekleşmesi, artan cari işlemler açığı ve ödemeler dengesinde gözlenen

¹⁴²Sönmez, **Gelir Uçurumu...**, s. 178.

¹⁴³Eşiyok, **a.g.e.**, s.47.

¹⁴⁴Sönmez, **a.y.**

¹⁴⁵Şanlı, **a.g.e.**, s.143.

¹⁴⁶Sönmez, **a.y.**

dengelesizlikler, devleti büyüyen borçlanma ile karşı karşıya bırakmıştır.¹⁴⁷ Bütçe açığının finansmanında 1988’de % 40 olan iç borç katkısı, 1989’da % 81, 1990’da % 87 olmuştur. Bu yıldan sonra dış borçlanma ve TCMB kaynaklarına yönelme sözkonusu olduğu için, iç borç oranı 1991’de % 80’e, 1992’de % 64’e, 1993’te ise % 42’ye düşmüştür.¹⁴⁸ Yani 1994 yılının ilk aylarında iç borçlanma mekanizması büyük ölçüde çökmüştür. Bu durum başlıca iki nedenden kaynaklanmıştır. Bunlardan birincisi hükümetin 1993 sonlarından itibaren döviz-TL-faiz “**saadet zinciri**” döngüsünü kırmaya yönelik girişiminin, para basmaya gidileceği beklentisinin oluşması ve 1993’de 4 milyar dolar faiz dışı açık verecek kadar bozulan dış denge ve hızla artan kısa vadeli borçlanma sonucunda 1994 yılında kredi notunun düşürülmesi ile kriz patlak vermiştir.¹⁴⁹ Göstergelerin iyice bozulması sonucu, açıklar sürdürülemez hale gelmiş, 1994 yılında panik halinde dövize yönelişle birlikte ekonomi, bir kriz ortamına girmiştir.¹⁵⁰

Kriz sonrasında ilk ortaya çıkan gelişme, gerek kamu personel harcamalarında gerekse özel kesim reel ücretlerinde hızlı bir azalmadır. Krizden sonraki dönemde kamu harcamaları içinde personel ve yatırım harcamalarının payı azalırken, faiz ödemeleri en yüksek paya sahip olmuş ve finansal serbestlik sonrası uygulanan yanlış politikalar nedeniyle Türkiye ekonomisinde iç transfer, tüm kesimlerden finans kesimine yönelen tek yönlü bir yapı haline dönüşmüştür.¹⁵¹ 1993 yılında kişi başına düşen milli gelir, 1,919 dolar iken, 1994 yılında 1,769 dolara düşmüştür. Faiz oranı da, 1994 yılında yüzde 92.05’e ulaşmıştır. Bu durum, hem kamu kesiminin hem de özel kesimin borçlanma maliyetini artırmış, yeni yatırım yapmak isteyenler içinse, ciddi bir yük oluşturmuştur. Bunun sonucunda imalat sanayi üretimi, yüzde 8.3 oranında azalmıştır.¹⁵² Azalan üretim hacmi de işsizliğin artmasına neden olmuştur.

¹⁴⁷ Eşiyok, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁴⁸ Balkanlı, **Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye’nin Dışa Açılması...**, s. 221.

¹⁴⁹ Eşiyok, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁵⁰ Balkanlı, **a.y.**

¹⁵¹ Kepenek, Yentürk, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁵² Sönmezay, **a.g.e.**, s.80.

3.3.3.2. 5 Nisan 1994 Kararları

5 Nisan Kararları, her ne kadar ekonomik dengesizlikleri gidermek amacını hedeflese de, bunun ötesinde sermayenin yeniden yapılanmasında yeni bir evreye geçişi sağlayacak yapısal uyum politikalarını hızlandırmak amacıyla düzenlenmiştir. 1994 krizinin patlaması ile birlikte gündeme gelen 5 Nisan istikrar önlemlerinin hedefi kamu harcamalarını kısmak, reel ücretleri düşürmek ve yüksek oranlı bir devalüasyon olarak belirmiştir.¹⁵³

Bu düzenlemeler esas olarak “İstikrar Önlemleri” ve Yapısal Düzenlemeler” şeklinde iki ana başlık altında ortaya konulabilir.¹⁵⁴

-İstikrar önlemleri: Gelir artırıcı, harcama kısıcıcı önlemler, döviz ve para politikasına yönelik düzenlemeler, ücret ve fiyat politikalarına yönelik düzenlemeler, MB ve bankacılık ile ilgili düzenlemeler, ihracatı teşvik önlemleri, faiz ve iç borçlanma politikasında düzenlemelerdir.

-Yapısal düzenlemeler: Ekonomik kalkınmanın orta vadede sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması için kamunun yeniden yapılandırılmasını amaçlayan düzenlemelerdir. Bu amaç doğrultusunda vergi reformu, özelleştirme, tarımsal destekleme politikaları, kamu kesiminde istihdamın rasyonalizasyonu amaçlanmıştır. Bunların da içeriğini, KİT’lerin özelleştirilmesi basta olmak üzere, devletin ekonomik rolünün azaltılması, tarımsal desteğin azaltılması ve sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılanması hedeflenmiştir.¹⁵⁵ Yeni vergi düzenlemelerinin yapılması çerçevesinde ücretliler dışında gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinden 1994 yılında beyan ettikleri matrah üzerinden ek vergi alınması, net aktif veya eş değer matrah üzerinden bir kereye özgü vergi alınması gibi düzenlemeler de getirilmiştir.¹⁵⁶

¹⁵³ Eşiyok, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁵⁴ Şanlı, **a.g.e.**, s.145-146.

¹⁵⁵ Eşiyok, **a.y.**

¹⁵⁶ Doğan, **a.g.e.**, s. 224.

5 Nisan İstikrar Kararları da tıpkı 1980’de uygulamaya konan 24 Ocak İstikrar paketi gibi ödemeler dengesinde ortaya çıkan cari işlemler açığını devalüasyon yaparak (ihracatın rekabet gücünü artırarak) kapatmayı hedeflemiştir. Her ne kadar devalüasyon sonucunda ihracat bir önceki yıla göre önemli düzeyde artıp, ithalat düşse de, bu durum kalıcı olmamıştır. Başka bir ifadeyle, ücretlere ve döviz kuruna dayalı (görelî fiyatlarla oynanarak elde edilen) rekabet gücü kalıcı olmamıştır. **Ekonomide orta ve uzun vadede özellikle ticarete konu olan sektörlerde sermaye birikimi ile desteklenmeyen bir ihracat artışı kalıcı olmaktan uzaktır.** Nitekim 1994 yılında sağlanan ihracat artışını sonraki yıllar izlememiştir. Ancak, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden sonra yatırımların giderek ticarete konu olmayan sektörlerde (bu sektörlerdeki karlılığın görelî olarak daha yüksek olması nedeniyle) yoğunlaşması ise, ayrı bir çelişkidir.¹⁵⁷

1989 sonrası ücret ve maaşlardaki düzelme, biraz daha ağır bir tempo ile 1993 yılı sonuna kadar sürmüştür. Kamu kesimi ücret ve maaşları ile destekleme politikalarında artış söz konusu olmuştur. Gerçekleşen bu artışın ilk sonucu, kamu açıklarının hızla büyümesi oldu.¹⁵⁸

3.3.3.4. Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Etkileri

Özel kesimin yatırım oranları, kamu açıklarının toplam talebi sürekli uyardığı koşullarda, özellikle 1991’den sonra artar. Ancak bunlar özellikle ticarete konu olmayan sektörlerle yönelmiştir. 1991-1998 aralığında tarım/imalat sanayi ticaret hadleri tarım lehine önemli bir dönüş yapmıştır. Şirket yatırımları sürekli artsa da satın alma gücü ve karlılığı artırmada yine yetersiz kalmaktadır. Çünkü genellikle düşük kapasiteler ve ticarete konu olmayan sektörler ön plandaydı.¹⁵⁹ O halde satın alma gücünü ve karlılığı artıracak yeni bir aracın tabloya dahil olması gerekecektir. O da kısa vadeli sermaye girişidir ve 1990’ların başından sonra etkili olacaktır.

¹⁵⁷ Eşiyok, **a.g.e.**, s. 47-48.

¹⁵⁸ Sönmez, **a.y.**

¹⁵⁹ Kuruç, **a.g.m.**, s. 56.

Kısa vadeli sermaye girişi, TL'nin değerlenmesine yol açmakta ve bu durum devam ettikçe talep de genişlemektedir. Bu durum, döviz ucuzlatarak ve şirketler kesiminde tasarrufların artışına neden olmamaktadır. Aksine döviz cinsi borçlanmaları teşvik etmektedir. Bu da finans kesiminde pozisyon açıkları demektir. Kamu açıklarının büyümesi de, kamunun finans kesimine borçluluğu ile gelişir. Böylece kamu borcunun büyümesi, finans kesiminin pozisyon açıklarının büyümesinin ve bu da, şirketler kesiminin borçluluğundaki artışın güvencesi olur. Tümünün ortak güvencesi ise, kısa vadeli sermaye girişleridir.¹⁶⁰

Döviz Türkiye'ye getirip cari kurdan bozduran, elde ettiği TL'yi hazine bonosuna yatıran, yıl sonunda tekrar dövize dönen rantıye göz önüne alındığında arbitraj getirisi, faiz oranları yüksek, dövizdeki artış hızı düşük kaldıkça yükselir. Bu getiri oranı, 1989 ve sonrasında sadece 3 yıl negatif olmuştur ve bunlardan ikisi yüksek devalüasyon yıllarıdır(1994 ve 2001). Arbitraj getirisi, 1998'de 25.4, 1999'da 29.8, 2000'de 13.3 ve 2002'de 33.1 olmuştur.¹⁶¹ 1998 ortalarına kadar aşağı yukarı aynı düzeyde kalmış ve sonra sürekli olarak artmıştır. İstihdam 1995'ten 1998 ortalarına kadar artar. Sonra sürekli olarak 2001 sonuna kadar düşer. Verimlilik de, 1995'ten sonra sürekli artar. Ticarete konu olan sektörler için faaliyet kar marjı, 1995'ten sonra artış göstermez, 1997'den sonra gitgide düşer.

Bu dönemde reel ücretler sabit tutulmuştur. Katma değer içinde ücret payı, 1994'te 16.1, 1998'de 19.2, 1999'da 20.9, 2000'de 22.3., 2001'de 16.9 olmuştur. İmalat sanayinde saat başı reel ücret, 1988, 100 kabul edildiğinde, 1993'te 232.7, 1994'te 187.6, 1998'de 165.0, 1999'da 183.3, 2000'de 184, 2001'de 158.5, 2002'de 148.8 olmuştur. Tüketici fiyatlarına indirgenmiş asgari reel ücret seyrine bakıldığında, 1994 100 olmak üzere, 1998'de 132.7, 1999'da 178.9, 2000'de 155.8, 2001'de 132.9, 2002'de 134.9 olmuştur. Tarımın ticaret hadleri ise, 1988 100 olmak üzere, 1994'te 115.7, 1998'de 180.2, 1999'da 156.1, 2000'de 146, 2001'de 112.2,

¹⁶⁰ A.e., s. 57.

¹⁶¹ Boratav, a.y.

2002’de 112.3 olarak gerçekleşmiştir. Faizlerin milli gelir içindeki payı ise, 1994’te 16.3, 1998’de 28.3, 1999’da 31.8, 2000’de 25. 6’dır.¹⁶²

İthal ikameci dönemde sabit sermaye yatırımlarının ticarete konu olan sektörler lehine gelişen eğilimi, ihracata dayalı büyüme modelinde önemli ölçüde gerilemiş, 1980-2002 dönemi ortalaması olarak özel kesimde %36,1 ve kamuda %22,9 olarak gerçekleşmiştir. Ancak esas gerileme imalat sanayi birikim düzeyinde görülmektedir. 1963-1976 döneminde sabit sermaye yatırımları içerisinde yıllık ortalama düzeyde % 10,1 paya sahip olan özel kesim imalat yatırımlarının, 1980-2002 döneminde gerilediği görülmektedir. Kamunun üretken yatırımlardan çekilmesinin bir sonucu olarak ihracata dayalı birikim modelinde kamu imalat birikimi 1963-76 dönemine göre dramatik düzeyde gerileyerek % 8,1’e gerilemiştir. İhracata dayalı birikim modelinde üretken sektörlerde birikim düzeyi önemli ölçüde düşerken, kamu ve özel kesimde ticarete konu olmayan sektörler, öne çıkmıştır. Örneğin, ithal ikameci dönemde özel kesimin ticarete konu olmayan sektörlerde birikim oranı % 49,1 iken, ihracata dayalı büyüme döneminde % 63,8’e, kamunun payı ise % 49,1’den %77,1’e çıkmıştır. Bu verilerden de anlaşılmaktadır ki, ithal ikameci birikim modelinde birikim oranının önemli oranda yükseldiği, ancak bu temponun dışa açık ekonomi koşullarında önemli düzeyde gerilediği anlaşılmaktadır.¹⁶³

Türkiye’nin gümrük birliğinden ana beklentisi ucuz işgücü ile ürettiklerini gümrüksüz ve kotasız AB ülkelerine satmaktır. Ancak uygulamada dış ticaret açığının sürekli aleyhine artmasından dolayı amaca ulaşıldığı söylenemez. Çünkü ne teknolojiye ne de verimliliğe yatırım yapmaksızın sadece işgücü maliyeti üzerinden rekabet yaratarak üretilebilecek mallar sınırlıdır. Bu nedenle AB’ye ihraç edilen malların yüzde 65’i tekstil ürünleridir. Üstelik bu sektör için gerekli olan makine ve teçhizat ile ara mamuller dışardan alınmaktadır. Tekstilde az bulunan bir mal

¹⁶² A.e.

¹⁶³ Eşiyok, a.g.e., s.60.

olmadığı için diğer az gelişmiş ülkelerle rekabet etmek zorunda kalmakta ve ucuza ihraç edebilmektedir.¹⁶⁴

3.3.3.5. 2001 Krizi'nden Günümüze

2000 yılında uygulamaya konulan ve Kasım 2000 ile Şubat 2001 olmak üzere iki ciddi kriz yaşanmasına rağmen temel çerçevesi değiştirilmeden uygulanmaya devam edilen IMF yönlendirmeli politikalar, küresel likidite bolluğunun da katkısıyla, devletin dışarıya da önemli oranda rant aktarmasına neden olmuştur. Böylece 1990'lı yıllarda daha çok "rantiye" olarak tanımlanan yerli yatırımcılara kaynak aktaran devlet, 2000 sonrasında yüksek faiz-düşük kur stratejisiyle (ya da sonuç olarak buna neden olan politikalarla), yabancı spekülâtorlere de büyük oranda kaynak aktarmak durumunda kalmıştır.¹⁶⁵

Türkiye'de yatırım ve reel anlamda üretim yapmak yerli girişimciler için anlamını önemli ölçüde kaybetmiştir. Çünkü, girdiği borç batağı nedeniyle dünyada görülmedik düzeyde yüksek reel faizler ödeyerek borçlanan devlet, paradan para kazanmayı çok kolay ve karlı hale getirmiştir. Bu nedenle yatırım yapmak cazibesini kaybetmiş, girişimciler üretim faaliyetlerinden uzaklaşmış; aynı zamanda mevcut ortamdaki nemalanabilmek amacıyla kaynaklarını devlete yüksek reel faizle borç vermeye yönelmişlerdir. Bu nedenle Türkiye ekonomisini bir tür "rant ekonomisi" olarak tanımlamak mümkündür. 1990'larda belirginleşen bu süreçte "spekülatif" hareketler yoğunluk kazanmıştır. Çünkü, devalüasyon, faizler ve borsa konusunda yaratılan spekülasyonlar, (sermaye hareketlerinin serbest olmasının da etkisiyle) kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin bu sürece eklenmesiyle belirgin hale gelmiştir. Nitekim, 2002 yılı sonunda ülkemizde hisse senedi, Hazine tahvili ve mevduat olmak üzere toplam 8,8 milyar dolar düzeyinde yabancı portföy yatırımı var iken, 2006 yılı sonunda bu rakamın 64,9 milyar dolara ulaşması bu tür yatırımların, 2006 yılı Mayıs ve Haziran ayları ile 2007 yılı Ağustos ayında olduğu gibi,

¹⁶⁴ Erdenk, **a.g.m.**, s. 1049-1050.

¹⁶⁵ Yaşar Uysal, "Devlet Merkezli Spekülatif Rant Ekonomisi", **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, C. 44, S. 511, İstanbul, yy, Eylül 2007, s. 41.

ülkemizden hızla çıkışı sonucunda piyasalarda yaşanan dalgalanmalar bu savı destekleyen gelişmeler olmuştur.¹⁶⁶ Bütün bunların sonucunda gelir dağılımı alt gelir grupları aleyhine gerçekleşmiştir.

Sıcak para girişine 1990 sonrasında uygun ortam hazırlayan devlet merkezli spekülâtif rant ekonomisi, büyümeyi, ciddi olumsuz yan etkilerle birlikte, hızlandırmıştır, Politik karar birimlerinin böylesi bir stratejiyi savunabilmek adına kullandıkları en önemli gösterge de zaten bu olmaktadır. Ancak büyüme hızını artıran bu sürecin işsizliğin azalmasına hizmet etmediği görülmektedir. Nitekim, dönem ortalaması olarak işsizliğin en yüksek olduğu düzey, büyüme hızının da en yüksek olduğu 2000 sonrası dönemdir. Yani, üretim hızla artıyorken istihdam aynı hızda artmamıştır. Nitekim, büyüme oranı 2002’de yüzde 7.9, 2003’te 5.9, 2004’te 9.9, 2005’te 7.6, 2006’da 6.0, 2007’de 4.7, 2008’de 0.7 olmuştur. 2009 yılında ise ekonomi 4.7 oranında küçülmüştür. İşsizlik oranında bir değişikliğin söz konusu olmadığını söylemek mümkün. Öyle ki, işsizlik 2002’de yüzde 10.3, 2003’te 10.5, 2004 ve 2005’te 10.3, 2006’da 9.9, 2010 yılında 2007’de 9.9, 2008’de 11, 2009’da 14¹⁶⁷ Yani 2002 sonrası uygulanan politikaların, 1990’lı yılların başından itibaren uygulanan politikalardan hiçbir farkı yoktur. Dolayısıyla, gelir dağılımının iyileştiğine dair söylemler gerçeği yansıtmamaktadır.

2008 yılı ikinci yarısında dünyayı etkilemeye başlamış olan finansal krizin kaynağı, ABD’de finans kesiminin 2007’nin ilk yarısında ortaya dökülen sorunlarıydı. Olayın gerisinde, düşük gelirli ABD vatandaşlarına, 2002 sonunda FED kısa vadeli faiz oranını %1’e çektiğinde, düşük faizlere güvenip yaygın ipotekli ev kredisi açılması yatıyordu. Kredi verilirken bunlara faizlerin değişebileceği bağlantılı bilgi verilmemişti. FED faiz haddini yükseltmeye geçince 2004 sonunda, bir kısım borçlular kredileri ödeyemez duruma girmeye başlamış, finansal sarsıntı tetiklenmişti.¹⁶⁸

¹⁶⁶ A.e., s. 41-42.

¹⁶⁷ A.e., s. 52.

¹⁶⁸ “2008 Küresel Krizi ve Türkiye”(çevrimiçi) <http://www.tek.org.tr>

Büyük ölçekli yatırım bankaları, onların tahvilleştirdikleri kağıtları sigortalayan şirketler, bunlara en üst derecede güven gösteren rating kurumlarının birlikte karıştığı bir zincirde 2006 sonunda patlak vermişti olay. Toksik maddeler denen bu tahvillere piyasalarda yatırım yapanlar, ABD'deki yatırım bankalarını ve sigorta şirketlerindeki sarsıntıyı izleyerek, finansal krizin etkilerini ilk hissedenler oldular. İngiltere ve İsviçre gibi Avrupa'da yatırım bankacılığı bulunan ve bu ABD'li tahvillere yatırım yapan bankalar, finansal krizin ilk sirayet alanını oluşturdular. Zaten benzer bir ipotekli kredi krizini İngiltere kendisi de yaratmıştı. Japonya bunları izledi. Yani, finansal kriz ilk aşamada küresel piyasalardaki bu toksik maddeler yoluyla yayıldı.¹⁶⁹

Türkiye'de yatırım bankacılığı olmadığı gibi bu “toksik madde” denen tahvillere ticaret bankaları yatırım da yapmadıkları için, bankacılık sistemi bundan doğrudan etkilenmedi. Finansal piyasa etkisinden önce Türkiye'de reel kesimde bir duraklama başlamış, GSYİH büyüme hızı 2007'de %4.5'a düşmüştü. Tarımdaki şiddetli gerilemeyi (%-7.3), imalat sanayiindeki ve inşaat sanayiindeki yavaşlama (sırasıyla %5.4 ve %5) tamamlayınca, GSYİH'daki artış da 2002 ile başlayan dönemin en düşük büyümesine çekilmişti. Halbuki 2007'de dünyada henüz reel kesimde ciddi bir duraklama yoktu; finansal krizi olanca şiddetiyle yaşayan ABD, İngiltere ve Japonya %2, Avro alanı ülkeleri %2.6 oranında büyürken, dünya da %3.7 oranında büyümüştü. ABD de dahi üç otomotiv devinin (General Motors, Ford, Chrysler) sorunlarının ortaya çıkması 2008'i buldu. Yani finans krizi reel kesimi hemen etkilemedi. Gelişmekte olan ülkeler ise 2002 sonrası “bol fon, ucuz kredi” döneminin yüksek büyüme hızını sürdürüyorlardı; Çin (%11.9), Rusya (%8.1), Arjantin (%8.7), Endonezya (%6.3), Hindistan (%9). Bu ülkelerin de henüz finansal krizin reel kesime etkisine girmediklerinin tanıkları oldular.¹⁷⁰

İmalat sanayi Türkiye'de büyüme hızını sürükleyen temel üretim kesimi olarak kabul edilir. Nedeni, tek başına GSYİH'da en büyük payı aldığı gibi (%22-25)

¹⁶⁹ A.e.

¹⁷⁰ A.e.

diğer kesimleri de (başta genel sanayi içindeki kesimler ile ulaştırma, ticaret, finans gibi hizmetler, hatta tarımı) peşinden sürüklüyor olmasıdır. Bu süreleyici kesim, 2000'lerde IMF ile 17. stand-by anlaşmasının (Aralık 1999) imzalanmasını izleyen dokuz yılda, iki dış etkiye eşanlı olarak tabi oldu. Biri, IMF'nin bol kaynak sağlayan fakat şartları her yeni anlaşma için giderek ağırlaşan programlarıydı. Üstelik bu programlar temelde, 1990'ların yüksek enflasyon oranını tek haneli bir rakama indirmek amacını ve bunun için bilinen klasik antienflasyonist IMF reçetesini de içeriyordu: Döviz çapası başta, para ve maliye politikaları, KİT'leri özelleştirme ya da kapatma gibi önlemlerdi. İkincisi ABD'nin 2001'deki krizini atlattırken, dünyaya da atlatmak için uyguladığı para ve maliye politikaları ve giriştiği savaşlarda (Afganistan ve Irak savaşları) dünyaya saldığı düşük faizli fonlardı; bu da döviz çapasının ve para/maliye politikalarının desteğı olarak gündeme girdi. Fonları cezbetme yollarının başında, dibe vuran borsa endeksi (İMKB 100: 8000), Hazine kağıtlarında yüksek reel faiz ve doğrudan yatırımlar için özelleştirme ve tanınan avantajlar geliyordu. Yaşanan küresel fon bolluğı ve sağlanan karlılık olanakları ile fon girişleri hızla arttı. Etkilerin başında YTL'nin değerlenmesi geldi, üretim kesimleri, başta imalat sanayi giderek YTL/dolar kurunda aşırı değerlenmenin etkilerine tabi oldu. Şubat 2001 krizinde 1.1 YTL / dolara inen TL dış değeri ile önemli oranda dış fazla sağlanmıştı. 2004'e gelindiğinde ise 1.42 YTL/dolar iken olması gereken 1.68 YTL/dolar, 2007'de ise sırasıyla 1.33 YTL/dolar ve 1.71 YTL/dolardı. Yani bu ikisinin arası giderek açılıyordu. 2001 krizinde dibe vuran borsa fonlar için hisse fiyatlarında artış ve YTL/dolar değeri yükselmesi beklentisiyle fon çekerken, IMF'nin yüksek reel faiz ile düşük kur politikası da Hazine kağıtlarına, mevduata dış fonları çekiyordu. Özel reel kesim ise dışardaki düşük faizli fonları doğrudan dış borç olarak kullandığı gibi, bankalar da borçlanıp içerde bol tüketim ve ev inşaatı kredisi veriyordu. Ayrıca YTL/dolar kuru değerlenmesi bir de kambiyo karı sağlıyordu. İşte 2008'in ilk yarısında da süren bu tablo imalat sanayiini haksız dış rekabet ile karşı karşıya bıraktı. İmalat sanayi de kendisini korumak için özgün yollar geliştirdi: Bunların biri, ucuz dolarla Asya'dan girdileri ithal edip, basit işleminden geçirip, pahalı Avro ile Avrupa Birliğı'ne ihraç etmektir. Yani, imalat sanayinde giderek, bir kısmında yüksek oranda girdi ithali ve içerde yaratılan katma değeri düşerken, talep yokluğundan diğer kısmında faaliyetini durduran girdi

üreticileri ile iki farklı yönde değişim ortaya çıktı. Bunun bir kanıtı 2003-2007 arası, toplamda AB'a ihracat payının sadece bir iki puan düşerken, ithalat payının %50.7'den %42.5'a gerilemesi, buna karşılık Asya'nın ithalatta giderek artan payıdır (%20'den %26'ya). Bu olanağı yaratan uzunca bir süre Avronun dolara karşı değer kazanıyor olmasıydı. Bir diğer kanıt ise, 2003-2007 dönemini kapsayan beş yıllık dönemde toplam ithalat tam 2.4 kat artışla 69.3 milyardan 170 milyar dolara çıkarken imalat sanayi ithalatının bunda %80'e yakın pay almasıdır. İmalat sanayi üretim artış hızı düşerken ithalat payının da giderek düşmesi buna bir diğer kanıttır. İmalat sanayi ithal miktarı endeksi 2003-2007 arası 100'den 175'e, 2008'in ilk yarısında 180.9'a çıkmıştı. Oysa 2003-2007 arası imalat sanayi katma değeri artışı bunun yaklaşık yarısı kadardı (%38.5). Yani, girdi ithali katma değerini artışı katlayarak büyümüştü.¹⁷¹

¹⁷¹ A.y.

SONUÇ

Bebek sanayileri önemli oranda korumanın günümüzün kalkınmış ülkelerinin kalkınma çabalarında çok önemli katkıları olmuştur. Kalkınmış ülkelerin hemen hemen hepsi kalkınma hamlelerinin en önemli aşamalarında gümrük vergileri, ihracat sübvansiyonları, temel sanayilerin kullandığı hammaddelerin ihracatında kısıtlama gibi korumacı iktisat politikalarını uygulamışlardır.

Sanayileşmiş ülkeler II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli müdahaleci finans politikaları da uygulamış ve gayet etkili sonuçlar almışlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya ve Kıta Avrupası'nda birçok ülke finans sektörleri ile ilgili, sanayinin gelişmesine katkı sağlayacak düzenlemeler yapmıştır. Örneğin, Fransız hükümeti Merkez Bankası aracılığıyla finansal sistemin sanayileşme hedefi doğrultusunda çalışmasını sağlamıştır. Japonya da stratejik sanayi sektörlerinin düşük maliyetli finansman olanaklarına erişimini sağlamıştır. Yine İngiltere serbest ticarete geçişini sağlayan teknolojik öncülüğünü yüksek ve uzun süren tarife engelleri sayesinde elde etmiştir.

ABD dışında sanayileşmiş ülkelerin çoğu II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 1980'lere kadar uluslararası sermaye hareketleri üzerinde sıkı denetim uygulamışlardır. Bu uygulamalar, ekonomik gelişmeyi teşvik etmek ve hassas ekonomileri sermaye kaçışlarının neden olduğu istikrarsızlıktan korumak için hayata geçirilmiş uygulamalardır. ABD ise ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sanayi alanındaki üstünlüğü kesinleştiğinde, ticareti serbestleştirdi ve serbest ticaretin en ateşli savunucusu haline geldi.

Ülke deneyimleri kalkınmada başarının çok çeşitli müdahalecilik örnekleriyle kazanıldığını ortaya koymaktadır. Öyle ki, Hong Kong örneği dışında Doğu Asya ülkeleri ekonomik kalkınmayı teşvik eden ve finansal istikrarı sağlayıcı uygulamalarla başarılı olmuşlardır. Çin ve Hindistan da devletin ekonomik faaliyetleri yönlendirmesiyle ekonomik gelişmede önemli başarı göstermiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde de başarıyla sonuçlanan sanayileşme stratejilerinin çoğunda iyi planlanmış müdahaleci programlar uygulanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu II. Dünya Savaşı sonrası müdahaleci dönemde, 1980 sonrasında serbest piyasa dönemine göre çok daha başarılıydı. Gelişmekte olan ülkeler, II. Dünya Savaşı öncesi dönemde sömürgeci devletler tarafından birçok kez serbest piyasa politikalarını uygulamaya zorlanmıştı. Bağımsızlıklarını kazandıklarında da gümrük politikası ve merkez bankası kurma hakkı gibi konularda kısıtlayan antlaşmalar nedeniyle, aynı zorlayıcı politikalar söz konusu olmuştur. Bu durum da bu ülkelerde sınırlı büyüme veya ekonomik küçülmeye yol açmıştır.

Sanayileşmiş ülkeler, finansal krizleri önlemek veya bu krizlerin etkilerini azaltmak amacıyla piyasalara müdahale etmekten kaçınmamışlardır. 1980'de Chrysler Şirketi'nin 1989'da bankaların, 1998'de Long Term Capital Management'ın ve 2001'de havayolu şirketlerinin kurtarılması gibi... Yine 2008 ve 2009 yılında finansal krizde aynı uygulamalar yeniden hayata geçirilmiştir.

Türkiye açısından bakıldığında, Atatürk Dönemi'nde uygulanan iktisat politikaları da Devlet güdümlü bir kalkınma politikasının esas alındığını göstermektedir. 1950 yılından itibaren Türkiye yeni bir kalkınma hamlesine girmiş ve dışa açık sanayileşme stratejisi izlemeye başlamıştır. 1960-1980 döneminde, ekonomik gelişme süreci ithalata ve iç piyasaya aşırı bağımlı bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1930 ve 1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır. Yukarıda açıklandığı üzere Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, Merkez Bankası'nın kurulması ve nihayet Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında açıkça devletçiliğin yer alması bunun somut örnekleridir.

Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girmiştir. 1929'da Lozan'ın

sınırlamalarının da son bulmasıyla ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak koruma duvarları altında eskiden ithal edilen sınai tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidildi. Böylece bunalım döneminde az gelişmiş ülkelerin sanayisiz yapıyı değiştirmeye yönelik ilk adımlarına Türkiye de katıldı.

1930-1938 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu da mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirmiştir.

1946 yılına iktisadi açıdan dönüm noktası olma niteliği kazandıran özellik, onaltı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içedönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek önemli ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur.

Dönem içinde, özellikle de 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir. Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir.

1950 yılından itibaren Türkiye yeni bir kalkınma hamlesine girmiş ve dışa açık sanayileşme stratejisi izlemeye başlamıştır. Dönem başlarında ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla önce tarımın kalkındırılmasına hız verilmiş; bu durum sanayinin tarıma oranla daha yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Bir yandan taban fiyat uygulaması ve uygun hava koşulları, diğer yandan Kore Savaşı'nın yarattığı olumlu konjonktür sonucunda tarımsal ürünlere talep ve tarımsal ürün ihracı

artmıştır. 1953 yılından sonra Kore konjonktürünün olumlu etkisinin kaybolması nedeniyle, ihraç mallarının dış piyasadaki talep artışı duraklamış, iç üretim azalmış, ticaret hadleri bozulmaya devam etmiştir. Bu olumsuz gelişmeler ülkenin mali itibarını sarstığı için yeterli miktarda dış kredi bulunamamış ve döviz darboğazı ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu olarak da ithalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifeleri uygulamaya konularak korumacı dış ticaret ve ithal ikameci sanayileşme stratejileri izlenmeye başlanmıştır.

1954 yılından itibaren gerek dış ticarete gerek tarım sektöründe meydana gelen tıkanmalar sonucunda tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikası terkedilerek, yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikalar tercih edilmiştir. Türkiye bu dönemden itibaren iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkaran bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır

1960-1980 döneminde Türkiye’de ülkenin ekonomik kalkınması için özel sektörün bütün yatırımları tek başına yürütemeyeceği ve bu nedenle devletin ekonomik alanda daha etkin bir rol oynaması gerektiği düşüncesi kabul görmekteydi. Ancak, devletin bunu yaparken, özel sektörü engellemeyecek şekilde belirli alanlarda yatırım yaparak gerçekleştirmesi gerekiyordu. Bu dönem, bir anlamda yerli sanayicinin korunmasına ve iç pazarın genişletilmesine dayalı ithal ikameci sanayileşme politikasının uygulanması anlamına geliyordu.

1960-1980 döneminde uygulanan ithal ikamesinin ilk aşamasında büyük ölçüde başarılı olunmuş; ancak, ara ve yatırım mallarını ikameye yönelik olan, daha ileri teknikler, daha geniş pazarlar ve daha yoğun sermaye gerektiren sonraki aşamada başarı sağlanamamıştır. Üretim maliyetleri yüksek olan ve küçük ölçeklerde çalışan işletmeler, dış rekabete karşı ithal yasakları, miktar kısıtlamaları, yüksek gümrük tarifeleri ve ulusal parayı aşırı değerlendiren döviz kuru politikaları aracılığı ile korunmaya çalışılmıştır. Bu çabalara rağmen, özellikle ara malı ithalat ihtiyacının yüksekliği nedeniyle ithalatın sürekli arttığı, yeterli ithalat yapılamadığından da

üretimde tıkanmaların ve kapasite kullanımı düşüklüklerinin ortaya çıktığı bir durum söz konusu olmuştur.

Kısacası Türkiye, 1960-1980 döneminde, ithal ikamesi stratejisini aşırı şekilde içe dönük olarak uygulamış, dış dünya tamamen unutulmuş sadece ülke içi pazara üretim yapılmasının hedeflendiği bir sanayileşme olmuştur.

24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte, Türkiye ekonomisinde temel bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Artık içe dönük, ithal ikameci kalkınma yaklaşımı, yerini ihracata dayalı kalkınma stratejisine bırakmıştır. Bu strateji, döviz kuru politikaları ve özellikle devalüasyon, ihracata vergi iadesi, kredi ve faiz politikaları gibi araçlarla desteklenerek uygulanmaktadır. Temel amaç, üretimin dışa yönelik yapılması ve ihracatın ekonominin motoru olmasıdır.

Söz konusu program, imalat sanayinin teşvik edilmesi, kamu kesimi açığının ortadan kaldırılması, mevcut kapasitelerin kullanılması, esnek döviz kuru, reel faiz politikası, ücretlerin bastırılması, iç talebin daraltılması gibi hedefleri ortaya koymuştur. Temel hedef, kalkınmanın ihracata dayalı olarak sağlanması olduğuna göre, ihracatın teşvik edilmesine yönelik politikaların yürürlüğe konulması gerekecektir. Buna yönelik önlemler, ortaya konmuştur. Bunların başında reel ücretlerin bastırılması gelmiştir. Başlangıçta ihracatta önemli bir artış oranına ulaşılmıştır. Bunda, devalüasyonlar, teşvik uygulamaları ve atıl kapasiteler etkili olmuştur. Bu büyüme, yeni kapasiteler yaratılarak değil, var olan kapasitelerin mümkün olduğunca yüksek düzeyde kullanılması ile sağlanabilmiştir. Öyle ki, sanayi kesiminde genişleme hızı, 1980 öncesi döneme göre gerileme göstermiştir. Teknoloji, verimlilik ve büyüklük olarak, özel sanayileşmeye hız kazandırılmamıştır. Bu dönemde oluşan sermaye birikimi, önceki dönemlerin yatırım eğilimindeki azalışını telafi edememiştir. İmalat sanayi sabit sermaye yatırımlarında 1980-1988 döneminde düşüş olmuştur.

1980-1988 döneminde ekonomide köklü ve yapısal bir gelişmenin sağlanamamasında, yeni teknolojilere ve AR-GE çalışmalarına önem verilmekten

ziyade, ücretlerin bastırılması ve mevcut kapasitelerin kullanılması yoluna gidilmesi etkili olmuştur. Öyle ki, bu dönemde sabit sermaye yatırımlarında kayda değer bir gelişme söz konusu olmamıştır. Ayrıca bu dönemde sanayi ürünleri ihracatına yönelik teşvikler, üretici sanayiye değil, ihracatçı sermaye şirketlerine verilmiştir. Bunların yanı sıra, devletin ekonomideki yeri de bu dönemde daralmıştır.

1989 yılında 32 Sayılı Karar ile finansal serbestleşme gerçekleştirilmiştir. Ülke kısa vadeli sermaye girişlerine bu dönemde açılmıştır. 1989-1993 dönemini önceki dönemden ayıran diğer bir özellik, popülist politikaların yürürlüğe konulması olmuştur. . Bu dönemde reel ücretlerde çok ciddi artışlar yapılmıştır. Döneme temel özelliklerini; reel ücret artışı, kamu açıkları ve kısa vadeli yabancı sermaye girişleri vermiştir. 1989-1993 dönemi, sıcak paraya dayalı bir büyümeyi temsil etmesi nedeniyle bir nevi ithalata dayalı büyüme dönemi olarak nitelendirilebilir.

1994 sonrasında da benzer gelişmeler yaşanmıştır. Yüksek reel faizler ve özel kesimin ticarete konu olmayan sektörlerle yönelmesi, ucuz döviz, sıcak para girişi, bu dönemde de devam etmiştir. Kamu kesimi açıkları ile dış ticaret açıkları kısa vadeli yabancı sermaye ile karşılanmıştır.

5 Nisan İstikrar Kararları da tıpkı 1980’de uygulamaya konan 24 Ocak İstikrar Paketi gibi ödemeler dengesinde ortaya çıkan cari işlemler açığını, devalüasyon yaparak kapatmayı hedeflemiştir. Her ne kadar devalüasyon sonucunda ihracat, bir önceki yıla göre önemli düzeyde artıp, ithalat düşse de; bu durum kalıcı olmamıştır. Yani, ücretlere ve döviz kuruna dayalı rekabet gücü kalıcı olmamıştır. Çünkü genellikle düşük kapasiteler ve ticarete konu olmayan sektörler ön planda yer almıştır.

İncelenen dönemde Türkiye’de yaşanan gelişmeler bize göstermektedir ki, kalkınma uzun soluklu ve köklü politikaların hayata geçirilmesini gerektiren ciddi bir sorundur. Dolayısıyla günü kurtarmaya yönelik politikalar yerine uzun soluklu politikaların izlenmesi zorunludur. Bunun için ülkenin katma değeri yüksek ürünler

üretebilmesi, birbirinin etkilerini bertaraf eden politikaları değil, birbirini destekleyen politikaların hayata geçirilmesini gerektirmektedir.

Bu kapsamda gelişmekte olan ülkelerin uzun vadeli ekonomik kalkınmayı sağlayacak üretim biçimlerini teşvik etmesi, kalkınma çabalarına olumlu katkı sağlayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin özellikle dış ticarete, belirli sanayileri uluslararası ticaretin yarattığı rekabetten dış ticaret engelleri ile korumaları, uzun vadeli kalkınma için zorunludur.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

BALKANLI, Ali Osman: **Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz: Gelişmekte Olan Ekonomi Örneği Olarak Türkiye’de Ekonomik Gelişme Sorunu(1838-1979)**, 2. Bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2004.

BALKANLI, Ali Osman: **Küresel Ekonomi Koşullarında Türkiye’nin Dışa Açılması ve Gelişme Sorunu (1980-2002)**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2004.

BAŞKAYA, Fikret: **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 5. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

BAŞKAYA, Fikret: **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına: Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, 3. Bs., Ankara, Maki Basın Yayın, 2005.

BORATAV, Korkut: **100 Soruda Gelir Dağılımı**, 2. Bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1972.

BORATAV, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi,(1908-2005)**, Gözden Geçirilmiş 10. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

BORATAV, Korkut: **Türkiye’de Devletçilik**, 2. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

CHANG, Ha-Joon: **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, Çev: Tuba Akıncılar ONMUŞ, 3. Bs., İstanbul, İletişim Yay., 2007.

CHANG, Ha-Joon, GRABEL, Ilene: **Kalkınma Yeniden**, Çev: Emre ÖZÇELİK, 1. Bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

EŞİYOK, B.Ali: **Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme: Dün-Bugün-Yarın**, Ankara, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, 2004.

HATİBOĞLU, Zeyyat: **İktisat Bilimi Ve Türkiye Gerçekleri: Ve Merih Celasun'un Yorumları**, İstanbul, Sedok Yayınları, 1996.

HOBSBAWN, E. J: **Sanayi ve İmparatorluk**, Çev: Abdullah ERSOY, Dost Yay., 3. Bs., Ankara, 2005.

KASIMJANOVA, A: **Almanya'nın Ekonomi Politikası**, Kazakistan El-Farabi Milli Devlet Üniversitesi, Ankara, 1999.

KAZGAN, Gülten: **Ekonomide Dışa açık Büyüme**, İstanbul; Altın Kitaplar Yay., 1985

KAZGAN, Gülten: **Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929-2001):Ekonomi-Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. No:109, 2005.

KAZGAN, Gülten: **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3. Bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2006.

KEPENEK, Yakup, N. Yentürk: **Türkiye Ekonomisi**, 17. Bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.

KEPENEK, Yakup, N. Yentürk: **Türkiye Ekonomisi**, 23. Bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010.

KILIÇBAY, Ahmet: **Değişen Dünyada Türk Ekonomisi**, 1. Bs. İstanbul,Cem Yay., 1993

KOCATÜRK, Osman N.: **Türkiye'nin Sanayi Stratejisi**, Kumsaati Yay. İstanbul, 2009.

KURUÇ, Bilsay **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.

LEMERLE, M., M. Cazes: **Fransız Planları ve Fransa'da Milli Ekonomi Planlarının Sonuçları**, Çev: Atilla TOLUN, Özer OZANKAYA, TODAİE Yay., Ankara, 1962.

MERAY, Seha L.: Lozan barış konferansı : Tutanaklar Belgeler / Çev. Seha L. Meray, Cilt I. Takım II. Kitap II, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1973

MOORE, JR., Barrington **Diktatörlüğün ve Demekorasinin Toplumsal Kökenleri:Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Yeri**, Çev. Şirin TEKELİ, Alaeddin ŞENEL, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2003.

OKTAR, Suat: "Cumhuriyet'in Başında Parasal Sorunlar ve Merkez Bankasının Kurulması", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. XIV, S. 2, İstanbul, 1998, s.244-251.

PARASIZ, İlker: **Türkiye Ekonomisi:1923'ten Günümüze: İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ankara, Ezgi Kitabevi Yay., 1998.

ROBERTS, Russel D.: **Tercih; Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü**, Çev: Mustafa ACAR, 3. Bs., Liman Yay., Ankara, 2005.

SAVAŞ, Vural F.: **Kalkınma Ekonomisi**, İ.T.İ.A. Yay., 1979.

Necdet Serin, **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No:167-149, Ankara, 1993,

SEYİDOĞLU, Halil: **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Gizem Yay., 1993.

SÖNMEZ, Mustafa: **Gelir Uçurumu: Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, İstanbul, Om Yayınevi, 2001.

ŞANLI, Bahar: **Sanayileşme Stratejileri Ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, Işıklı Yayın-Tanıtım, 1997.

TEZEL, Yahya S.: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3. bs., Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay.,1994.

TUNA, Yusuf: **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye**, T.C. Dz.K.K. Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul, 1990.

TURANLI, Rona: **İktisadi Düşünce Tarihi-Kronolojik Evrimi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1988.

TÜSİAD: **Dünya Sanayiinde Dinamik Güç; Japonya**, 1973.

YELDAN, Erinç: **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim**, Büyüme, 12. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

MAKALE VE TEZLER

AYANOĞLU, Kamil: "Türkiye İhracat Performansının Ekonomik Büyüme ve Üretkenliğe Etkisi", Konulu DPT Uzmanlık Tezi, DPT Müsteşarlığı, Ankara, 1994.

DOĞAN, Seyhun: “Uluslar Arası Para Fonu(IMF) Destekli İstikrar Programları Ve Türkiye Uygulamaları”(Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ SBE İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 1996.

ERDENK, Erdem: “Gelişmekte Olan Ülkelerde Rekabette Karşılaştırmalı Üstünlüklere İlişkin Tercihlerin Gelir Dağılımına Etkisi Ve Türkiye'nin Gümrük Birliği Tecrübesi”, **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, (Prof. Dr. Toker Dereli'ye Armağan), C. 55, S. 1, İstanbul, 2006 Yay. No: 4589, ss. 1037-1057.

EROĞLU, Nadir: “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları(1923-1938)” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C. XXIII, S. 2, 2007, ss. 63-74.

İNCEKARA, Ahmet: “Türkiye’de Sanayileşme Politikaları ve İhracata Yönelik Stratejiye Geçiş”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 2005.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut: “Friedrich List’in Bebek Endüstriler Tezi”, **Friedrich List’s Infant Industry rgument**, Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No: 2549, 1996, ss.

KURUÇ, Bilsay: “Ücretler Ve Karlar Üzerine”, **İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz Ve İstikrar**, Oktar Türel’e Armağan, Der: A.H.Köse-F. Şenses-E. Yeldan., 3.Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, 31-67.

OKTAR, Suat: “Cumhuriyet’in Başında Parasal Sorunlar ve Merkez Bankasının Kurulması”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. XIV, S. 2, İstanbul, 1998, s.244-251.

ONARAN, Özlem: “Türkiye’de İhracat Yönelimli Büyüme Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri”, **İktisat Üzerine Yazıları II: İktisadi Kalkınma, Kriz Ve**

İstikrar, Oktar Türel'e Armağan, Der: A.H.Köse-F. Şenses-E. Yeldan., 3.Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, ss. 579-599.

ORHAN, K. Kamuran: Başlıca Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2000.

ÖZGÜVEN, Ali: "Japon Mucizesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası; Ord. Prof. Şükrü BABAN'a Armağan**, C. 40, S. 1-4, İstanbul, 1984, ss. 91-131.

SAMANLI, Bülent: "Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Sanayileşme Politikası: İthal İkamesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul, 1985.

SCHİMİTZ, Hubert: "Azgelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri: Tarihsel Deneyimden Çıkarılabilecek Bazı Dersler" **Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi**, Yay. Haz. Fikret ŞENSES, Çev. Sedef ÖZTÜRK, 4. Bs., İstanbul, İletişim Yay., 2007, ss.255-283)

SÖNMEZAY, Nesrin: "1990 Ve Sonrası Dönemde Türkiye'de Ekonomik Krizlerin İşgücü Piyasasına Etkileri"(Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, İstanbul, 2007.

ŞANLI, Bahar: "Globalleşen Dünyada İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Başarı Şartları ve Türkiye"(Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2000.

TMMOB Makine Mühendisleri Odası: **Ülke Örnekleri İle Kalkınma ve Sanayileşme Modelleri**, Ankara, 2007.

UYSAL, Yaşar: “Devlet Merkezli Spekülatif Rant Ekonomisi”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, C. 44, S. 511, İstanbul, yy, Eylül 2007. ss. 38-54.

YAVİLİOĞLU, Cengiz: “Ekonomik Kalkınma ve Motivasyon Arasındaki İlişki” **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 2, Sivas, 2001, ss.109-130.

YAVİLİOĞLU, Cengiz: “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri” **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, 2002, ss. 59-77.

YENTÜRK, Nurhan: “Türkiye’de Uygulanan İktisat Politikaları ve Yatırımlar”, **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2005, ss. 227-243.

YENTÜRK, Nurhan, Ö. Onaran: ”Düşük Ücretler Yatırımları Teşvik Ediyor Mu? Türk İmalat Sanayinde Bölüşüm Ve Birikim İlişkisinin Analizi”, **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi Ve 1990 Sonrası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, ss. 197-215.

YETİŞ, Işıl: “Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Sanayileşme Stratejileri Ve Dışa Açık Büyüme (Türkiye 1980-1990), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 1994.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

AKTAN, Coşkun Can, İstiklal Y. Vural: "Korumacı Politikalar ve Rekabet Politikası", (Çevrimiçi) [http:// www.canaktan.org/hukuk/rekabet-hukuk/korumaci-pol.htm](http://www.canaktan.org/hukuk/rekabet-hukuk/korumaci-pol.htm), 14.05.2009.

AKAT, Asaf Savaş: **Alternatif Büyüme Stratejisi, İlk Baskı: İletişim Yayınları, İstanbul, 1983 (Çevrimiçi)** <http://akat.bilgi.edu.tr/pdf/alternatif-2.pdf>, 01.08.2010.

ARISOY, İbrahim: “Türkiye’de Sanayileşme Ve Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi”(çevrimiçi) <http://www.ekonomist.gen.tr> , 25.11.2007.

ALANTAR, Doğan: “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme” (çevrimiçi) <http://www.finanskulup.org.tr>, 21.02.2011.

ÇAKMAK, Hatice Karaçay: “Stratejik Dış Ticaret Politikaları” Akdeniz **İ.İ.B.F. Dergisi** (7) 2004, 48-66 (çevrimiçi) http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/dergi_v1/6/3/5.pdf, 24.01.2010

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, (çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/9kalkinmaplani.pdf> , 08.12.2007.

DURAN, M. Sungur: “Kalkınma Stratejileri ve Teşvik Politikalarının Belirlenmesi”, **Hazine Dergisi**, Haziran 1997, S. 5, (çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr>, 15.11.2007.

EGELİ, Hüseyin Avni: “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri Ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi”, (çevrimiçi) <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/>, 21. 04. 2008.

EROĞLU, Nadir: “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi(1923-2003)” (çevrimiçi) http://www.miibf.com/files/n_eroglu, 25.02.2010.

ERSUNGUR, Ş. Mustafa: "İktisadi Kalkınma ve Teknoloji", **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 10, Sayı 3-4, 1994, ss. 41-49. (çevrimiçi) <http://edergi.atauni.edu.tr/index.>, 12.04.2010.

GÜBE, Yalçın “İktisadi Büyüme ve İhracat Performansı”, **Hazine Derisi**, S. 6, Nisan 1997.(çevrimiçi) <http://www.ceterisparibus.net>, 22.11.2007.

GÜÇLÜ, Sami, Mahmut BİLEN: “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, ss.160-171, (çevrimiçi) <http://www.econturk.org>, 16.11.2007.

GÜLDİKEN, Nevzat: “Türkiye’de Sanayi-Teknoloji-Kobi Politikalarına Eleştirel Bir Yaklaşım”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2006, (çevrimiçi) <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1334.pdf>, 24.01.2010.

İÇLİ, Gönül: “**Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi**”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2002 Cilt : 26 No: 2 245-254 (çevrimiçi) <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/71.pdf>

KUM, Hakan: “1980 Sonrası Türkiye“, (çevrimiçi) <http://iibf.erciyes.edu.tr>, 16.11.2007.

ÖRMECİ, Ozan: “Japon Mucizesi” (çevrimiçi) <http://ydemokrat.blogspot.com>, 21.5.2010.

ÖZ, Sumru: “Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?” TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporu Serisi, Çalışma Raporu 904, Temmuz 2009, (çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>, 22.01.2010.

ÖZBEY, Funda Rana: “Türk Sanayileşme Sürecinde Bütünleştirilmiş Strateji”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 2, S. 1, Temmuz 2000, ss. 75-93. (çevrimiçi), <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/strateji.doc>, 21.04.2008.

ÖZDEMİR, Yasemin: “Türkiye’de Yatırım Harcamalarının Gelişimi Ve Kamu Yatırım Politikaları”, **Bütçe Dünyası**, C. 3, S. 27, Güz 2007, (çevrimiçi) <http://www.butce.org/Html/dergi/27/yozdemir.pdf>, 21.04.2008.

SAÇIK, Sinem Yapar: “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme” KMU İİBF Dergisi Yıl:11 Sayı:16 Haziran/2009, (çevrimiçi) http://iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2009/162_171.pdf, 30.05.2010.

SEKİZİNCİ BEŞ YILIK KALKINMA PLANI: Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2001.(çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 21.11.2007.

TETİK Gürkan: “Türkiye'nin Dışa Açılma Sürecinde Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Sanayileşme Üzerine Etkileri”(Yüksek Lisans Tezi) Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Muğla, 2002.(çevrimiçi) <http://bliss.mu.edu.tr/tezdb/51001.pdf>, 15.01.2010.

“Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Değişmeler”, (çevrimiçi) <http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/1269/unite09.pdf>, 21.04.2008.

TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Mayıs 2002, (çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr>, 16.11.2007.

YILDIRIM, Kadir: “Osmanlı'da Milli İktisat Düşüncesi: Gelişimi ve Sonuçları”, (çevrimiçi) <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma53.pdf>, 6.05.2010

YUMUŞAK, İ. Güran, Mahmut BİLEN: “Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, (çevrimiçi) <http://www.geocities.com>, 21.11.2007.

YÜCEL, Fatih: “Bilim-Teknoloji Politikaları Ve 21. Yüzyılın Toplumu”, (çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek04.pdf>, 21.04.2008.

“2008 Küresel Krizi ve Türkiye”(çevrimiçi) <http://www.tek.org.tr>, 11.02.2011